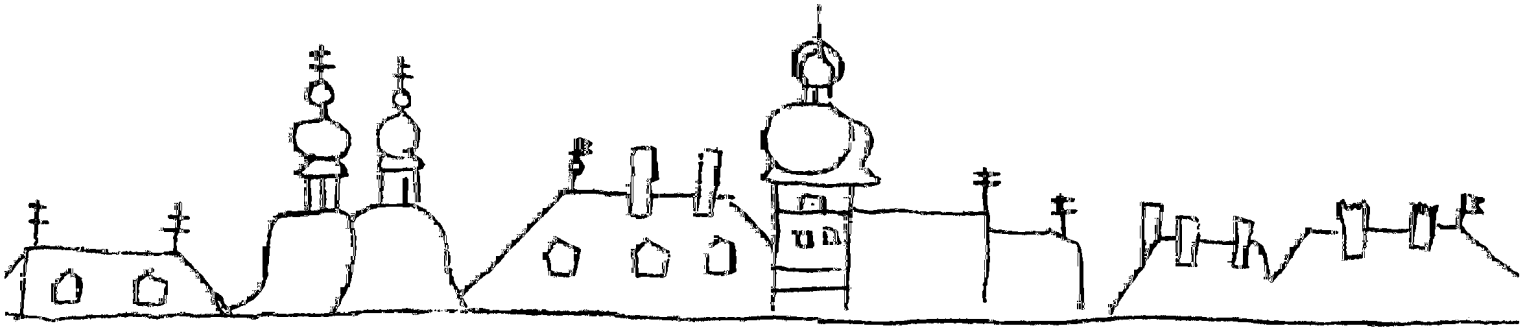

Krajský pamiatkový úrad Trnava

Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 13

Zborník zo seminára
konaného dňa 8. 12. 2009

Trnava 2010

OBSAH

Archeologický výskum románskeho karnera a exteriéru Baziliky sv. Mikuláša v Trnave ..... **str. 3–10**
Die archäologische Ausgrabung des romanischen Karners und des Exterieurs der Basilika des hl. Nikolaus in Trnava/Tyrnau
Doc. PhDr. Klára Kuzmová, CSc.
Dr. phil. Erik Hrnčiarik
Katedra klasickej archeológie, Trnavská univerzita v Trnave
klasarch@truni.sk

Nové mince z výskumu Kostola sv. Mikuláša v Trnave v rokoch 2008-2009 ..... **str. 11–14**
Neue Münzen aus der Grabung der Basilika des hl. Nikolaus in Trnava/Tyrnau in den Jahren 2008-2009
PhDr. Ján Hunka, CSc.
Archeologický ústav SAV Nitra
jan.hunka@savba.sk

K najstarším sakrálnym stavbám Trnavy ..... **str. 15–28**
Architektonicko-historická analýza murovaných objektov, odkrytých archeologickým výskumom v okolí Baziliky sv. Mikuláša
Über die ältesten Sakralbauten Trnavas/Tyrnaus
Architektonisch-historische Analyse der gemauerten Objekte, die bei einer archäologischen Grabung in der Umgebung der Basilika zu St. Nikolaus freigelegt worden sind.
Ing.arch. Jaroslava Žuffová, CSc.
architektonicko-historický výskum, Bratislava
jzuffova@gmail.com

Petrografické vyhodnotenie vzoriek z archeologického výskumu Baziliky sv. Mikuláša a karnera v Trnave ..... **str. 29–34**
Die petrografische Bewertung der Musterproben aus der archäologischen Grabung der Basilika zu St. Nikolaus und ihres Karners in Trnava/Tyrnau
RNDr. Daniel Pivko, PhD.
Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
pivko@fns.uniba.sk
RNDr. Alžbeta Hornáčková, PhD.
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
ahorn@truni.sk

Výsledky čiastkového pamiatkového výskumu Kostola sv. Heleny v Trnave ..... **str. 35–44**
Die Ergebnisse der partiellenen Denkmaluntersuchung der Kirche der hl. Helene in Trnava/Tyrnau
Ing.arch. Ivan Gojdič
Katedra dejín a teórie umenia Trnavská univerzita v Trnave
igojdic@gmail.com

Programy slávnostných príchodov ostrihomských arcibiskupov do Trnavy v 18. storočí ..... **str. 45–50**
Die Programme der feierlichen Einzüge der Ostrihomer/Graner Erzbischöfe in Trnava/Tyrnau im 18. Jh.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
Slovenský národný archív Bratislava
radoslav.ragac@sna.vs.sk

Organizácia obrany mesta Trnava v stredoveku ..... **str. 51–54**
Die Organisierung der Verteidigung der Stadt Trnava/Tyrnau im Mittelalter
Mgr. Martin Tibenský
Katedra histórie, Trnavská univerzita v Trnave
martin.tibensky@gmail.com

Unikátna kamenná výzdoba Baziliky Sedembolestnej Panny Márie v Šaštíne ..... **str. 55–60**
Die einmaligen Steinverzierungen in der Basilika der schmerzensreichen Jungfrau Maria in Šaštín
RNDr. Daniel Pivko, PhD.
Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
pivko@fns.uniba.sk

Klára Kuzmová - Erik Hrnčiarik

Archeologický výskum románskeho karnera a exteriéru Baziliky sv. Mikuláša v Trnave

Predstihový výskum v exteriéri Baziliky sv. Mikuláša v Trnave uskutočnila Katedra klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave počas dvoch sezón – 2008 a 2009. Výskum bol vyvolaný stavebnými prácami súvisiacimi s odvhlčením kostola a úpravou terénu v jeho okolí. Investorom stavby bolo Mesto Trnava. Skúmaný priestor bol rozdelený na 9 plôch[1]. Počas výskumu sa podarilo odkryť najmä zvyšky architektúry z počiatočnej fázy stavebno-historického vývoja kostola (plocha 1), stredoveké a novoveké pohrebisko (plochy 1-6), základy sakristie zaniknutého Kostola sv. Michala, tri novoveké kostnice a základy románskej kruhovej stavby (plocha 3).

Pohrebisko

Existenciu stredovekého a novovekého cintorína v okolí kostola (**obr.1**) doložil už predchádzajúci zisťovací výskum, ktorý na skúmanej ploche vykonalo v roku 2005 Vlastivedné múzeum v Hlohovci pod vedením J. Urminského[2]. Počiatky pochovávania sa na tejto lokalite datujú do obdobia Veľkej Moravy[3]. Cintorín bol nariadením Jozefa II. z roku 1784 z hygienických dôvodov zrušený. V prípade všetkých 163 (v roku 2008) a 22 (v roku 2009) odkrytých hrobov išlo o kostrové pochovávanie v natiahnutej polohe. Väčšina kostier bola orientovaná takmer paralelne s kostolom (s odchýlkou cca 10˚) čiže v smere západ, juhozápad –východ, severovýchod. Zistili sa však aj hroby s odlišnou orientáciou:

1. Na južnej strane presbytéria (plocha 1) boli zachytené dva horizonty hrobov, ktoré boli dôsledne orientované podľa svetových strán Z – V.

2. Hroby, ktoré boli situované medzi operákmi mali orientáciu S – J. Časovo ich možno zaradiť až do obdobia po výstavbe hlavnej lode kostola.

Hroby dospelých jedincov sa vyskytovali na celej ploche výskumu, kým detské hroby sa koncentrovali na južnej strane presbytéria (plocha 1), a to najmä v bezprostrednej blízkosti jeho vonkajšieho múru a medzi operákmi. Väčšina kostier bola zrejme uložená v drevených rakvách, ktorých zvyšky sa na niektorých miestach zachovali. Z najmladšieho horizontu hrobov pochádza väčší počet drobných bronzových rozetiek, ktoré boli pripevnené železnými klincami na rakvách a slúžili ako ich dekorácia. Na základe tvaru najstarších hrobových jám, zahĺbených do žltého sprašového podložia možno predpokladať, že zosnulí v nich boli pochovaní bez rakvy.

Výbava hrobov bola rôznorodá. (**obr.2**) Najstaršie hroby boli na rozdiel od mladších bez inventára. K najčastejším hrobovým nálezom patrili drevené alebo sklenené koráliky a bronzové (príp. olovené) krížiky z ružencov, oválne medailóny so zobrazením svätcov, ale i pracky. V niektorých prípadoch sa podarilo odkryť aj pozostatky odevov, a to najmä zvyšky textílií, bronzové gombíky, gombíky potiahnuté látkou, ostrohy, ale aj zvyšky kožených mešcov a. i. V dvoch hroboch adolescentov (mladších žien?) sa

Obr. 1. Nálezová situácia na ploche 1. Zvyšky základov tzv. klasovitého muriva a časť hrobov zo stredovekého a novovekého cintorína (Foto: E. Hrnčiarik).

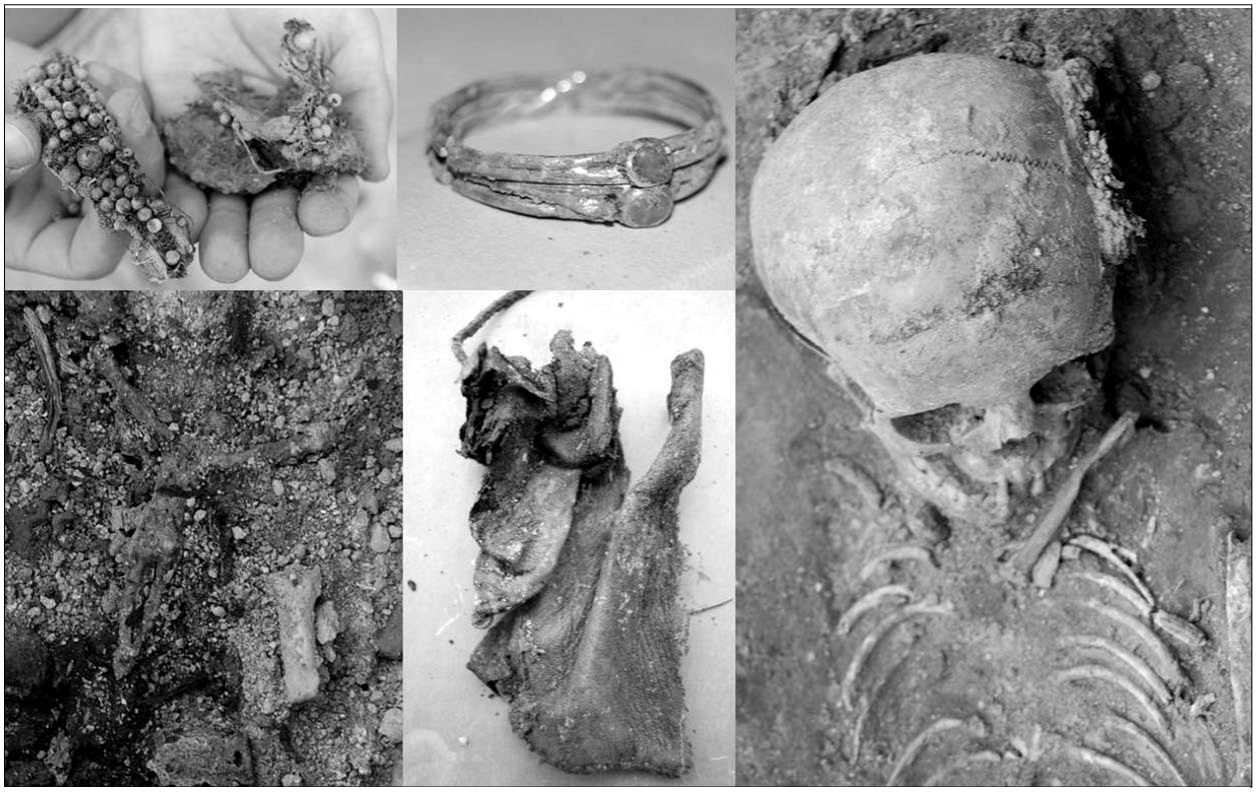

Obr. 2. Výber nálezov zo stredovekých a novovekých hrobov (Foto: E. Hrnčiarik).

na hlavách zachovali zvyšky čepcov zdobených bronzovými rozetami a rôznofarebnými sklenenými korálikmi. V jednom prípade (hrob 23/2008) sa našiel zlatý prsteň s dvoma svetlomodrými očkami. Z troch hrobov pochádzajú mince z obdobia novoveku. Zaujímavým nálezom je súbor troch mincí z hrobu 19/09 - razieb Ferdinanda III. z roku 1638 a Leopolda I. z roku 1696 a 1697 (bližšie pozri príspevok J. Hunku v tomto čísle).

Pohrebisko nebolo preskúmané kompletne, jeho existenciu však možno predpokladať v okolí celého kostola. V súlade so stanoviskom Krajského pamiatkového úradu Trnava sa totiž výskum na severnej a severovýchodnej strane kostola prednostne upriamil na zistenie vzťahu jednotlivých architektonických fáz, pričom sa pohrebisko skúmalo iba v rozsahu sond zavedených za týmto účelom.

Najstaršiu fázu odkrytej časti pohrebiska možno datovať iba relatívne. Vzhľadom na stratigrafiu hrobov a na zistenie, že boli porušené gotickou prestavbou kostola v rokoch 1360-1380, ich možno zaradiť do obdobia pred rokom 1360. Najstaršiu fázu pochovávania na lokalite, datovanú J. Urminským do obdobia Veľkej Moravy[4] sa na skúmanej ploche nepodarilo zachytiť. Najmladšie hroby pochádzajú pravdepodobne z 18. storočia.

Obr. 3. Odkryté základy sakristie Kostola sv. Michala (Foto: E. Hrnčiarik).

Sakristia kostola sv. Michala

Zaniknutý kostol sv. Michala (**obr.3**) skúmala v rokoch 1994-1995 a 1997 K. Fűryová z Archeologického múzea Slovenského národného múzea v Bratislave[5]. Pri výskume v roku 2008 sa odkryla časť SZ nárožia jeho sakristie, ktorú tvorilo riadkované tehlové murivo so základovou škárou v hĺbke 160 cm od úrovne zistenia. Z nadzákladového muriva sa zachovali tri riadky do výšky 20 cm; základová časť porušila kamenné murivo staršej kruhovej stavby. Počas výskumu v roku 2009 sa doskúmala severozápadná časť tehlovej prístavby sakristie. Išlo o jej mladšiu fázu, ktorá počas výskumu K. Fűryovej nebola odkrytá[6]. Pozostávala z muriva vybudovaného z druhotne použitých tehál, s pôdorysom v tvare písmena „L“, šírkou 90 cm a zachovanou výškou cca 60 cm. Sondou, situovanou východne od nárožia prístavby sa zistilo, že toto murivo smerom na východ nepokračuje. Na základe malty, ktorá bola väčšinou vytečená do základovej ryhy možno predpokladať, že ide o základové murivo uvedenej prístavby, ktorej funkciu zatiaľ nie je možné bližšie interpretovať. Vzhľadom na fakt, že bola pristavaná k novovekej sakristii, ju možno iba rámcovo datovať do obdobia baroka. Výskum v rokoch 2008 a 2009 významne prispel k doplneniu pôdorysu Kostola sv. Michala a jeho stratigrafického kontextu známeho z predošlých sezón. Superpozícia

hrobu 157/2008 s murivom sakristie dokladá, že jej prístavba bola zničená ešte pred zrušením príkostolného cintorína za Jozefa II.

Novoveké kostnice

Počas výskumu sa na ploche 3, v priestore kamennej kruhovej stavby podarilo odkryť tri pravouhlé jamy, ktoré slúžili na uloženie ľudských kostí. Prvá z nich sa zistila už v sezóne 2008, avšak jej vzťah ku kruhovej stavbe nebol dostatočne objasnený. Počas výskumu v roku 2009 sa ukázalo, že ide o pravidelnú obdĺžnikovú jamu s rozmermi 300 x 340 cm. Na základe predbežného určenia mincí ju možno rámcovo datovať do 15. storočia (najmladšia minca bola razená v rokoch 1440-1460 v Grófstve Hals-Leuchtenberg – bližšie pozri článok. J. Hunku v tomto čísle). Východný okraj ďalšej jamy na uloženie kostí sa črtal vo východnom profile skúmanej plochy. Táto kostnica bola široká 130 cm a pokračovala mimo plochy smerom na západ, preto sa mohla preskúmať iba okrajovo. Tretia kostnica (**obr. 4**) sa zachytila pomocou zisťovacieho rezu v interiéri kruhovej stavby. Podobne ako v prvom prípade, mala obdĺžnikový pôdorys s kratšou severnou a južnou stranou. Jej okraj sa črtal v západnom profile skúmanej plochy 3. Podľa stratigrafickej situácie ide zrejme o najmladšiu z uvedených kostníc, jej presné časové zaradenie možno očakávať až od analýzy nálezov.

Novoveké vápenné jamy

Na ploche 1 a 2 sa podarilo odkryť dve novoveké vápenné jamy vymurované zo sekundárne použitých tehál. (**obr. 5**) Po splnení svojej funkcie boli zasypané odpadom, pozostávajúcim prevažne z tehál, hliny, úlomkov novovekej keramiky a skla. Obe vápenné jamy porušili hroby zaniknutého príkostolného cintorína, preto ich možno datovať do 19. storočia.

Staršie stavebné fázy Baziliky sv. Mikuláša

„Klasovité“ murivo

Už v roku 2004, pri hĺbení ryhy pre kanalizáciu pri východnom štíte južnej bočnej lode bolo zachytené murivo vybudované technikou *opus spicatum.* (**obr. 6**) Jeho presné rozmery a ďalší priebeh nebolo možné vzhľadom na rozsah výkopu bližšie zistiť. V roku 2008 sa po odstránení mladších vrstiev podarilo tento múr zachytiť v hĺbke 140 cm. K jeho komplexnému preskúmaniu došlo po zdokumentovaní a vyzdvihnutí mladších hrobov, ktoré boli do tohto múru sčasti zahĺbené.

Murivo bolo široké 90 cm, zachovalo do výšky cca 60 cm a v pôdoryse malo tvar písmena „L“. Jeho základová ryha bola zahĺbená do žltého sprašového podložia. Murivo bolo vybudované zo sekundárne použitých tehál spájaných maltou, medzi ktorými sa nachádzali aj tzv. prstovky. Riadkovanie muriva bolo nasledovné: jeho najspodnejšiu časť tvoril vodorovný rad tehál, nad ním sa nachádzal rad šikmo kladených tehál, potom nasledovali dva vodorovne a dva „klasovite“ kladené rady. Posledný zachovaný riadok pozostával opäť zo šikmo kladených tehál. Uvedené murivo sa nachádzalo v sub- a zároveň v superpozícii (**obr. 7**) s kostrovými hrobmi, ktoré však neobsahovali žiadne nálezy. Vzhľadom na túto skutočnosť nemožno obdobie výstavby muriva ani uvedené hroby bližšie datovať.

Časť tohto muriva, ktorá sa odkryla v roku 2004 mala pomerne archaický ráz, čo viedlo J. Žuffovú a D. Zacharovú k úvahe, že by malo ísť o murivo pochádzajúce z predchodcu dnešného kostola[7]. Zvyšky porušeného tehlového muriva vybudovaného podobnou stavebnou technikou sa odkryli aj počas záchranného archeologického výskumu južnej predsiene súčasného kostola sv. Mikuláša v roku 2007[8]. Na základe mince, ktorá sa našla v hrobe pod jeho základovou ryhou, datovali autori výskumu jeho výstavbu do 16. storočia.[9] Z nálezovej situácie zistenej na ploche 1 v roku 2008 vyplynulo, že odkryté

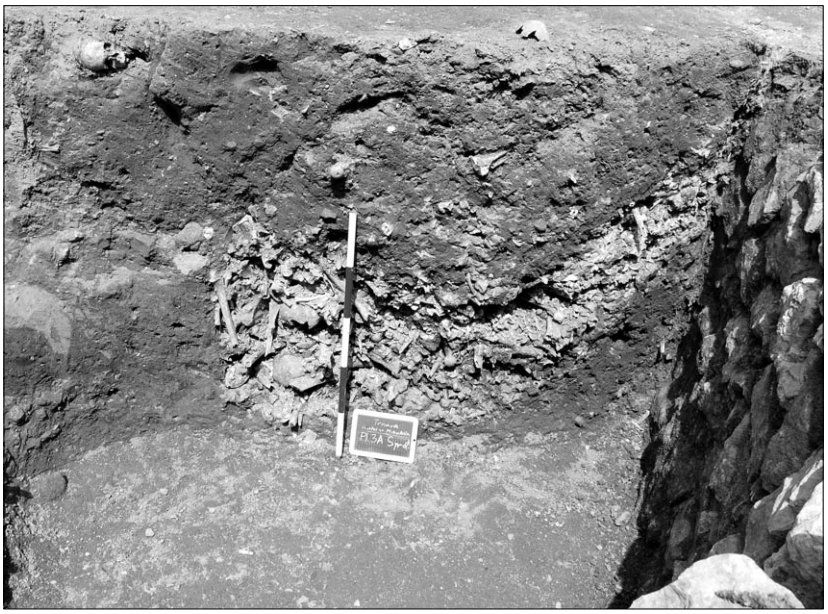

Obr. 4. Profil novovekej kostnice (Foto: E. Hrnčiarik).

Obr. 5. Novoveká vápenná jama (Foto: E. Hrnčiarik).

„klasovité“ murivo je zrejme mladšie ako operák kostola vybudovaný v rokoch 1360-1380 a staršie ako prístavba kaplniek k južnej lodi kostola z rokov 1618-1630. Na základe uvedeného nemožno vylúčiť, že pochádza z rovnakého obdobia, ako murivo zachytené v južnej predsieni kostola.

Obr. 6. Plocha 1. V strede a vľavo dole základy tzv. klasovitého a v pozadí kamenného muriva zo starších fáz kostola (Foto: E. Hrnčiarik).

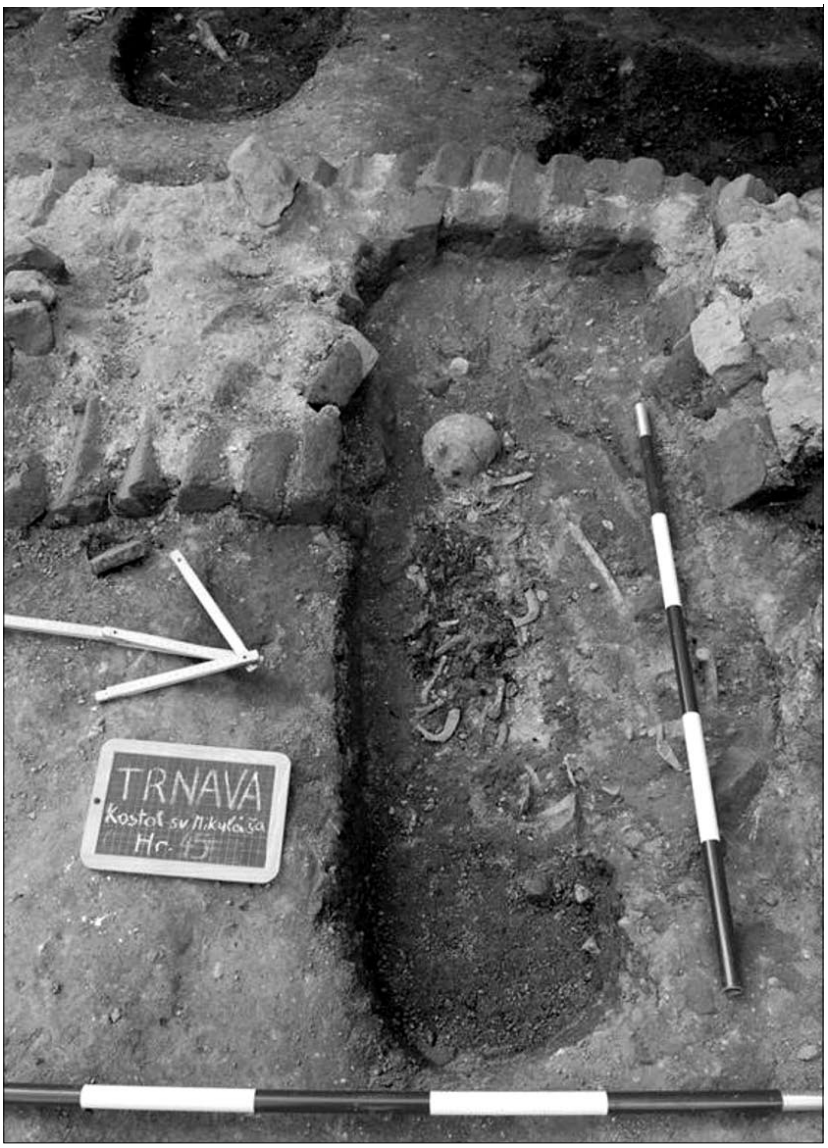

Obr. 7. Hrob 45/08 v superpozícii s tzv. klasovitým murivom (Foto: E. Hrnčiarik).

Základy románskej kruhovej stavby

Počas záchranného výskumu v roku 2008 bola juhovýchodne od polygonálneho uzáveru svätyne (na ploche 3) objavená južná časť pôdorysu murovanej kruhovej stavby. (**obr. 8, 9**)

Jej vnútorný priestor bol na západnej strane vyplnený hnedou hlinou premiešanou s úlomkami ľudských kostí, kameňov a tehál a na východnej strane kompaktnou vrstvou ľudských kostí (súčasť kostnice z 15. storočia). Vzhľadom na blížiacu sa zimu boli výskumné práce pozastavené, plocha zazimovaná a vo výskume sa pokračovalo v roku 2009. Cieľom nasledujúceho výskumu bolo kompletné preskúmanie základov kruhovej stavby, zistenie jej pôvodnej funkcie (keďže nebolo zrejmé, či ide o rotundu - kostol alebo karner, príp. o zvyšky strážnej veže), existencie apsidy, stredového piliera, ďalších architektonických detailov a určenie datovania.

Odkrytá stavba mala kruhový pôdorys, jej murivo bolo zapustené do žltého sprašového podložia. Vnútorný priemer dosahoval šírku 670 cm a vonkajší 820 cm. Šírka muriva nebola jednotná, plynule sa rozširovala a zužovala. Jeho maximálna šírka (120 cm) bola zachytená na južnej a minimálna (70 cm) na východnej strane. Maximálna zachovaná výška dosiahla 560 cm. Murivo bolo vybudované z lomového kameňa a sekundárne použitých tehál – plevoviek, spájaných maltou so zvyškami pliev. Vnútorná strana muriva bola lícovaná, tvorili ju nahrubo otesané kamene zriedka kombinované s tehlami. Na lícnej strane muriva sa zistilo niekoľko pravidelne rozmiestnených otvorov kruhového priemeru (cca 9 cm, hĺbka cca 70 cm). Prvý rad otvorov sa nachádzal vo výške 150 cm od dna stavby, ďalší bol umiestnený o 160 cm a tretí rad o ďalších 150 cm vyššie. Tieto otvory možno interpretovať ako stopy po ukotvení lešenia použitého pri výstavbe kruhovej stavby. Vonkajšiu stranu muriva tvorili nepravidelne poukladané kamene a tehly spojené maltou.

Výskum sa ďalej sústredil na sondáž vo vnútri kruhovej stavby s cieľom určiť jej pôvodnú funkciu. V hĺbke 240 cm od úrovne zistenia sa zachytila homogénna vrstva kostí o hrúbke 320 cm. Dno kruhovej stavby sa nachádzalo v hĺbke 560 cm a tvorila ho žltá spraš. Tesne nad ním bola nekompaktná,

približne 2-3 cm hrubá vrstva malty, ktorá zrejme vznikla pri výstavbe kruhovej stavby.

Zvyšky základov apsidy sa podarilo zachytiť v juhovýchodnej časti skúmanej plochy. Zachovali sa vo vnútri barokovej prístavby zaniknutého Kostola sv. Michala v podobe muriva z lomových kameňov a zvyškov malty, ktorá mala podobnú štruktúru ako malta v murive kruhovej stavby. V severovýchodnej časti skúmanej plochy bola apsida porušená mladšími hrobmi. Zvyšky jej základovej ryhy predstavovala asi 5 cm hrubá vrstva tmavohnedej hliny. Na základe uvedených zistení mala apsida podkovovitý tvar, pričom miesto jej pripojenia ku kruhovej stavbe možno iba predpokladať.

Na základe uvedeného možno odkrytú kruhovú stavbu interpretovať ako románsku kostnicu s apsidou. Jej rámcové časové zaradenie do 12., príp. 13. stor. sa opiera iba o tri zlomky keramiky. Zánik tejto stavby možno spájať s výstavbou polygonálneho presbytéria Baziliky sv. Mikuláša datovaného okolo roku 1360[10], čo je v súlade aj so stavbami tohto druhu na území Dolného Rakúska[11].

Nemožno nespomenúť, že Hadrián Radváni na základe archívnych materiálov už v roku 1967 lokalizoval pri Bazilike sv. Mikuláša (aj keď na inom mieste) rotundu sv. Juraja[12]. Podľa nášho názoru, patrocínium sv. Juraja môže byť jedným z možných interpretácií. Okrem neho je totiž potrebné počítať minimálne aj s patrocíniom sv. Michala Archanjela, a to z nasledujúcich dôvodov: toto patrocínium patrí medzi najčastejšie u karnerových kaplniek a býva spájané s nemeckým etnikom, ktoré v tomto období prichádzalo aj do Trnavy[13]. Po zániku rotundy (okolo roku 1360), ešte v 14. storočí bol v jej blízkosti postavený kostol sv. Michala Archanjela, ktorý vo svojich počiatkoch slúžil ako karner. Vzhľadom na tento fakt, ako aj na tzv. putovný ráz tohto patrocínia, nemožno vylúčiť, že i odkrytý kruhový karner s apsidou bol zasvätený uvedenému svätcovi.

Objavenie tohto typu stavieb možno nielen v Trnave, ale aj na iných lokalitách na území Slovenska spájať s príchodom nemeckých hostí koncom 12., príp. začiatkom 13. storočia. Za najbližšiu paralelu trnavského karnera možno považovať kostnicu sv. Jakuba v Bratislave, ktorá je datovaná okolo roku 1200[14]. Táto, podobne ako kostnica v Banskej Štiavnici (1. tretina 13. storočia),[15] patrí do skupiny dvojpodlažných karnerov s kruhovým pôdorysom a apsidou[16]. Na území Slovenska sa však častejšie vyskytujú karnery menších rozmerov a bez apsidy.

Karnery nikdy nevznikali samostatne, ale boli súčasťou farských kostolov, s ktorými tvorili typickú dvojicu. O trnavskom farskom kostole sa dozvedáme z listín už z rokov 1205, 1211 a 1212. Jeho základy a presný pôdorys sa dodnes nepodarilo určiť, aj keď H. Radváni predpokladal, že sa nachádzal v priestore dnešnej lode Baziliky sv. Mikuláša[17].

Základy neznámeho objektu

Počas archeologického výskumu v roku 2008 bola v hĺbke cca 120 cm od pôvodnej úrovne terénu, pri južnej stene presbytéria kostola zachytená časť mohutného základového muriva vybudovaného prevažne z lomového kameňa a čiastočne aj z tehál spojených maltou (pozri obr. 6). Jeho orientácia bola zhodná s orientáciou Baziliky sv. Mikuláša, základová škára sa nachádzala v hĺbke 130 cm od úrovne zistenia. Archeologickým výskumom bolo možné preskúmať iba jeho južný a

Obr. 8. Zvyšky základov románskeho karnera (Foto: E. Hrnčiarik).

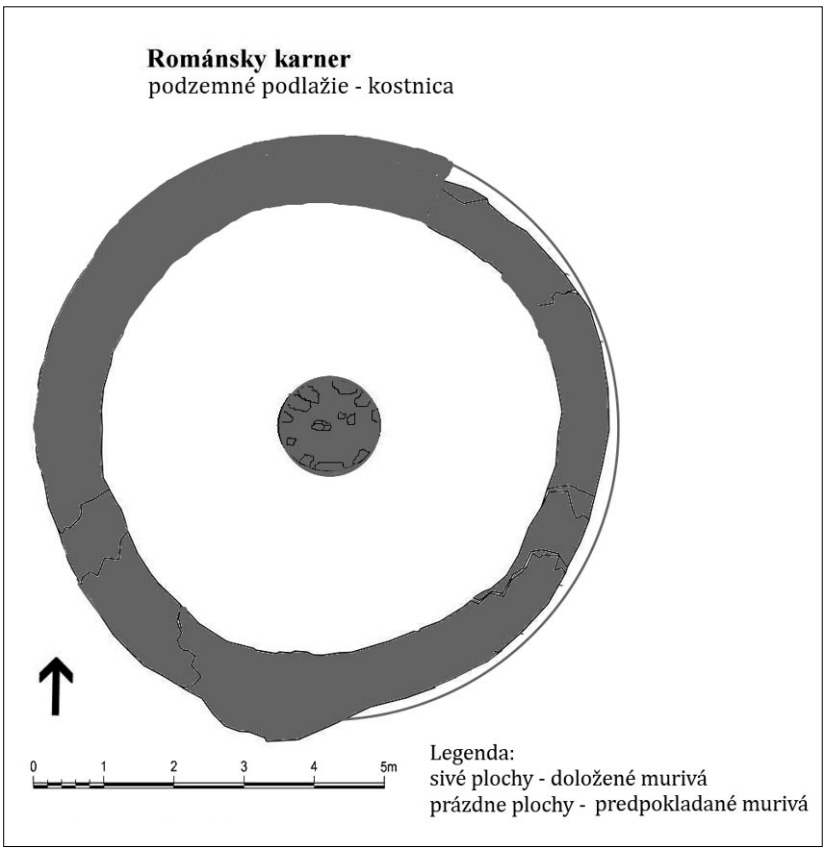

Obr. 9. Rekonštrukcia pôdorysu karnera – podzemné podlažie (Kuzmová – Hrnčiarik - Žuffová).

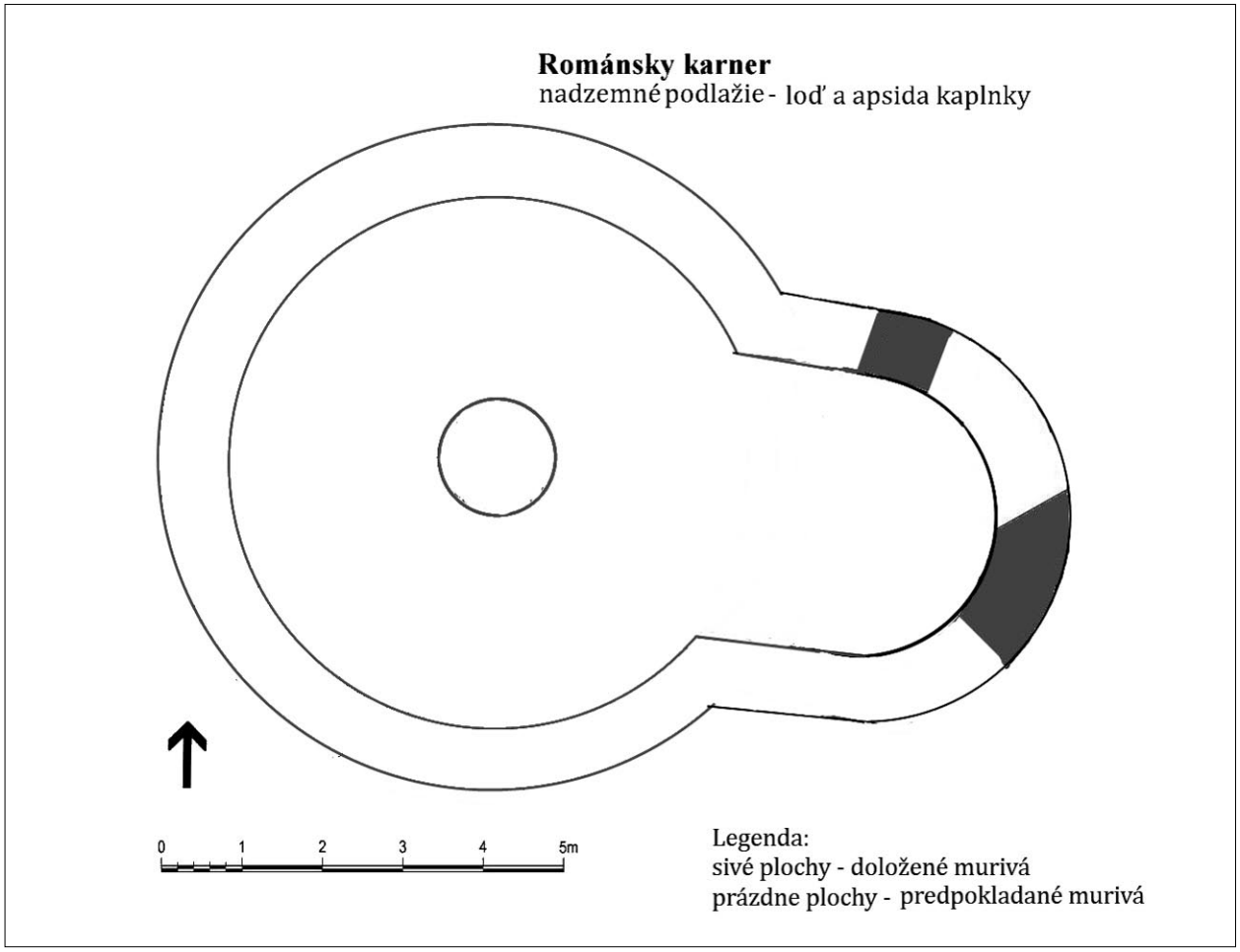

Obr. 10. Rekonštrukcia pôdorysu karnera – nadzemné podlažie (Kuzmová – Hrnčiarik - Žuffová).

východný okraj, pretože severná a západná časť muriva sa nachádzali pod kostolom, čo nedovolilo určiť celkovú šírku ani dĺžku nálezu.

Kamenné murivo možno na základe zistenej stratigrafie datovať do obdobia pred prestavbou kostola do jeho gotickej podoby. Z uvedeného vyplýva, že ide o základy staršej, pravdepodobne románskej stavby. Pri jej výstavbe boli porušené staršie hroby, ktoré svedčia o existencii ešte včasnejšieho horizontu na tejto lokalite. Absencia datovateľných nálezov zatiaľ nedovoľuje jeho presné časové zaradenie. Za súčasného stavu bádania by bolo veľmi odvážne tvrdiť, že tu boli zachytené základy románskeho Kostola sv. Mikuláša, prípadne jeho neskoršej prestavby (veže?). K riešeniu tejto otázky by mohol prispieť výskum v interiéri kostola.

Základy gotickej fázy Baziliky sv. Mikuláša

Počas výskumu sa zistilo, že presbytérium baziliky bolo postavené v jednom časovom úseku. Svedčí o tom samotné murivo i jeho základová ryha vyhĺbená v skúmanom úseku do takmer rovnakej úrovne. Najspodnejšia časť základov bola vybudovaná prevažne z lomového kameňa alebo väčších kamenných blokov, miestami doplnených tehlami. V niektorých úsekoch muriva sa zistili viaceré odskoky od základovej línie, ktoré boli vo vyšších vrstvách korigované. Jednotlivé stavebné fázy, predpokladané na základe vytečenej malty, nebolo možné konfrontovať s archeologickou stratigrafiou, keďže nálezová situácia bola popri murive porušená asi 90 cm širokou ryhou pre izoláciu, vyhĺbenou v 80. rokoch 20. storočia. Zvláštna situácia sa zistila na východnej strane presbytéria, ktorého základy boli v celom rozsahu kamenné. Súvisí to zrejme so skutočnosťou, že stavebný materiál z karnera rozobratého v tom čase sa použil pri výstavbe základov presbytéria.

Záver

Archeologický výskum v rokoch 2008 a 2009 priniesol predovšetkým poznatky o najstaršej sakrálnej stavbe na území mesta Trnavy – o dvojpodlažnom karneri, rámcovo datovanom do 12., príp. na začiatok 13. storočia. Okrem toho sa podarilo preskúmať zvyšky dvoch murív (tehlového a kamenného) zo staršej fázy výstavby Baziliky sv. Mikuláša, troch novovekých kostníc, ďalej dve novoveké vápenné jamy a časť stredovekého a novovekého cintorína. Po ukončení terénnych prác v roku 2009 boli základy karnera prekryté dočasnou ochrannou stavbou, ktorá umožní pokračovať v jeho výskume v nasledujúcom roku. Mesto Trnava plánuje v budúcnosti pamiatkovú obnovu karnera a jeho sprístupnenie širokej verejnosti.

Zhrnutie výsledkov výskumu v r. 2010

Archeologický výskum na ploche 3 pokračoval aj v mesiacoch máj - jún 2010. Jeho prvotným cieľom bolo doskúmať interiér kruhovej stavby (románskeho karnera) a prehĺbiť jej výplň na úroveň primárnej vrstvy ľudských kostí – súčasti plánovanej prezentácie tejto architektúry. Terénne práce priniesli viaceré nové poznatky, ktorých stručné zhrnutie je predmetom tohto dodatku.[18]

Počas archeologického výskumu bolo odkrytých 13 kostrových hrobov. Ich datovanie sa nevymyká z rámca doteraz preskúmaných hrobov. Dôležitým je však zistenie, že najstaršie z nich, t.j. hroby pochádzajúce z obdobia po zániku karnera, sa nachádzajú až v hĺbke cca

400 cm od pôvodnej úrovne terénu. Na základe stratigrafického pozorovania možno predpokladať, že pôvodná úroveň terénu tu musela poklesnúť minimálne o 100-150 cm. Tento pokles zrejme spôsobila postupná deštrukcia a dekompozícia kostí primárne uložených v spodnej časti karnera.

Pomocou archeologickej sondy sa skúmali základy operáka presbytéria Baziliky sv. Mikuláša, ktorý sa nachádzal v superpozícii so zaniknutým karnerom. Vzhľadom na odkrytú nálezovú situáciu možno predpokladať, že jeho základová škára je minimálne v tej istej hĺbke ako základová škára karnera (cca 700 cm). Nezodpovedaná však zostáva otázka, či bol operák postavený bezprostredne po zániku karnera alebo s istým časovým odstupom. Pre druhú z uvedených možností sa prihovára skutočnosť, že ak by pre staviteľov presbytéria bol karner, príp. jeho ruiny známe, boli by ho obišli, a tým sa vyhli náročnému stavebnému postupu.

Už od objavenia karnera ako dvojpodlažnej stavby rezonovala v odbornej verejnosti otázka, akým spôsobom bolo zastropené spodné podlažie. Preto sa výskum v roku 2010 sústredil aj na strednú časť interiéru s možnosťou odkrytia nosného piliera. Takmer na konci sezóny sa tu podarilo zachytiť kamenné murivo kruhového pôdorysu o priemere 146 cm. Jeho štruktúra zodpovedala murivu karnera, pričom plášť pozostával z nahrubo opracovaných, do kruhu usporiadaných kameňov spojených maltou a jadro bolo vyplnené stavebnou suťou (poväčšine úlomkami kameňov). Na jeho líci, podobne ako aj v prípade interiérového líca zahĺbeného múru karnera, sa na niekoľkých miestach zachovala pôvodná úprava – tzv. škárovanie.

Archeologický výskum v roku 2008 až 2010 priniesol závažné zistenia, ktoré pomohli zodpovedať, ale zároveň aj nastoliť viaceré otázky súvisiace so stavebno-historickým vývojom zástavby v exteriéri Baziliky sv. Mikuláša v Trnave. Ich riešenie bude úlohou ďalšieho bádania.

Poznámky

[1]Plocha 1 bola situovaná južne od presbytéria baziliky a orientovaná v smere V-Z. Vo vzdialenosti 100 cm východne od nej sa nachádzala rovnako orientovaná plocha 2. Plochu 3 ohraničoval múr presbytéria (medzi operákmi 6 až 7) a chodníky vedúce k hradbám a na Jeruzalemskú ul.. Plocha 4 bola umiestnená pozdĺž východnej steny sakristie (medzi operákmi 9 až 10) a plocha 5 na severnej strane sakristie (medzi jej druhým operákom a vchodom). Ďalšie skúmané plochy boli označené podľa ich lokalizácie medzi operákmi: Plocha medzi operákmi 2 – 3, 3 – 4, 5 – 6 a 8 – 9.

[2]URMINSKÝ, Jozef: *Trnava, Kostol sv. Mikuláša – exteriér, príkostolný cintorín – južná strana od presbytéria*. Nepublikovaná nálezová správa (NS 08-10/2005). Za sprístupnenie dokumentácie ďakujeme autorovi.

[3]URMINSKÝ, Jozef: Slovanské hrobové nálezy z 9. – 10. storočia z historického jadra Trnavy. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 10*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2007, s. 3-6.

[4]Ref. 2.

[5]FŰRYOVÁ, Klára: Ukončenie výskumu Kostola sv. Michala v Trnave. *AVANS 1997*, 1999, s. 44-46.

[6]Ref. 5.

[7]ŽUFFOVÁ, Jaroslava – ZACHAROVÁ, Daniela: Prvé výsledky výskumu Kostola sv. Mikuláša v Trnave. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 9*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2006, s. 3-16.

[8]HRNČIARIK, Erik – KUZMOVÁ, Klára: Výsledky archeologického výskumu v južnej predsieni Kostola sv. Mikuláša v Trnave. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2008, s. 11-16.

[9]HUNKA, Ján: Historický význam mincí nájdených pri výskume Kostola sv. Mikuláša v Trnave. Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2008, s. 17-20.

[10]Ref. 5.

[11]VEĽASOVÁ, Ľubica: Karnerové kaplnky v románskej architektúre Slovenska. In: *Pamiatky a múzeá 1999*, č. 2, s. 47.

[12]RADVÁNI, Hadrián: Románska kaplnka sv. Juraja v Trnave. In: *Ochranca prírody a pamiatok 5/1967*. Bratislava 1967, s. 32-40.

[13]RÁBIK, Vladimír: *Mestská kniha Trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495*. Trnava: Filozofická Fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2008, s. 38.

[14]HOŠŠO, Jozef – LESÁK, Branislav: Archeologický výskum predrománskej rotundy a karnera zaniknutej osady sv. Vavrinca v Bratislave. In: *Archaelogia historia 21/96*. Brno, 1996, s. 287-300.

[15]VANČO, Martin: *Stredoveké rotundy na Slovensku*. Bratislava: Chronos, 2000; s. 98.

[16]Ref.11, s.46.

[17]Ref.12.

[18]Bližšie pozri aj ŽUFFOVÁ, Jaroslava – KUZMOVÁ, Klára – HRNČIARIK, Erik: Trnavský karner. Najstaršia murovaná stavba v Trnave – nález celoslovenského významu. In: *Novinky z radnice, august–september 2010*, s. 25–27.

Klara Kuzmová – Erik Hrnčiarik
Die archäologische Ausgrabung des romanischen Karners und des Exterieurs der Basilika des hl. Nikolaus in Trnava/ Tyrnau

Die durch Bauarbeiten hervorgerufene Ausgrabung wurde vom Lehrstuhl für Klassische Archäologie der Universität Trnava durchgeführt. Während dieser wurden vor allem Architekturreste aus der Anfangsphase der bauhistorischen Entwicklung der Kirche, mittelalterliche und neuzeitliche Grabstätten, Fundamente einer Sakristei der untergegangenen Kirche des hl. Nikolaus, drei neuzeitliche Knochenkammer (Gruben), zwei neuzeitliche Kalkgruben und die Fundamente eines romanischen Rundbaus freigelegt.

Zu den Bauphasen der Basilika des hl. Nikolaus lässt sich ein in der Technik des opus spicatum errichtetes Mauerwerk hinzuordnen. Wegen der Fundsituation nehmen wir an, dass es später als der Stützpfeiler der Kirche (1360-1380) ist und früher als der Zubau der Kapellen zum Südschiff der Kirche (1618-1630).

Bei der Grabung wurden auch die Fundamente eines bisher unbekannten steinernen, wahrscheinlich romanischen Baus freigelegt. Das Fehlen datierbarer Funde lässt bisher noch keine genaue zeitliche Zuordnung zu.

Der steinerne Rundbau kann als zweigeschossiger romanischer Karner mit Apsis interpretiert werden. Sein Untergang hängt gewiss mit der Errichtung der um 1360 errichteten Kirche des hl. Nikolaus zusammen.

Die freigelegte angebaute Sakristei der untergegangenen Kirche des hl. Michael ist rahmenmäßig in die Epoche des Barock datiert, ihre Funktion ist unbekannt.

Von der Begräbnisstätte sind 185 Skelettgräber entdeckt worden. Die ältesten waren zum Unterschied der jüngeren ohne Inventar. Zu häufigen Fundstücken gehören Perlen aus Holz und Glas, Kreuze aus Bronze (resp. Blei), Medaillons mit Darstellungen von Heiligen und Gürtelschnallen. Die ältesten Gräber stammen wahrscheinlich aus der Zeit vor 1360, die jüngsten aus dem 18. Jh. Nach der Beendigung der Grabung plant die Stadt Trnava eine denkmalpflegerische Erneuerung des Karners und seine Erschließung für die Öffentlichkeit.

Abbildungen

Abb. 1. Fundsituation auf Fläche 1. Reste eines sog. gelegten Mauerwerks und Teile von Gräbern des mittelalterlichen und neuzeitlichen Friedhof (Foto: E. Hrnčiarik).

Abb. 2. Auswahl von Fundstücken aus mittelalterlichen und neuzeitlichen Gräbern (Foto: E.Hrnčiarik).

Abb. 3. Freigelegte Fundamente der Sakristei der Kirche zu St. Michael (Foto: E. Hrnčiarik).

Abb. 4. Profil des neuzeitlichen Beinhauses (Foto: E. Hrnčiarik).

Abb. 5. Neuzeitliche Kalkgrube (Foto: E Hrnčiarik).

Abb. 6. Fläche 1. Fundamente des sog. Gelegten und steinernen Mauerwerks aus den älteren Phasen der Kirche (Foto: E Hrnčiarik).

Abb. 7. Grab 45/08 in der Superposition mit sog. gelegtem Mauerwerk (Foto: E Hrnčiarik).

Abb. 8. Reste der Fundamente des romanischen Karners (Foto: E Hrnčiarik).

Abb. 9. Hypothetische Rekonstruktion des Grundrisses des romanischen Karners (Foto: E Hrnčiarik).

Ján Hunka

Nové mince z výskumu Baziliky sv. Mikuláša v Trnave v rokoch 2008–2009

V súvislosti s pokračujúcou pamiatkovou obnovou Baziliky sv. Mikuláša v Trnave sa v rokoch 2007-2009 uskutočnili viaceré výskumy tohto chrámu. V rokoch 2008-2009 to bol predstihový archeologický výskum v jeho exteriéri. Práce koná Katedra klasickej archeológie Trnavskej univerzity pod vedením Doc. Kláry Kuzmovej a Dr. Erika Hrnčiarika. Počas výskumu sa vyskytli aj mnohé zaujímavé situácie - v súvislosti s odkrývanými zvyškami architektúr, hrobmi a inými objektmi sa našlo aj viacero mincí. Tie neraz pomohli k lepšiemu datovaniu zistenej nálezovej situácie. V roku 2007 sa získalo 10 mincí a počítací žetón. V roku 2008 9 mincí, v roku 2009 12 mincí a počítací žetón. Spolu 31 mincí a dva žetóny. Nie je veľmi prekvapujúce, že v mieste, kde viac ako 800 rokov existuje určitá sakrálna architektúra sa zistil aj veľký počet mincí. Veď tie do chrámu prinášali tisícky veriacich. Určité peniaze používali aj miestni správcovia kostola. Nájdené mince mohli predstavovať vyzbierané poplatky na opravy chrámu, dary poskytnuté na farnosť a miestnemu farárovi. Mince určite postrácali aj ľudia hľadajúci útočisko v dobách krutých nepokojov (najmä počas 15.-18. storočia), akých zažila Trnava od 13. storočia viac než dosť. Z prehľadov nálezov mincí na Slovensku ale vieme, že hoci sa archeologicky skúmali desiatky cirkevných stavieb rôzneho typu (od dedinských kostolíkov až po viacloďové chrámy), len máloktorá z nich poskytla toľko mincí ako Bazilika sv. Mikuláša v Trnave.

Nálezy z roku 2008: Uhorsko, Rudolf II. (1576-1608), falzum kremnického denáru 1580. H 1059; Matej II. (1608-1619), Kremnica, denár 1613. H 1141; časť obolu, 16.-17. storočie; Ferdinand III. (1637-1657), Kremnica, obolus 1639. H 1265; Leopold I. (1657-1705), Košice, grajciar 1700. H 1497; Leopold I. (1657-1705), denár 1659-1703; Mária Terézia (1740-1780), Kremnica, denár 1746. H 1746; Grófstvo Hals-Leuchtenberg, Hals, fenig 1440-1460. Koch F d 7; Rakúsko, Ladislav V. (1452-1457), Viedeň, fenig 1452-1457. Koch F a 9.

Nálezy z roku 2009: Uhorsko, Matej Korvín (1458-1490), Budín, denár 1465. H 710; Matej II. (1608-1619), Kremnica, denár 1618. H 1141; Ferdinand II. (1619-1637), Kremnica, denár 1630-1638. H 1205; Ferdinand II. (1619-1637), falzum kremnického denára 1630-1638. H 1205; Ferdinand III. (1637-1657), Kremnica, denár 1638. H 1263; Leopold I. (1657-1705), Kremnica, denár 1691. H 1509; Leopold I. (1657-1705), Kremnica, poltura 1696. H 1482; Leopold I. (1657-1705), Kremnica, poltura 1697. H 1482; Čechy, Ján Luxemburský (1310-1346), Kutná Hora, parvus 1311-1326. Castelin, s. 57, 60; Grófstvo Hals-Leuchtenberg, Hals, fenig 1440-1460. Koch F d 7; Rakúsko, Rudolf III. (1298-1306), Viedeň, viedenský fenig 1298-1306. Koch B 200; Banát Severino, Mikuláš Redwitz (1430-1434), neznáma mincovňa, denár 1430-1434; Norimberg, počítací žetón Egidia Kraunwinckela (1570-1613) s korunami a ľaliami, na druhej strane je ríšske jablko. Mitchiner 1988, č. 1438 var.

Obr. 1. Rakúsky fenig Rudolfa III. z rokov 1298-1306, averz.

Obr. 2. Rakúsky fenig Rudolfa III. z rokov 1298-1306, reverz.

Ak zoberieme do úvahy všetkých 31 mincí a dva žetóny nájdené v rokoch 2007-2009, je zrejmé, že vytvárajú vzhľadom na čas ich výroby minimálne päť chronologických horizontov (prelom 13. a 14., 15., 16., 17., 18. storočie). Datovanie časti mincí súhlasí s datovaním situácií získaných archeologickými výskumami.

Horizont 1.

Najstaršou mincou je fenig rakúskeho vojvodu Rudolfa III. z rokov 1298-1306. (**obr.1,2**) Asi sa viaže k stavbe predchádzajúcej dnešné

Obr. 3. Denár Mikuláša Redwitza z rokov 1430-1434, averz.

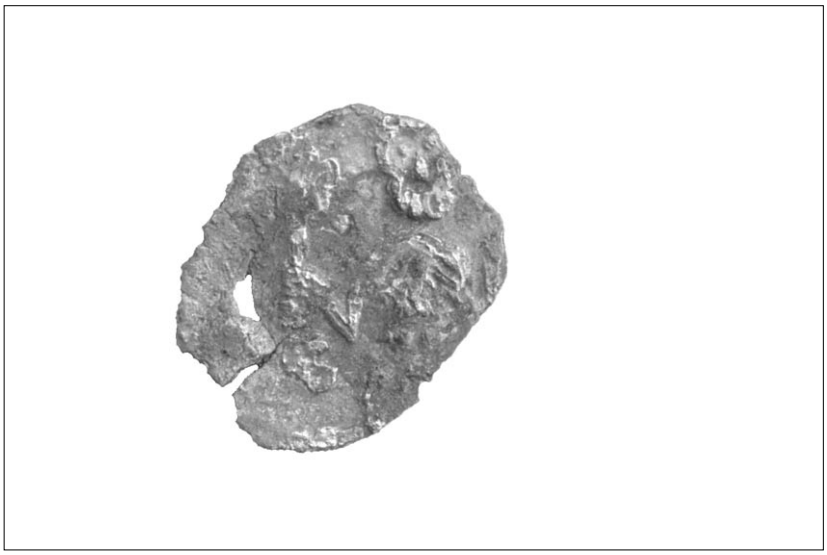

Obr. 4. Denár Mikuláša Redwitza z rokov 1430-1434, reverz.

mu Kostolu sv. Mikuláša. Z hľadiska numizmatického dobre poukazuje na skutočnosť, aké platidlá sa v medzinárodnom obchodnom centre, akým bola po roku 1238 aj Trnava, využívali najčastejšie. Boli to jednoznačne viedenské fenigy, lebo mali minimálne trojnásobne vyššiu hodnotu ako domáce uhorské denáre. Na rozdiel od uhorských mincí tvorili stredoeurópsku valutu. Tak boli kedykoľvek zameniteľné za iné peniaze, alebo tovar. Minca je rozpolená, možno aby lepšie vyhovovala potrebám miestneho trhu. O niečo mladšou mincou je značne prekvapujúci nález. Český peniaz (1/13 pražského groša) Jána Luxemburského (1310-1346), vyrazený v Kutnej Hore v rokoch 1311-1326. Takéto platidlá sú na Slovensku veľmi neobvyklé. Podobný sa získal iba pri výskume Kostola sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch. Asi nie je náhodou, že oba sú z priestoru tzv. Českej cesty, uzákonenej síce v roku 1336, ale používanej minimálne od včasného stredoveku. Aj tu sa získala iba polovica mince, zámerne oddelenej, takže taká obiehala ako samostatný peniaz. Minca je zošúchaná, málo čitateľná, pre vtedajšieho majiteľa predstavovala iba kus striebra, okrem iného reprezentuje aj dôkaz o obchodných stykoch medzi Slovenskom a českými oblasťami.

Horizont 2

Z obdobia 15. storočia sa dosiaľ získalo až 5 mincí. Denár severínskeho bána, vojenského veliteľa nemeckých rytierov Mikuláša Redwitza z rokov 1430-1434 (**obr.3,4**) dokladá viacero skutočností: a) vznikol kvôli vojenskej výprave uhorských a nemeckých vojsk proti Turkom, keď mali hájiť časť južnej hranice Uhorska. Vojaci dostali od Žigmunda Luxemburského financie na žold a na získavanie základných potravín. Preto im v niekoľkých uhorských mincovniach vyrobili denáre so znakom Rádu nemeckých rytierov a obrazom panovníka. Na mieste pôsobenia v banáte, na území Valašska, si po spotrebovaní zásob pôvodných mincí ale vojaci vyrazili nové mince. Ich obraz bol značne podobný na obraz uhorského typu denárov M. Redwitza. Len postava panovníka je trochu iná. Trnavská minca by mala byť banátska, teda valašská – podobne ako denáre nájdené v Banskej Bystrici, Bratislave-Rači, Socovciach, Veľkom Záluží a na Spiši. Sú to zvyšky peňazí, ktoré si vojaci zobrali v roku 1434 pri návrate do Uhorska. b) Tieto banátske denáre však boli oproti uhorským značne nekvalitné – je v nich viac medi ako striebra. Nie je vylúčené, že po roku 1434 sa vyrábali aj napodobeniny takýchto mincí. c) Trnavskú mincu si mohol priniesť vojak pôsobiaci na výprave proti Turkom, ktorý ju neskôr použil pri nákupe potravín, alebo za služby.

Zvyšné štyri mince z 15. storočia sú zviazané s prítomnosťou bratríkov, nástupcov husitov v Uhorsku v rokoch 1437-1467. Z domácich mincí je to denár Mateja Korvína z roku 1465 (**obr.5,6**). Na averze je obraz havrana sediaceho na konári, pri ňom značka B-W. Takže by mal byť vyrobený v Budíne. Ale táto značka sa dosiaľ nenašla. Nie je vylúčené, že ide o napodobeninu z neznámej mincovne (má nižší obsah striebra a malú váhu iba 0,271 g). Z cudzích mincí sú to dva fenigy grófstva Hals-Leuchtenberg (1440-1460) a rakúsky fenig Ladislava V. (1452-1457). Takéto mince bratríci rozniesli po celom západnom Slovensku, aj v okolí Trnavy. Pre vtedajších ľudí znamenali úpadok meny, lebo peniaze, ktoré vtedy museli používať už nedosahovali hodnotu mincí spred roku 1437.

Horizont 3

Zo 16. storočia je známych 5 mincí. Boli to najmä české jednostranné biele peniaze z rokov 1482-1516, 1574 a 1585. O niečo hodnotnejšie sú uhorské denáre z roku 1562 a 1580. Obe skupiny platidiel využívali všetci najbežnejší obyvatelia mesta. Zopár kusov mohli mať predstavitelia mestskej chudoby, niekoľko desiatok až sto mincí zase miestni roľníci, remeselníci a málo zámožní kramári, trhovci a kupci. V takýchto peniazoch sa platili aj predpísané poddanské dávky. Zaujímavé boli oba denáre: uhorský, Ferdinanda I., zmenený orezaním na obolus (podobný sa na Slovensku už nenašiel), iný uhorský, z čias Rudolfa II. je falzum vyrobené v neznámej dielni. Napodobňuje typic-

ké kremnické denáre z roku 1580. Tento má ale zlý letopočet, vo forme číslic 0581 a zlý kov – nie striebro, ale meď. Nevieme prečo sú na medi zvyšky pozlátenia. Možno si na tejto minci nejaký zlatník skúšal proces pozlátenia. Po skúške ju ako bezcennú zahodil.

Horizont 4

Zo 17. storočia pochádza najviac mincí, až 14 ks. V podstate je to reprezentačná vzorka najbežnejších uhorských platidiel z čias Mateja II. až Leopolda I. Sú tu denáre z rokov 1613, 1618, 1628, 1630-1638, 1638, 1659-1703, 1691. Dokonca aj jeden falošný, imitujúci kremnické denáre z rokov 1630-1638. Zistili sa aj poldenáre z rokov 1609-1619 a 1639. Vieme, že v čase ich razby to boli najmenšie mince uhorského menového systému. Teda pre vtedajších ľudí predstavovali peniaz s minimálnou hodnotou. Dnes sú vzácne, lebo sa ich zachovalo veľmi málo. Inými bežnejšími platidlami boli 1,5--grajciare Leopolda I., zvané poltúry. Našli sa dve spolu skorodované poltúry z rokov 1696 a 1697. Jedna bola strieborná, druhá z medi. Nález dobre dokumentuje situáciu, že popri kvalitných minciach obiehali aj ich napodobeniny a falzá. Dnes ich vieme rozlíšiť len podľa akosti kovu, lebo ich námety sú rovnako stvárnené ako na origináloch. Dve mince sa nedali určiť, lebo boli príliš zničené.

Horizont 5.

Možno do neho zahrnúť mince vyrobené počas 18. storočia, celkove 4 ks. Prvý predstavuje typický grajciar menového systému, ktorý vznikol v roku 1659 za cisára Leopolda I. podľa rakúskeho vzoru. Je to košický grajciar z roku 1700. V svojej dobe to bola bežná obehová minca. Dnes je vzácnejší, lebo mincí z košickej mincovne sa zachovalo málo. Nevieme prečo do mince niekto vyvŕtal dierku. Tá naznačuje, že sa asi určitý čas nosila ako prívesok v náhrdelníku. Druhá minca bola vyrobená počas povstania Františka II. Rákociho. Je to kremnická 10-poltúra z roku 1705. Teda platidlo strednej hodnoty. Určite súvisí s výrazným pôsobením kurucov v trnavskej oblasti až do roku 1708. O brandenbursko-bayreutskom fenigu Fridrich z roku 1745 už boli poskytnuté základné informácie. Na Slovensku je výnimočný, hoci sa v našich nálezoch nachádzajú rôzne platidlá nižších hodnôt aj z nemeckej oblasti. Ako už bolo naznačené, môže poukazovať na rozsiahle spoločenské, politické, obchodné, kultúrne a iné kontakty obyvateľov západného Slovenska s cudzincami. Poslednou mincou z 18. storočia je uhorský denár Márie Terézie z roku 1746, vyrobený v kremnickej mincovni. Hoci cisárovná nechala pre potreby Uhorského kráľovstva raziť desiatky typov rôznych druhov mincí, jej denáre sa nachádzajú len málokedy. Využili sa pre potreby vojsk počas vojen o uznanie Pragmatickej sankcie, bojov o sliezske dedičstvo, bitiek s Prusmi a inými nepriateľmi monarchie. Časť si uschovali obchodníci, iné sa použili ako kov na mince Jozefa II. Tak sa krátko po smrti Márie Terézie stratili z obeživa.

Obr. 5. Uhorský denár Mateja Korvína z roku 1465, averz.

Obr. 6. Uhorský denár Mateja Korvína z roku 1465, reverz.

Skupina mincí objavených v rokoch 2007-2009 poukazuje na nasledujúce skutočnosti:

a) datovali nálezové situácie;

b) ukázali aké platidlá sa najčastejšie používali v Trnave a okolí v 13.–18. storočí;

c) doložili fakt, že miestni ľudia používali najmä uhorské platidlá, teda uskutočňovali obchodné kontakty s najbližším okolím;

d) iba časť z nich sa podieľala aj na diaľkovom obchode;

e) mince môžu poukazovať aj na iné spoločenské kontakty s územiami ležiacimi mimo západného Slovenska.

Vzácne sú aj oba norimberské počítacie žetóny objavené v rokoch 2007 a 2009. Starší je žetón Egidia Kraunwinckela (1570-1613) s korunami a ľaliami, na druhej strane je ríšske jablko. (**obr.7,8**) Mladší žetón bol vyrobený v dielni Christiana Sigmunda Anerta (1734-1768). Na averze nesie obraz Slnka, mesiaca, a hviezd a obchodnej lode na mori na reverze. Oba dokladajú skutočnosť, že v meste a možno aj priamo v Kostole sv. Mikuláša sa takéto predmety využívali na sčítavanie veľkých množstiev tovarov, resp. peňazí – tak ako to bolo v danom čase obvyklé vo všetkých významných medzinárodných obchodných

Obr. 7. Norimberský počítací žetón z rokov 1570-1613, averz.

Obr. 8. Norimberský počítací žetón z rokov 1570-1613, reverz.

centrách. Na prelome 18. a 19. storočia sa počítacie žetóny prestávali používať v mestských, šľachtických a cirkevných účtoch. Preto sa mnohé z nich naďalej využívali ako hracie známky, alebo ozdobné predmety. Takým mohol byť aj žetón z rokov 1570-1613, ktorý bol v strede prederavený dvomi dierkami. Bol použitý ako gombík, ozdoba skrinky, amulet, alebo na iné účely (?).

Fotografie: K. Kuzmová.

Poznámky:

[1] HRNČIARIK, Erik – KUZMOVÁ, Klára: Výsledky archeologického výskumu v južnej predsieni Kostola sv. Mikuláša v Trnave. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11,* 2008, s. 11-15; KUZMOVÁ, Klára – HRNČIARIK, Erik: Archeologický výskum románskeho karnera a exteriéru Baziliky sv. Mikuláša v Trnave. Príspevok je uverejnený v tomto zborníku.

[2] HUNKA, Ján: Historický význam mincí nájdených pri výskume Kostola sv. Mikuláša v Trnave. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11*, 2008, s. 17-20.

[3] HUSZÁR, L.: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute.* München-Budapest, 1979.

[4] HUNKA, Ján: Nové nálezy moravských a českých mincí z 11.-15. storočia zo Slovenska. In: *Folia numismatica 21*, 2008, s. 72.

[5] Ref.2 , s. 18, obr. 6.

[6] HUNKA, Ján: Počítacie žetóny objavené počas archeologických výskumov na Slovensku. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 32,* Nitra 1996, s. 191-210.

Ján Hunka

Neue Münzen aus der Grabung der Basilika des hl. Nikolaus in Trnava/Tyrnau in den Jahren 2008-2009

In den Jahren 2008-2009 wurde während der Grabung der Basilika des hl. Nikolaus 21 Münzen und ein Jeton gefunden. Die Münzen stammen aus der Zeit von 1298-1746. Der Jeton ist aus den Jahren 1570-1613. Bei der Grabung ist man auf heimische Münzen, also ungarische aus der Zeit des Sigismund von Luxemburg bis hin zur Zeit Maria Theresias, gestoßen. Unter ihnen gibt es auch mehrere ausländische Münzen – aus Tschechien, Österreich, der Grafschaft Hals-Leuchtenberg. Zu außergewöhnlichen Prägungen gehört ein Denar Nikolaus Redwitz (1430-1434), dem Chef der Garnison in der Stadt Severino in den Jahren 1430-1434 und ein tschechischer Parvus (1/13 Prager Groschen) Johannes von Luxemburgs aus den Jahren 1311-1326.

Aus Sicht der Datierung der Fundsituation sind vor allem ein österreichischer Pfennig Rudolf III. aus den Jahren 1298-1306 und die Pfennige der Grafschaft Hals-Leuchtenberg sowie einige andere Prägungen wichtig. Die Bedeutung der Münzen besteht darin, dass sie die Fundsituation datieren, anzeigen, welche Zahlungsmittel die Einwohner Trnavas in der Vergangenheit verwendet haben und andere gesellschaftliche Ereignisse andeuten, die während des 14.-18. Jh. Die Entwicklung Trnavas beeinflusst haben.

Abbildungen

Abb. 1, 2. Österreichischer Pfennig Rudolf III. aus den Jahren 1298-1306, Avers, Revers

Abb. 3, 4. Denar Nikolaus von Redwitz´ aus den Jahren 1430-1434, Avers, Revers

Abb. 5, 6. Ungarischer Denar des Matthias Corvinus aus dem Jahre 1465, Avers, Revers

Abb. 7, 8. Nürnberger Rechnungsjeton aus den Jahren 1570-1613, Avers, Revers

Architektonicko-historická analýza murovaných objektov, odkrytých archeologickým výskumom v okolí Baziliky sv. Mikuláša

Architektonicko – historickú analýzu murív a objektov odkrytých v nedávnej minulosti počas archeologických výskumov[1] vo viacerých polohách v okolí Baziliky sv. Mikuláša zabezpečilo Mesto Trnava ako investor archeologického výskumu samostatnou objednávkou. V teréne práce prebiehali na oboch výskumoch paralelne a pre skúmanie murív z architektonického hľadiska sme mali k dispozícii odkryté nálezy ešte určitú dobu po skončení archeologického výskumu.

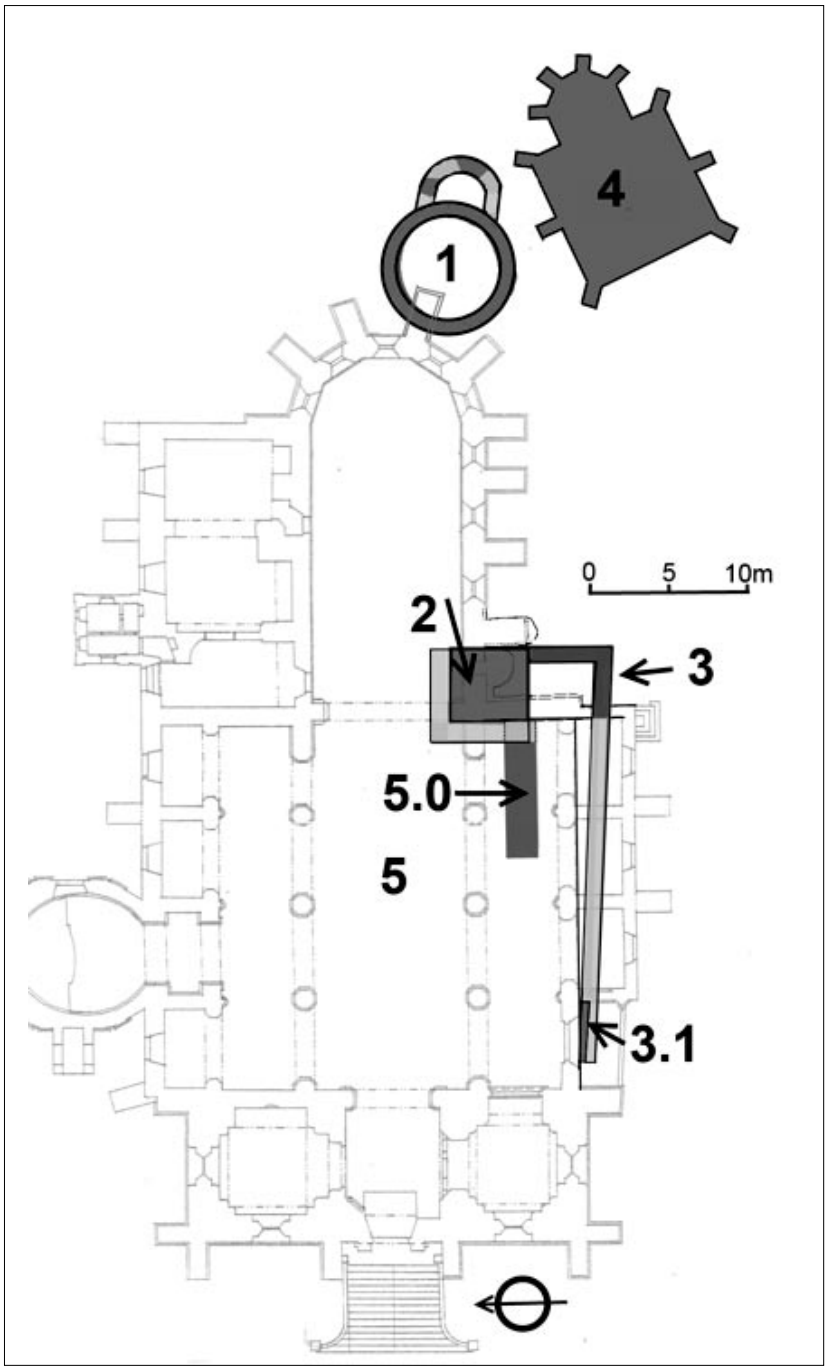

Obr. 1. Odkrytá stredoveká objektová skladba v území južne a juhovýchodne od Baziliky sv. Mikuláša
1. karner, 2. pravdepodobná veža, 3.,3.1. časti stavby s klasovo kladeným tehlovým základom, 4. zaniknutý Kostol sv. Michala, 5. Bazilika sv. Mikuláša, 5.0 krypta
tmavosivé plochy - doložené murivá, svetlosivé plochy - predpokladaný priebeh murív.

V príspevku sa pre nedostatok miesta zameriame iba na analýzu stredovekých nálezov, ktoré možno rozdeliť podľa doby vzniku na predchodcov Baziliky sv. Mikuláša a na výskum samotnej baziliky, konkrétne jej presbytéria.(**obr.1**)

I. Predchodcovia gotickej Baziliky sv. Mikuláša

I.1. Karner

Najvýznamnejší nález archeologického výskumu v sezónach rokov 2008-2010 bol odkrytý juhovýchodne od presbytéria Baziliky sv. Mikuláša. Ide o objekt kruhového pôdorysu s vnútorným priemerom 650 cm, ktorý je v celej výške nálezu pôvodnou podzemnou stavbou.[2] (**obr.2,3**)

Koruna muriva kruhovej stavby bola zachovaná v nerovnakej výške. Najvyššiu kótu (-222 cm) zachytila nálezová situácia na západe,[3] po obvode proti smeru hodinových ručičiek koruna postupne v nepravidelne dlhých úsekoch klesala a najnižšia úroveň zachovania sa zistila v severozápadnej časti nálezu (na kóte asi -320 cm). Odo dna po najvyššie zachovanú úroveň koruny má podzemné podlažie výšku 560 cm. V polohe, kde sa kruhový objekt dostáva do styku s presbytériom Baziliky sv. Mikuláša prekročil operák presbytéria rozrušené murivo jeho koruny a vstúpil do interiéru podzemného podlažia, odkiaľ zbehol pozdĺž celej jeho výšky nadol až po únosný terén, do ktorého ho založili.

Obvodová stena kruhovej stavby je vybudovaná technológiou tzv. liateho muriva, pri ktorom je pravidelne vymurovaný iba interiérový povrch. Jadro muriva bolo vtláčané po riadkoch medzi vnútorné líce a stenu výkopu. Interiérový povrch tvorí po riadkoch (vysokých 20-25 cm) ukladaný neopracovaný lomový kameň s ojedinelým použitím pálených tehál.[4] Povrch je lícovaný a upravený. Jeho úprava spočíva v tom, že vlhkú maltu vytlačenú počas murovania spomedzi kameňov prihladili okolo škár dostratena ku povrchu kameňa. Túto technológiu možno zaradiť medzi tzv. škárovanie, uplatňované na režných povrchoch kamenných murív. (**obr.4**)

Jadro muriva, pozostáva zo zmesi drobnejších kameňov (a úlomkov kameňa) a pálených tehál typu plevoviek.[5] Tehly sú však zachované iba ako úlomky, čo umožnilo určiť

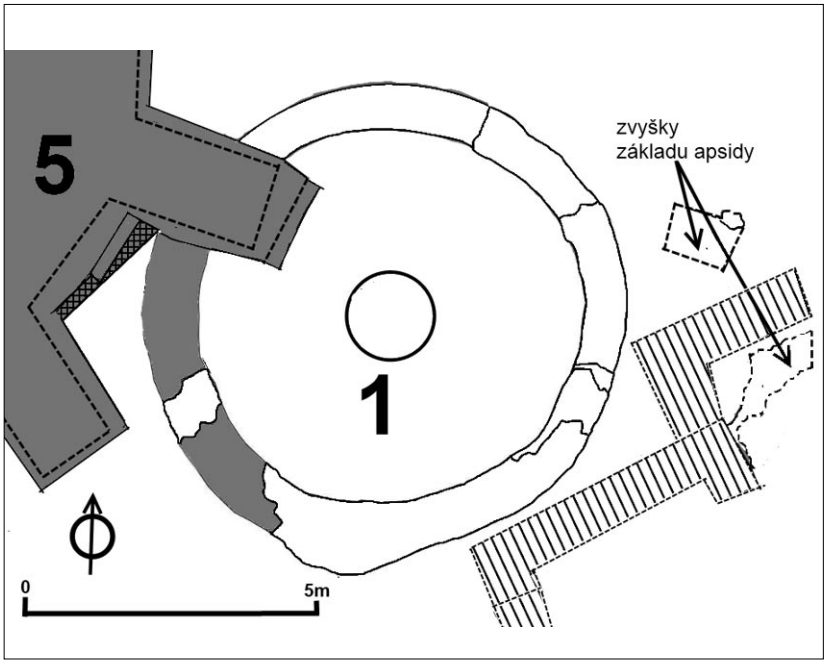

Obr. 2. Spodné podlažie karnera –kostnica v kontexte s okolitými stavbami 1. karner, 5. presbytérium Baziliky sv. Mikuláša; sivá plocha – plocha rezu, čiarkovaná čiara –konštrukcie nad plochou rezu, prekrížené šrafovanie –pôvodná základová ryha juhovýchodného poľa presbytéria baziliky, ktorá potom ako sa dotkla steny kostnice upravila svoj smer, kolmé šrafovanie - novoveké prístavby ku Kostolu sv. Michala, ktoré zrušili väčšinu základu apsidy karnera.

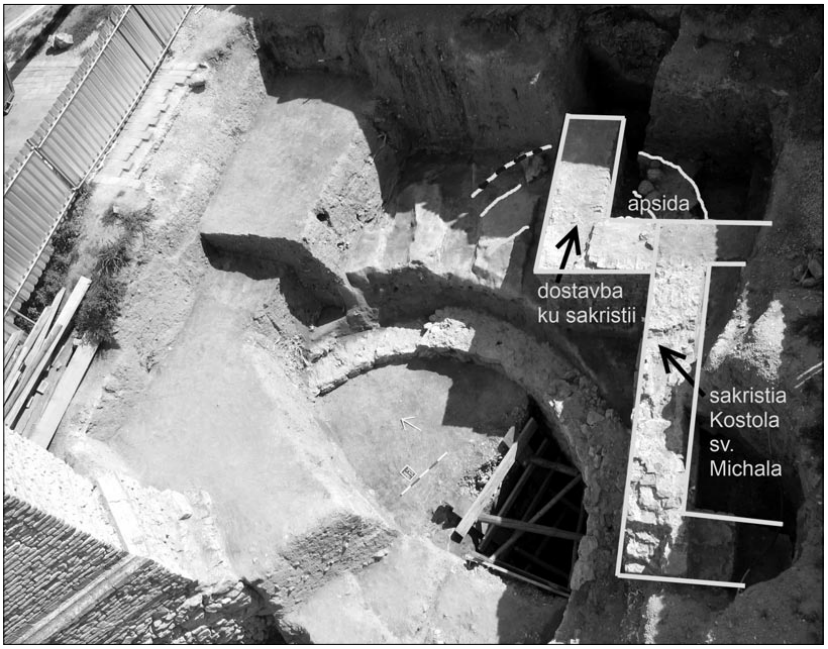

Obr. 3. Kostnica v kontexte s okolitými stavbami.

Obr. 4. Detail interiérovej povrchovej úpravy steny kostnice - pribladenie malty okolo škár medzi kameňmi.

len ich hrúbky, pohybujúce sa od 4,5 - 6 cm, zriedkavejšie zachované sú celé šírky s rozmermi 14 -15 cm. Informáciu o všetkých rozmeroch podala iba jediná doložená celá tehla (nenachádzala sa však v jadre ale na interiérovom líci), ktorá mala rozmery: 29,5 x 14,5 x 5,5 cm. Dôležitým identifikačným znakom tehál sú obilné plevy, ktoré boli zasurova vmiesené do ich hmoty. (**obr.5**)

Stavebný materiál je murovaný na hrubozrnnú vápennú maltu s veľkým podielom riečnych štrkových zŕn (do veľkosti 4-5 cm), pričom ojedinelosť v kontexte stredovekých trnavských mált reprezentuje prítomnosť obilných pliev v maltovej zmesi.

Vonkajšie líce múru má vzhľad typickej základovej konštrukcie, budovanej tesne ku stene výkopu. Povrch múru je nepravidelný a nelícovaný. Výkopová jama sa smerom nadol mierne zužuje, čo má za následok väčšou hrúbkou vyšších partií stien voči nižším. Výkop mal prevažne mierne nepravidelný kruhový obrys v dôsledku čoho vonkajšie líce múru nedodržuje čistú líniu kruhu. Ojedinele sa na juhu vyskytla natoľko výrazná anomália v podobe vypukliny vonkajšieho líca steny, že v tomto mieste presiahla hrúbku 120 cm, zatiaľ čo v iných polohách tohto riadku má stena hrúbku okolo 100 cm.

Na vnútornom líci steny sa zistili aj stopy po konštrukcii lešenia, ktoré pozostávalo z približne rovnako hrubých prvkov s prierezom tvaru kruhu o priemere okolo 7 cm. Drevené koly lešenia priamo zabudovali do hmoty steny počas nárastu stavby do výšky, takže murovacia malta vytvorila dutiny tvaru valca, siahajúce 70 cm do hrúbky steny. V rámci zachovanej výšky podzemného priestoru sa odo dna uplatnili tri rady lešenia - prvý vo výške 145 cm nad dnom, druhé dva mali medzi sebou navzájom rovnaké vzdialenosti -165 cm. Horný - tretí riadok sa nachádzal v úrovni - 307 cm. Rozpony medzi dutinami neboli rovnaké v rámci jedného riadku (pohybovali sa v rozpätí 100 - 215 cm) a neboli umiestnené nad sebou po výške steny.

Predpokladanú úroveň vonkajšieho terénu v čase vzniku kruhovej stavby bolo možné určiť iba hypoteticky, pretože ju archeologický výskum nikde v kontakte s ňou nezachytil. Iba v ojedinelom náleze na západnom okraji sa nad sprašou zachoval úsek postupne tmavnúcej vrstvy - čiernozeme (rastlý terén) -hrubej 20 cm, s hornou líniou v hĺbke - 200 cm. Nad ňou už boli evidované iba dodatočné zásahy. Keďže čiernozem sa pohybuje v Trnave v hrúbke okolo 70cm, s úrovňou pôvodného terénu, ku ktorému by sa viazal vznik kruhovej stavby môžeme teoreticky počítať na kóte -150 cm.

Z uvedeného vyplýva, že koruna obvodovej steny zachovaná v maximálnej výške sa nachádza 72 cm pod predpokladanou úrovňou pôvodného terénu v čase vzniku stavby. Odkrytá výška podzemného priestoru (560cm) teda nere-

prezentuje celú výšku spodného podlažia, to by malo byť vysoké najmenej 632 cm, aj to len vtedy, ak by malo strop priamo v úrovni niekdajšieho terénu. V súlade s dobovými analógiami však predpokladáme, že spodné podlažie nad terén vyčnievalo, takže jeho svetlá výška by mala byť ešte o 100-150 cm vyššia.

Z horného podlažia karnera sa podarilo zachytiť iba stopy, konkrétne dva navzájom na seba nenadväzujúce úseky základu apsidy. Jeden z nich dokumentuje nálezová situácia v podobe spodných dvoch riadkov základu časti východného polkruhového záveru apsidy.(**obr.6**) Múr apsidy hrubý 95 cm smeroval v náznaku oblúku na severovýchod. Nájdené murivo pozostávalo výlučne z kusov lomového kameňa spájaného maltou, ktorá sa javila ako totožná s maltou kostnice aj tým, že tiež obsahovala prímesy obilných pliev. Murivo malo základovú škáru v hĺbke -206 cm, čo reprezentuje zahĺbenie základu 56 cm pod pôvodný terén (ktorého úroveň sa predpokladá, ako sme zdôvodnili vyššie na kóte -150 cm).[6]

Severne od tohto nálezu bol zachytený iba negatív po časti základu severnej steny apsidy. Negatív sa prejavuje ako obdĺžniková plocha tmavšej farby voči okolitej žltej spraši, ktorá je intaktným rastlým terénom. Obdĺžnik je pretiahnutý v smere juhovýchod – severozápad. Má hrúbku 80 cm. Výškovo je situovaný v polohe -230 cm. Táto hrúbka ani výškové umiestnenie by neboli identické s južným nálezom zvyšku apsidy pokiaľ by sme nezobrali do úvahy malý zhluk lomových kameňov, ktorý sa zachoval na východe odkrytého negatívu. Tento zhluk kameňov, spájaných maltou totožnou s maltou protiľahlého torza apsidy a tiež s maltou kostnice, vyčnieva pred severný okraj obdĺžnikového negatívu smerom severným približne o 15 cm. Jeho päta je v hĺbke -206 cm. Môže ísť o fragment pôvodného muriva severnej steny apsidy, na čo naznačujú mimo materiálového zloženia aj jeho výškové aj pôdorysné parametre. Berúc do úvahy aj šírku negatívu by základ múru apsidy mal aj v tejto polohe hrúbku 95 cm, ktorou by bol zhodný s nálezovou situáciou na východnej strane. S murivom východnej steny by mal zhodnú aj polohu päty základu. Vzhľadom na torzálnosť nálezov sa tvar apsidy rekonštruuje iba ťažko, hypoteticky môžeme počítať s polvalcovou, mierne pretiahnutou apsidou dlhou do 300 cm.

I.1.1. Zhrnutie

Karner pozostával zo spodného podlažia – kostnice valcového tvaru a z nadzemného podlažia – pohrebnej kaplnky tvorenej valcovou loďou a polvalcovou, mierne pretiahnutou apsidou. Vnútorný priemer kostnice bol 650 cm, vonkajší približne 850 cm, apsida mala dĺžku do 300 cm. Do pôvodného terénu bola kostnica zahĺbená výškou asi 630 cm.

Archeologický výskum vo svojej záverečnej fáze v roku 2010 priniesol odpoveď aj na dlho kladenú otázku ohľadne zastropenia kostnice. Aj keď so zánikom horných partií jej obvodovej steny zanikli aj stopy po nábehu klenby, podarilo sa doložiť existenciu centrálneho masívneho stĺpa (s priemerom 145 cm), o ktorý sa pôvodne zrejme opierali rebrá klenby. Stĺp bol zachovaný do výšky asi 210 cm odo dna kostnice. (**obr.7**)

Spodné podlažie bolo vymurované z miešaného muriva s kamenným interiérovým lícom, z muriva nadzemnej časti sa zachoval iba fragment spodného riadku základu jej apsidy, tvorený lomovým kameňom. Steny nadzemného podlažia lode aj apsidy zanikli, iba hypoteticky, na základe vysokého výskytu plevových tehál v múre spodného podlažia môžeme predpokladať, že boli vybudované z muriva tvoreného pálenými tehlami tohto typu. V zásype interiéru stavby sa väčšie množstvo tehál nevyskytlo, čo naznačuje, že po zániku karnera ich využili na inom mieste.

Datovanie objektu archeologický materiál neupresnil. Z hľadiska rozboru architektúry by mohol byť rámcovým prostriedkom murovací materiál spodného podlažia - konkrétne tehly typu plevoviek. Tieto pálené tehly s prímesou obilných pliev sa v Trnave našli zatiaľ len v depote (pod hradobným múrom pri Lovčickej bráne v blízkosti klariského kláštora)[7], a ak aj v 3 prípadoch v rámci murovaných konštrukcií , tak len ako sekundárne použité (na oplotení odkrytom archeologickým výskumom pred františkánskym kláštorom,[8] ďalej na bašte v opevnení za Bazilikou sv. Mikuláša[9] a najnovšie sme ich zistili na spodnej časti presbytéria Baziliky sv. Mikuláša, ako spresníme nižšie v kapitole II.).[10]

Ako vidno, väčšie objemy ple-

Obr. 5. Pohľad zhora na rozobratú korunu steny kostnice - detail „liateho“ muriva tvoreného na interiérovom líci pravidelne vymurovaným lomovým kameňom, vo vnútri muriva zvyšky tehál typu plevoviek.

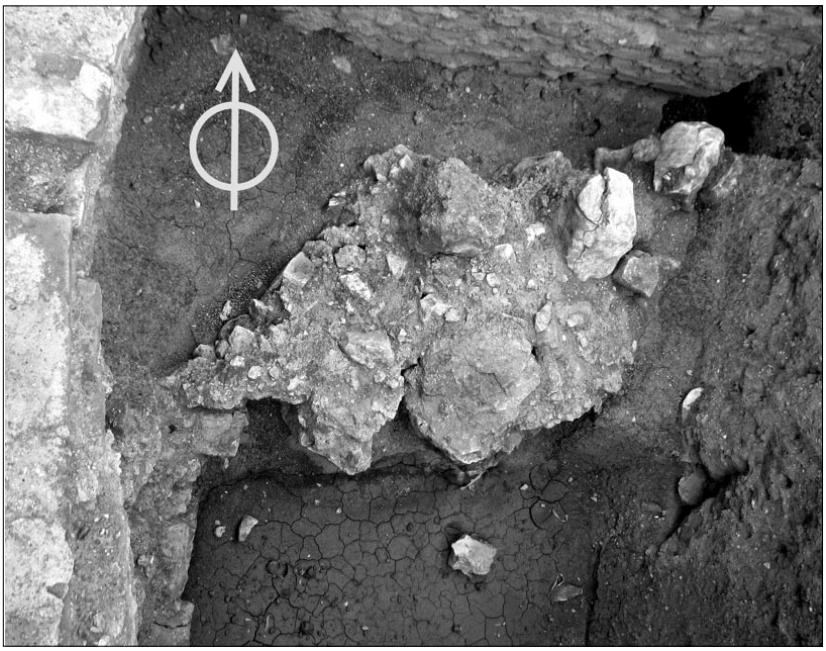

Obr. 6. Torzo základu apsidy - juhovýchodný úsek.

voviek sa objavujú vždy v kontexte s najvýznamnejšími trnavskými sakrálnymi stavbami (Bazilika sv. Mikuláša, klariský a františkánsky kláštor), z čoho je zrejmé, že tieto už typické mestské stavby mali svojich predurbánnych predchodcov. V období vzniku mesta a následne počas celého stredoveku sa už totiž presadil iný typ pálených tehál, tzv. prstovky.[11]

Keďže v odkrytej časti karnera sa tehly vyskytujú iba vo výplni jadra muriva a najmä ako zlomky, nevieme jednoznačne určiť, či ide o ich primárne použitie, alebo boli prenesené zo staršej stavby. Skutočnosť, že sa medzi nimi nevyskytujú žiadne mladšie tehly sa prihovára za ich primárne použitie. Ak sú plevovky v murive karnera primárne, potom máme dočinenia na pôde Trnavy s prvým nálezom architektúry vybudovanej z tohto materiálu, čo naznačuje na jej vznik ešte v predmestskom období - pred masívnymi kolonizačnými prúdmi, podieľajúcimi sa na vzniku mesta, resp. jeho prvej murovanej zástavby už za použitia tehál typu prstoviek.[12] Odkrytý karner by tak bol doposiaľ najstaršou známou murovanou stavbou Trnavy.

Dôležitým identifikačným fenoménom je tiež úprava interiérového povrchu steny spodného podlažia karnera jednoduchým „škárovaním" líca z lomového kameňa. V Trnave sme sa zatiaľ stretli s technológiou „škárovania" iba na stavbách vybudovaných výlučne z pálených tehál typu prstoviek, bez ohľadu na polohu podlažia (týkalo sa to rovnako suterénov, ako aj vyšších podlaží) a na všetkých druhoch architektúr. Boli to stavby viazané na počiatky mesta Trnava, datované v rozpätí od 1. polovice 13. stor. po poslednú tretinu 14. stor.[13] Škárovanie interiérového líca steny spodného podlažia karnera z lomového kameňa je zatiaľ prvým nálezom tejto technológie na inom než tehlovom murive v rámci Trnavy, a preto ho predbežne nemožno využiť ako datovací prostriedok, dokonca ani na určenie pozície takto upravenej stavby v chronológii vývoja od predmestskej zástavby po zástavbu sídla mestského typu.

Zvyk stavať na cintorínoch farských kostolov kruhové dvojpodlažné stavby je známy predovšetkým z Bavorska a Rakúska. Karnery sa dostali na naše územie spolu s nemeckou kolonizáciou v 13. storočí. Nikdy nevznikali samostatne, ale len ako súčasť farských kostolov. Trnavský karner by tak mohol byť súčasníkom románskeho Kostola sv. Mikuláša, uvádzaného v najstarších zmienkach o Trnave z rokov 1211a 1212. Vzhľadom na rozmer kostnice 650 x 750 cm [14] možno predpokladať existenciu väčšieho sídliska s väzbou na toto sakrálne miesto.

Na Slovensku sú z románskeho obdobia doložené dve hlavné oblasti výskytu karnerov. Prvou z nich je Bratislava, odkiaľ sa pravdepodobne šírili popri toku Dunaja a druhou oblasť banských miest.[15] Objavením románskeho karnera v Trnave sa bratislavská oblasť rozšírila o lokalitu ležiacu vo väčšej vzdialenosti od Dunaja. Okrem toho, karnery na území Slovenska majú zväčša iba kruhovú loď bez apsidy, preto jej prítomnosť radí trnavský karner k doteraz jedinej známej dvojici karnerov s apsidou, a to v Banskej Štiavnici a v Bratislave.[16]

Tým, že výskum potvrdil primárnu funkciu tohto nálezu ako karnera sa navždy vylúčili úvahy o prítomnosti kostola - rotundy v jeho polohe. Nálezová situácia totiž nedovoľuje uvažovať o žiadnom predchodcovi priamo v rozsahu jeho pôdorysu. To ale neznamená, že na vyvýšenine, na ktorej sa nachádza Bazilika sv. Mikuláša a v jej blízkom okolí nemohol stáť aj starší kostol v tvare rotundy.

Pokiaľ ide o zánik karnera, predpokladáme, že bol odstránený skôr, než vôbec vznikol zámer na výstavbu gotickej Baziliky sv. Mikuláša. Na to, že v čase výstavby jej presbytéria už dávno zaniklo povedomie o existencii karnera indikuje konfliktné postavenie spodnej časti základu juhovýchodného poľa presbytéria voči stene karnera. Ak by v čase, keď začali kopať základovú ryhu pre juhovýchodnú stenu presbytéria vedeli o blízkej polohe kostnice, základová ryha by do nej nebola narazila (viď. kapitola II) a následne by neboli museli jej smer upravovať. Pokiaľ budeme predpokladať začiatok výstavby presbytéria okolo pol.14. stor., potom karner mohol zaniknúť čoskoro po začiatku 14. stor. Je možné, že funkciu karnera prevzala kaplnka, ktorá stála od 14. stor. južne od nálezu.[17] Naznačovalo by to aj jej patrocínium – sv. Michal, ktoré je typické pre stredoveké pohrebné kaplnky.

V súvislosti s opisovaným objavom karnera na východe sídla na – vyvýšenine pri pôvodnom farskom Kostole sv. Mikuláša sa natíska otázka jeho porovnania s dávnejším nálezom kruhovej stavby, zistenej A. Loubalom počas zemných prác v roku 1938 pri františkánskom Kostole sv. Jakuba, ktorý sa nachádza na západnom konci východo-západnej osi mesta - naproti Bazilike sv. Mikuláša. Žiaľ z tohto staršieho nálezu sa zachovalo tak málo informácií, že to prakticky vylučuje porovnanie oboch stavieb. Je známa jeho funkcia ako kostnice, pretože pri odkrytí bol objekt naplnený kosťami a známy je stavebný materiál spodného podlažia , ktorým bol kameň.[18] Kruhová stavba stála na cintoríne, južne od lode dnešného kostola, ktorý je novostavbou zo 17. stor. Východne od kostnice boli odkryté dva navzájom rovnobežné múry, ktoré smerovali na severovýchod, kde sa strácali pod dnešným kostolom. Loubal sa domnieval, že oba múry sú obvodovými stenami gotického františkánskeho kostola. V. Jankovič rozvíja Loubalovu teóriu tým, že dnešný kostol považuje za gotický, iba v novoveku prestavaný, čím posúva stavbu s Loubalom identifikovanými stenami až do predurbánneho obdobia Trnavy, keďže je s dnešným kostolom v su-

Obr. 7. Interiér kostnice s nálezom torza centrálneho stĺpa. (Foto: Erik Hrnčiarik).

perpozícii.[19] Úvaha o predurbánnom pôvode kostola v tejto polohe sa javí ako opodstatnená, avšak na základe iných, než Jankovičom uvádzaných dôvodov. Archeologický výskum na začiatku 21.stor.[20] totiž odkryl pred východným priečelím dnešného františkánskeho kostola ďalšie dva navzájom rovnobežné základové múry (vzdialené od seba 800 cm), ktoré vybiehajú spod priečelia kostola a smerujú od neho na východ s miernym odklonom na juh. Tieto múry, ktoré sú vybudované zo sekundárne použitých predmestských tehál typu plevoviek, považujeme za zvyšok obvodových stien lode pôvodného františkánskeho kostola. Z toho vyplýva, že Loubalom opisovaný nález dvojice múrov, situovaných južne od dnešného kostola (blízko kostnice) by mohol naozaj pochádzať z predurbánnej sakrálnej stavby. Hypoteticky by bolo teda možné považovať aj odkrytú kostnicu za jej súčasníka, avšak nedá sa predbežne vylúčiť ani to, že bola súčasníkom až gotického kostola. Zostáva teda otázkou, či išlo o karner obhospodarovaný františkánskym rádom, alebo prípadne ešte o starobylú pohrebnú kaplnku viazanú na benediktínske opátstvo, ktoré sa považuje za predchodcu františkánskeho kláštora.

I.2. Vežový objekt čiastočne vystupujúci z pôdorysu baziliky

Archeologická sonda v roku 2008 bola najskôr vykonaná za účelom potvrdenia etapizácie výstavby gotickej Baziliky sv. Mikuláša, ako ju definoval architektonicko - historický výskum.[21] Zemný výkop bol preto realizovaný len ako úzka sonda vedená pozdĺž východnej steny južnej lode, avšak potom ako zachytila podzemné torzo neznámeho objektu, čiastočne vystupujúceho z pôdorysu presbytéria baziliky smerom na juh, bola sonda rozšírená smerom východným natoľko, aby celý nález odkryla.

Sonda obnažila pod úrovňou dnešného terénu časť murovaného objektu obdĺžnikového pôdorysu pretiahnutého v smere východ –západ, ktorý predstupuje hrúbkou 265 cm pred stenu presbytéria smerom na juh, kde má zachované južné líce. Od líca až po stenu presbytéria je viditeľné iba jadro múru, protiľahlé líce sa nezistilo. Z toho, že v celej odkrytej hrúbke má koruna múru zachytené iba jedno líce je zrejmé, že konštrukcia mala minimálnu hrúbku 265 cm, čo ju predurčuje na hranolový útvar a nie na obvodovú stenu bežnej stavby. Severná časť hranola je presbytériom prekrytá. Sonda odkryla južné líce v dĺžke 360 cm, juhovýchodné nárožie a časť východného líca hranolového útvaru. (**obr.8, 9, 10**)

Smerom na západ sa hranolový objekt stráca pod prvým operákom presbytéria baziliky. Aj keď v interiéri baziliky sa archeologický výskum nekonal, predsa máme k dispozícii určité indície, podľa ktorých sa dá nepriamo ohraničiť nález na západe. Pre tento účel môžu poslúžiť výsledky výskumu podzemných priestorov kostola vykonaného geofyzikálnymi metódami.[22] Pod južnou loďou baziliky bola identifikovaná obdĺžniková krypta, situovaná v osi bočnej lode (šírka krypty je 2m, dĺžka asi 7m). Výskum však neurčil, či krypta dosahuje na východe po východnú stenu lode (štítovú), alebo končí v polohe zachytenej meraním, t. j. asi 1m západne od vnútorného líca východnej steny južnej lode, pretože priamo pri stene lode ju nebolo možné z technických dôvodov zamerať. Vychádzame z predpokladu, že pri hĺbení krypty pod loďou dotiahli jej čelo až po základ skúmaného hranolového objektu, ktorý využili ako východnú - štítovú stenu krypty. Ak má teda krypta východnú stenu priamo v polohe pod východnou stenou južnej lode, potom by mal hranol v smere V-Z rozmer 500 cm. Ak by platil druhý prípad, potom by bol východo- západný rozmer hranolového objektu 600 cm. Zo severojužného rozmeru hranola poznáme len odkrytý úsek, ktorý je v polohe základu široký 265 cm, zvyšok sa stráca za južnou stenou presbytéria.

Hranolový objekt siaha do hĺbky -255 od kóty 0. Jeho základová konštrukcia je situovaná v rozmedzí výšky od -255 cm po kótu -113 cm,

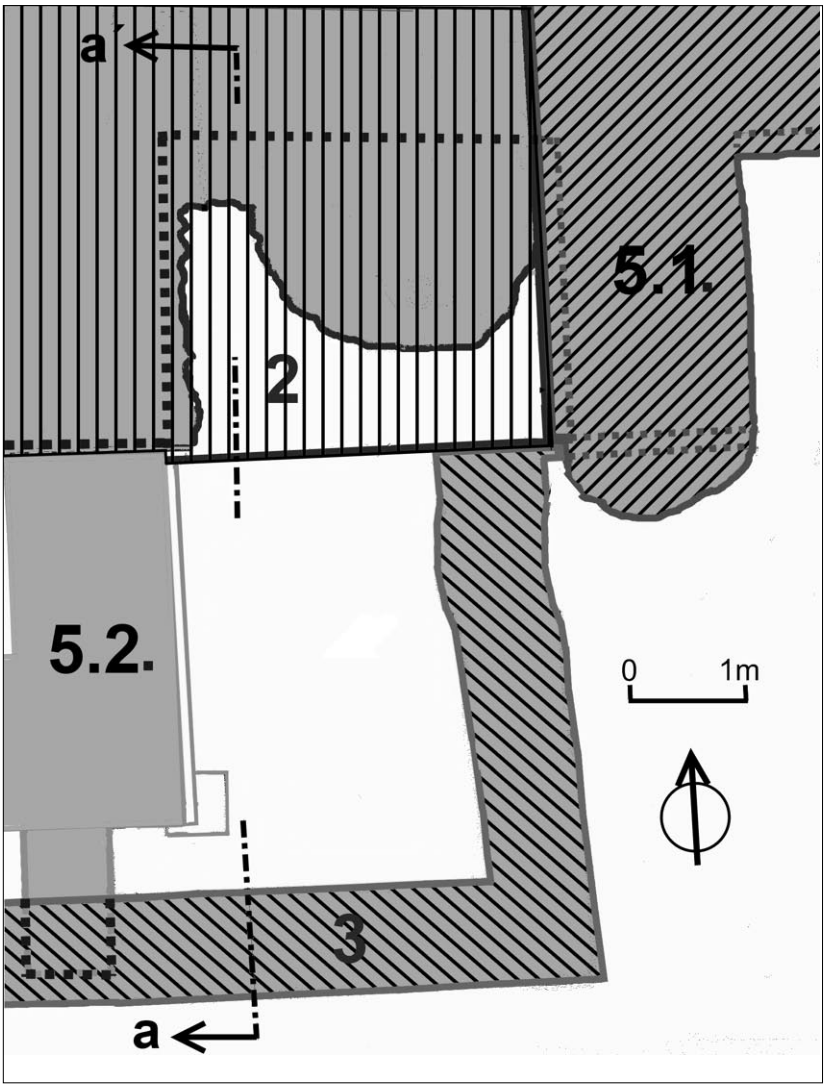

Obr. 8. Nálezy odkryté medzi presbytériom a štítovou stenou južnej lode Baziliky sv. Mikuláša -pôdorys
2. časť pravdepodobnej veže (vertikálne šrafovanie), 3. časť stavby s klasovo kladeným tehlovým základom (šikmé šrafovanie sklonené vľavo) 5.1. druhý operák od západu presbytéria baziliky (šikmé šrafovanie sklonené vpravo), 5.2. východná stena bočnej južnej lode baziliky
sivé plochy – plochy rezu, bodkované obrysy – konštrukcie nachádzajúce sa nad plochami rezu.

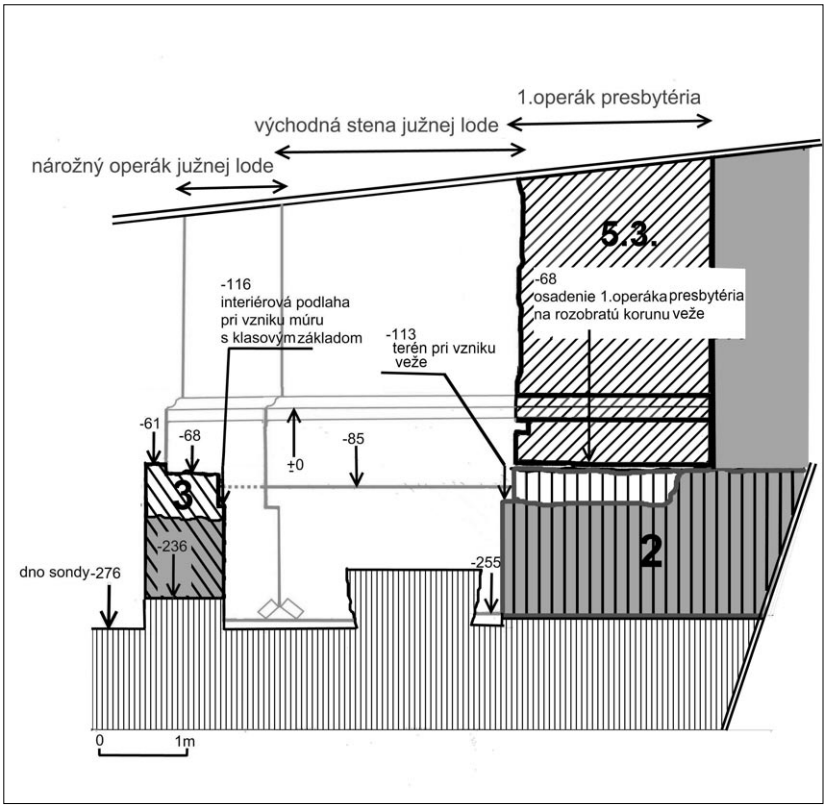

Obr. 9. Nálezy odkryté medzi presbytériom a štítovou stenou južnej lode Baziliky sv. Mikuláša - rez a - a´
2. časť pravdepodobnej veže (vertikálne šrafovanie), 3. časť stavby s klasovo kladeným tehlovým základom (šikmé šrafovanie sklonené vľavo), 5.3. prvý operák od západu presbytéria baziliky (šikmé šrafovanie sklonené vpravo) sivé plochy – plochy rezu.

čo predstavuje výšku základu 142 cm. (**obr. 9, 10**)

V náleze je zreteľne čitateľné rozhranie medzi základom a nadzemným murivom. V hĺbke -113 cm totiž ustupuje južné líce steny pravouhlým odskokom o 11 cm smerom dovnútra steny (základ bol širší o 11 cm voči nadzemnému murivu). Nad týmto odskokom, ktorý reprezentuje zároveň polohu vonkajšieho terénu v dobe vzniku stavby sa zachovalo už iba 5 riadkov (od kóty -113 po - 68 cm) pôvodného nadzemného muriva, sa nachádza v celistvejšom stave vonkajšie líce v mieste, od ktorého bol už hranolový útvar vtiahnutý do muriva 1. operáka presbytéria. Nadzemné murivo hranolovej stavby bolo rozobraté pri výstavbe presbytéria, ktoré jej základovú časť maximálne využilo ako svoj základ. (**obr. 9–11**)

Zachovaný fragment južného líca nadzemnej časti stavby pozostáva zo zvyškov piatich riadkov tvorených tehlami typu plevoviek s rozmermi: 31 x 13 x 9 cm. Vnútro obsahuje celé tehly, ich úlomky a ojedinelé kusy lomových kameňov, všetko premiešané s hrubozrnnou maltou. Na súčasnosť nadzemného tehlového múru s kamenným základom jednoznačne poukazuje malta, ktorá je pri oboch konštrukciách zhodná

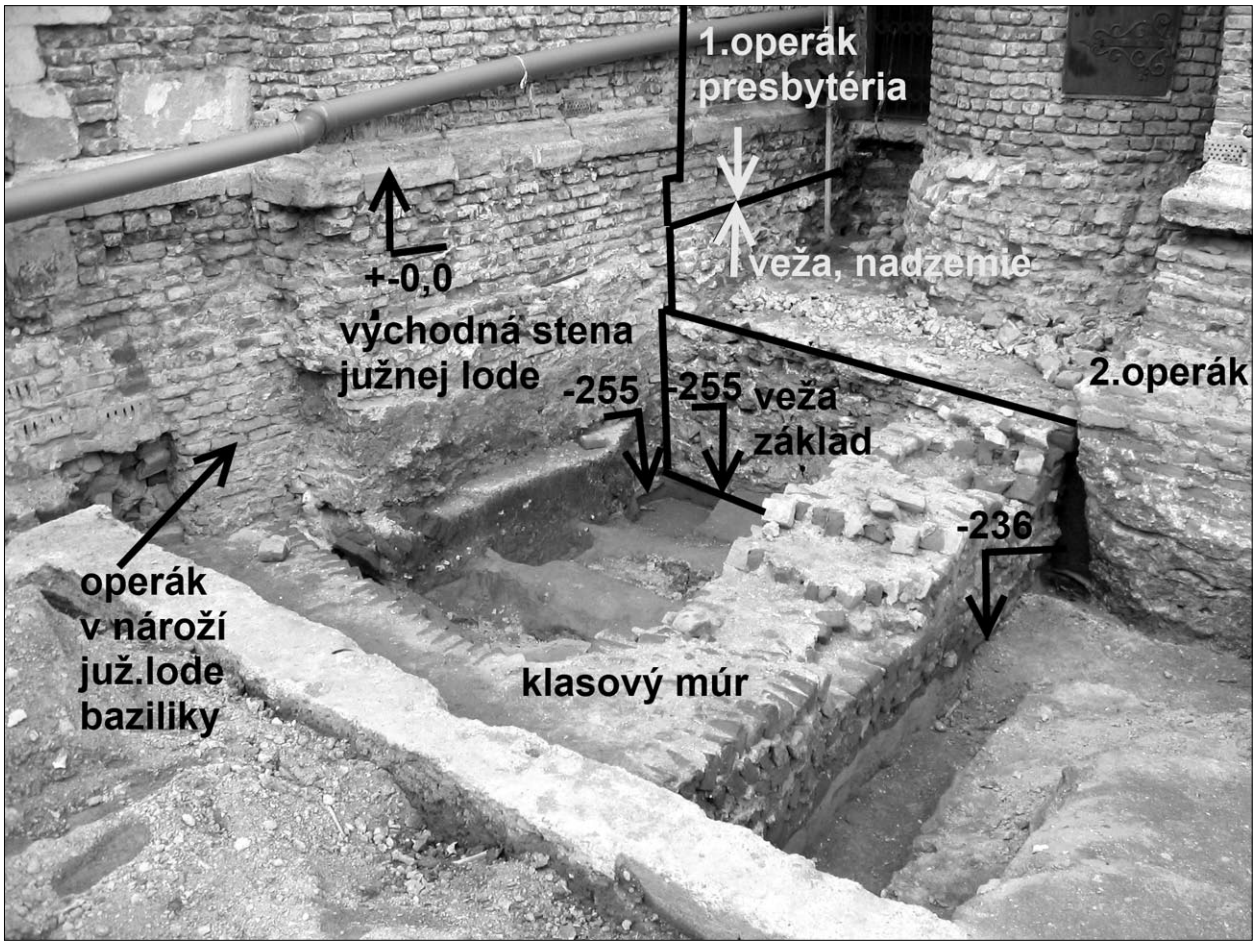

Obr. 10. Nálezy odkryté medzi presbytériom a štítovou stenou južnej lode Baziliky sv. Mikuláša.

- charakteristická svietivo bielym farebným odtieňom. Ide o maltu, ktorá sa vyskytuje len v týchto dvoch konštrukciách a nemá žiadnu odozvu ani na kruhovej stavbe, ani v murivách gotickej baziliky. Keďže vo východo- západnom smere môže mať hranolový objekt dĺžku 500 cm, resp. max. 600 cm (na západe ho vymedzuje krypta, ako sme uviedli vyššie), domnievame sa, že by mohlo ísť o pozostatok plnej podstavy vežovej stavby pôdorysu tvaru štvorca. Nález by tak bol pozostatkom veže s predpokladanými rozmermi pôdorysu: 500 x 500cm, alebo 600 x 600cm (pozri obr.1), ktorá by tvorila súčasť objektovej skladby predchodcu dnešného gotického kostola. Otázka jeho situovania však nie je spoľahlivo vyriešená. Pokiaľ by veža bola primárnou súčasťou westverku kostola potom by sa celý kostol musel vmestiť dovnútra pôdorysu gotického presbytéria baziliky, pretože v sondách okolo jeho obvodu sa mimo muriva veže žiadne staršie konštrukcie nenašli. Pôvodný kostol by tak musel byť pomerne malý (celková svetlá dĺžka 1400 cm a šírka 600 cm). Vzhľadom na veľkosť vyššie popisovaného karnera, z ktorej usudzujeme na veľký počet obyvateľstva viazaného na toto sakrálne miesto, sa domnievame, že románsky kostol by mal byť väčší. V takom prípade by bolo vhodnejšie odkrytú vežu lokalizovať do polohy pri bočnej stene presbytéria – do kúta medzi presbytérium a štítovú stenu lode kostola. Išlo by o typ románskeho kostola s dvojicou z oboch strán okolo chóru postavených veží.[23]

Z archeologického ani architektonického výskumu nevyplynuli datovacie pomôcky na určenie doby vzniku veže. S ohľadom na použitie identického druhu stavebného materiálu – plevových tehál – s karnerom (viď. kapitola I.1) zvažujeme možnosť, že by veža (a tým aj kostol, ku ktorému patrila) boli súčasníkmi karnera.

Kedy nadzemnú časť veže odstránili zostáva otázkou. Jej základ síce využili až pri výstavbe presbytéria gotickej baziliky(kap.II.1), avšak vzhľadom na superpozíciu objektu, ktorý vybudovali aj na mieste veže (so základom kladeným klasovým spôsobom - viď.kap.I.3), sa domnievame, že veža zanikla práve pri jeho výstavbe. Teda zbúrali by ju ešte v čase existencie románskeho kostola. Mohla byť nahradená novostavbou severnej veže, ktorá síce bola plánovaná už ako súčasť dvojvežového priečelia novej - gotickej baziliky, avšak vystavali ju ako samostatnú stavbu ešte pred vznikom baziliky pravdepodobne v 20. rokoch 14. stor.[24]

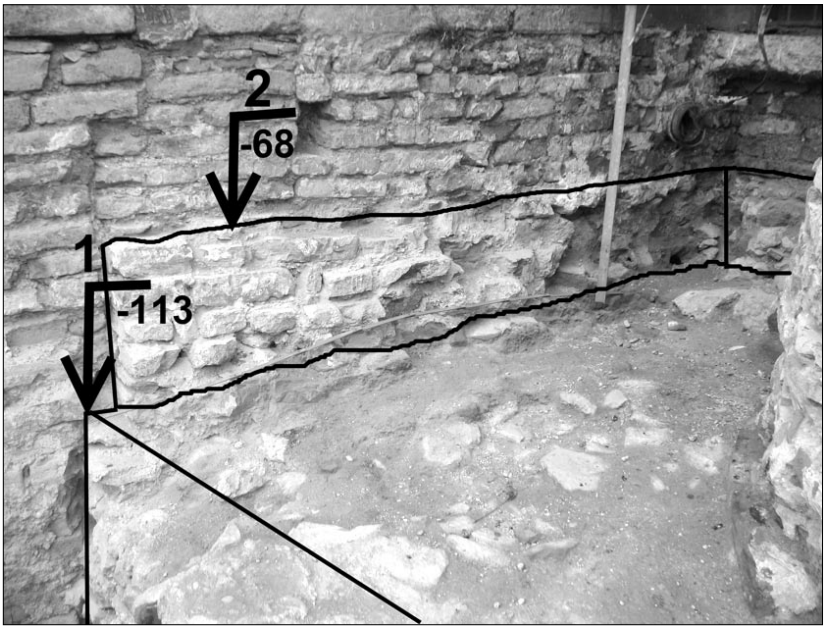

Obr. 11. Nálezy odkryté medzi presbytériom a štítovou stenou južnej lode Baziliky sv. Mikuláša
1.zachovaná pôvodná koruna základu veže, 2. torzo nadzemnej časti veže vtiahnuté do muriva 1. operáka presbytéria Baziliky sv. Mikuláša.

I.3. Zvyšky stavby so základmi vybudovanými z tehlového muriva ukladaného tzv. klasovým spôsobom

Pri zemných prácach v roku 2004 súvisiacich so zisťovaním stavu základov a dôvodu zavĺhania stien kostola sa prvý raz našiel múr starší ako je gotická Bazilika sv. Mikuláša.[25] Múr náhodne odkryli počas stavebných prác pod úrovňou terénu v úzkej sonde vykopanej pozdĺž východného štítového múru bočnej južnej lode baziliky. Vybiehal spod gotického operáka na juhovýchodnom nároží bočnej lode a smeroval na východ. Múr bol vybudovaný technológiou tzv. klasového kladenia tehál v riadkoch na spôsob technológie známej ešte z rímskych stavieb ako „opus spicatum".[26]

Múr bol zachytený v priečnom reze, mal hrúbku 98 cm, výšku zachovania 175 cm a jeho základová škára sa nachádzala v hĺbke - 236 cm od kóty 0. Z jeho dĺžky mohla úzka sonda zachytiť len nepatrné torzo (od východnej steny južnej lode siahal 75 cm smerom na východ). Smerom západným sa strácal pod pristavanými kaplnkami zo zač.17.stor., smerom východným nebol odkrývaný. Architektonicko-historický výskum interpretoval situáciu tak, že nadzemnú časť múru rozobrali pri výstavbe gotickej baziliky.

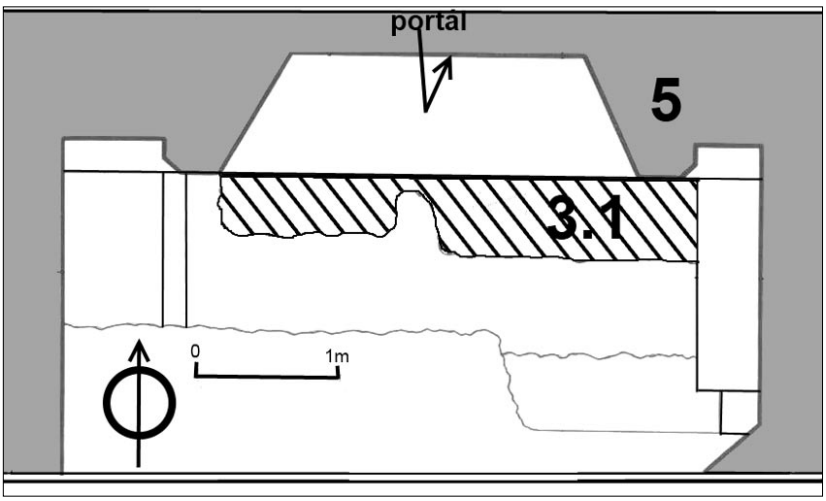

Obr. 12. Výkop v južnej predsieni Baziliky sv. Mikuláša - pôdorys
3.1. klasovo kladený základ (šikmé šrafovanie) 5. konštrukcie Baziliky sv. Mikuláša
sivá plocha – plocha rezu
zameranie a kresba: Žuffová Jaroslava- Zacharová Daniela.

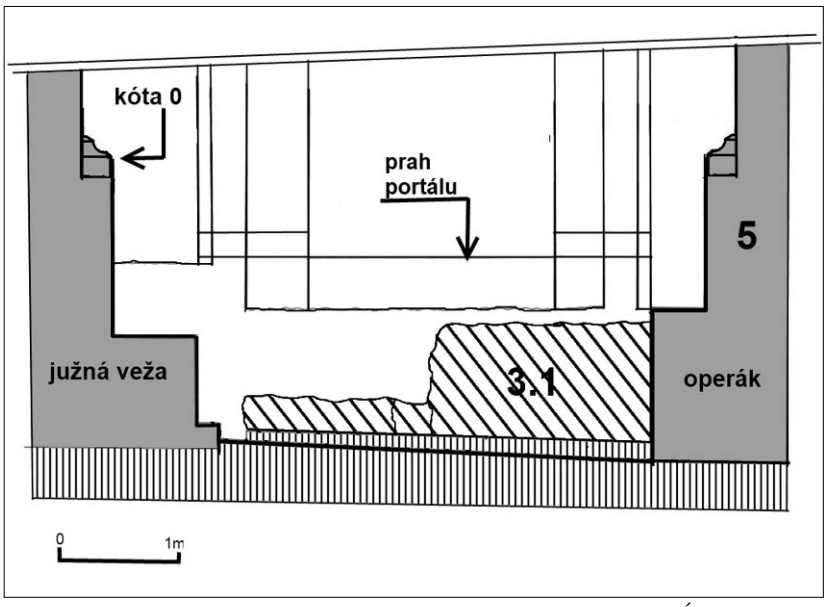

Obr. 13. Výkop v južnej predsieni Baziliky sv. Mikuláša – pozdĺžny rez s pohľadom na sever
3.1. klasovo kladený základ (šikmé šrafovanie) 5. konštrukcie Baziliky sv. Mikuláša
sivá plocha – plocha rezu, vertikálne šrafovanie -terén
zameranie a kresba: Žuffová Jaroslava- Zacharová Daniela.

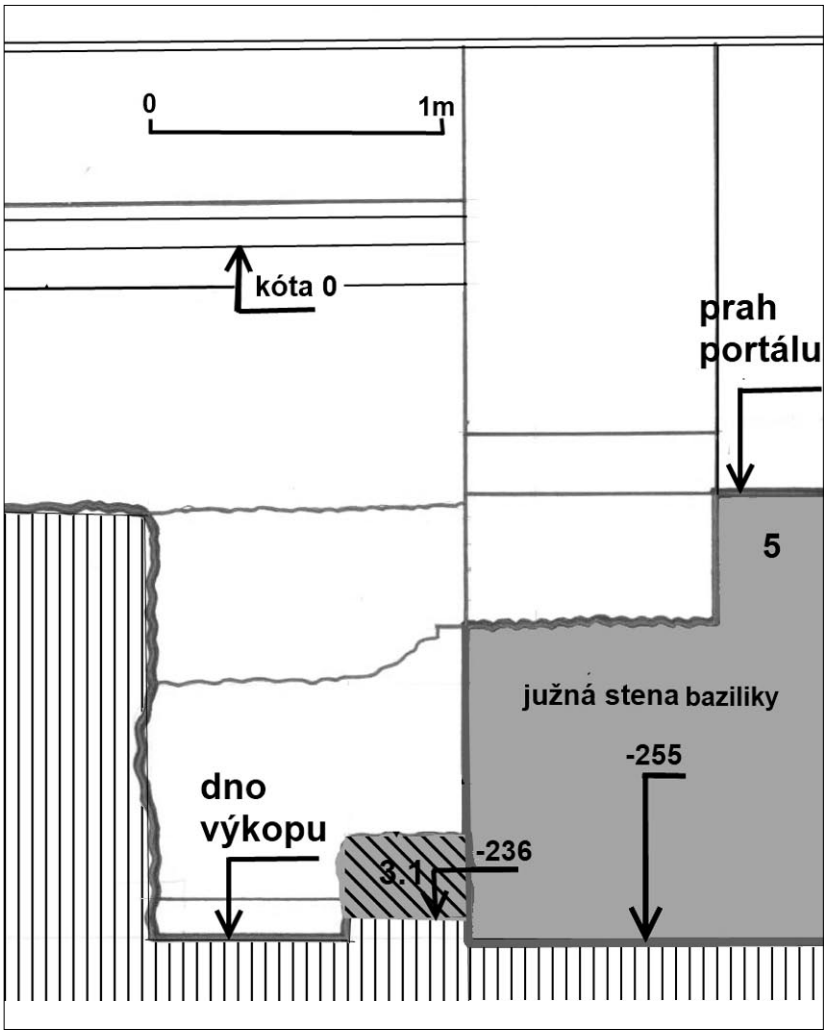

Obr. 14. Výkop v južnej predsieni Baziliky sv. Mikuláša – priečny rez s pohľadom na západ
3.1. klasovo kladený základ (šikmé šrafovanie) 5. konštrukcie Baziliky sv. Mikuláša
sivá plocha – plocha rezu, vertikálne šrafovanie - terén
zameranie a kresba: Žuffová Jaroslava- Zacharová Daniela.

Z múru ponechali len torzo vysoké 175 cm, ktoré využili ako čiastočný základ pre nárožný operák gotickej lode tak, že polovica jeho dĺžky stála na staršom múre a druhú obvyklým spôsobom založili do únosného terénu. Fragmentárny stav však neumožnil v tom čase vytvoriť akékoľvek uzávery pokiaľ išlo o funkčné a priestorové zaradenie nálezu. (**obr. 8–10**)

Mimoriadne nás preto potešil objav už na prvý pohľad identického múru zisteného počas archeologického výskumu v roku 2007 pod podlahou predsiene pred gotickým portálom vedúcim do bočnej južnej lode.[27] Múr bol totiž vybudovaný rovnakou technológiou, charakteristickou pre stredoveké základy v podobe klasovo kladených tehál, aká sa zistila pri náleze v roku 2004. Že oba nálezy navzájom súvisia potvrdzoval podľa nášho názoru fakt, že ich základové škáry boli prakticky v zhodnej úrovni (v južnej predsieni -243 cm, v nároží lode – 236cm od kóty 0). Oproti minimálnemu rozsahu nálezu z roku 2004 sa teraz odkryl úsek múru dlhý 330 cm. Múr prebiehal pozdĺž exteriérového líca základu južnej steny gotickej južnej lode, počnúc od východnej steny predsiene (ktorá je tvorená gotickým operákom južnej lode) a končil na západe vo vzdialenosti asi 100 cm od západného okraja predsiene (ktorý je tvorený východnou stenou južnej gotickej veže). Keďže žiadne stopy po pokračovaní múru smerom západným sme nezistili, predpokladáme, že v polohe zachyteného západného okraja nálezu sa múr zalamoval smerom na sever, pričom jeho pokračovanie severným smerom prerušila južná stena gotickej lode. Na základe vyššie uvedeného uzavrel architektonicko - historický výskum[28] problematiku tým, že nález je základovým murivom zaniknutej steny a juhozápadného nárožia neznámeho objektu. Od staršieho nálezu zisteného v roku 2004 pod juhovýchodným nárožím bočnej lode gotického kostola bol nový nález v južnej predsieni vzdialený 2300cm. (**obr. 1, 12-17**)

Základové murivo sa zachovalo iba vo fragmentárnom stave. Východná polovica bola vysoká 98 cm, západná mala výšku len 28 cm. Pozdĺžna deštrukcia v minulosti spôsobila, že nález už nemal ani pôvodnú hrúbku - tá sa pohybovala od 47 do 56 cm.

Z pohľadu architektonického výskumu by mala byť etapizácia stavebných zásahov v južnej predsieni baziliky nasledovná: najstaršou

konštrukciou bol múr so základom vybudovaným spôsobom klasového kladenia tehál v riadkoch. Múr možno spojiť so starším nálezom pod juhovýchodným nárožím lode myslenou plynulou líniou, ktorá sa počnúc od juhovýchodného nárožia lode smerom západným približuje ku stene lode gotickej baziliky a v polohe južnej predsiene sa už dostáva s ňou do kolízie (pozri obr.1). [29]

Kvôli výstavbe južnej steny bočnej gotickej lode baziliky musel múr zaniknúť v nadzemí. Priebeh „klasového" základu od predsiene východným smerom prerušila ryha pre operák lode, ktorý vymedzuje predsieň na východe. Pokračovanie „klasového" základu za operákom ďalej na východ nebolo možné overiť, pretože v mieste jeho predpokladaného priebehu stoja kaplnky zo zač.17. stor. „Klasový" základ sa opäť objavil až o 2300 cm východnejšie, ako múr vybiehajúci spod operáka v juhovýchodnom nároží bočnej lode baziliky smerom na východ .

Veľkoplošnou zemnou sondou v roku 2008 južne od presbytéria gotickej baziliky, bolo odkryté pokračovanie klasovo kladeného základu smerom východným. Po dosiahnutí dĺžky 319 cm (počnúc od východnej steny južnej lode) sa múr zalomil v uhle približne 90˚ na sever, kde po dĺžke 383 cm dosadol na južné líce základu vežovej stavby (viď. kapitola I.2) v polohe jej juhovýchodného nárožia. (**obr.18**) V tomto náleze má múr maximálne zachovanú výšku okolo 100 cm a poloha základovej škáry na kóte -236 cm zodpovedá nálezu v južnej predsieni.

Zalomený múr je zvyškom neznámeho objektu, ktorý mal v území južne od presbytéria baziliky situované svoje juhovýchodné nárožie, pričom jeho juhozápadné nárožie predpokladáme v polohe južnej predsiene baziliky (pozri obr.8,9,10).[30] Zároveň sa nepriamo doložila aj úroveň terénu v objekte, ktorý múr ohraničoval. Informáciu o jej nivelete, situovanej na kóte -116 cm poskytuje operák v juhovýchodnom nároží gotickej lode baziliky, ktorý do seba vtiahol aj nadzákladovú časť „klasového" múru. (pozri obr.8,9,10).[31]

Odkrytý múr vymedzuje pred východnou stenou južnej lode objekt obdĺžnikového tvaru blízkeho štvorcu (319 x 382 cm). Ak ho budeme považovať za súčasť nálezu v južnej predsieni, potom môžeme hovoriť o objekte dlhom 2300 cm a širokom 382 cm. Jeho objemovo - priestorové riešenie a funkcia sú pomerne nejasné vzhľadom na torzálnosť nálezu. Mohol by reprezentovať etapu rozšírenia pôvodného románskeho kostola o bočné lode, pričom konkrétny nález by sa týkal vybudovania južnej lode (pozri obr.1).[32]

Dostavbu bočnej lode (so stenami s „klasovým" základom) k románskemu kostolu nie je možné presnejšie časovo vymedziť. Isté je,

obr. 15. Výkop v južnej predsieni Baziliky sv. Mikuláša - zachovaný rozsah klasovo kladeného základu – pohľad od juhovýchodu.

Obr. 16 . Výkop v južnej predsieni Baziliky sv. Mikuláša – východný úsek klasovo kladeného základu –pohľad od juhu.

Obr. 17. Výkop v južnej predsieni Baziliky sv. Mikuláša - západný úsek klasovo kladeného základu zachovaný iba v podobe spodného riadku.

Obr. 18. Nálezy odkryté medzi presbytériom a štítovou stenou južnej lode Baziliky sv. Mikuláša – dodatočné pripojenie klasovo kladeného základu ku južnému lícu základu veže.

že bola predchodcom gotickej baziliky, ktorú začali stavať okolo pol. 14. stor.[33] Primárne použité tehly prstovky, ktoré tvoria murivo základu jej stien sú typické pre celé stredoveké obdobie, takže neumožňujú presnejšie datovanie. „Klasový" spôsob kladenia tehál v základe má tiež dlhú dobu trvania - je charakteristickým znakom stredovekých mestských stavieb, snáď frekventovanejšie sa uplatňujúcim na architektúrach pochádzajúcich z počiatkov mesta Trnava, ktoré sa datujú do obdobia od pol.13. Stavba teda reprezentuje gotickú etapu, ktorou bol zväčšený pôvodný románsky kostol a pri jeho zániku zanikla spolu s ním.

Obr. 19. Operák medzi juhovýchodným a východným poľom presbytéria Baziliky sv. Mikuláša, ktorý vstúpil do interiéru kostnice.

II. Presbytérium Baziliky sv. Mikuláša

Archeologickému výskumu predchádzalo zníženie exteriérového terénu okolo presbytéria na úroveň cca – 80 cm od kóty 0 a následné odstránenie asfaltových náterov z povrchov soklovej časti stien, ktoré boli dovtedy ponorené v dodatočne zvýšenom teréne. V medzioperákových poliach boli po celom obvode vyhĺbené pozdĺž stien úzke sondy, ktorých dno dosiahlo tesne pod úroveň päty základu steny presbytéria v rámci každého poľa a vždy aj jedného z operákov prislúchajúcich danému poľu, pričom základ druhého sa odkrýval v susediacom poli. Charakter a rozsah výskumu (sondy siahajúce po pätu základu po celom obvode presbytéria) boli motivované potrebou potvrdenia, resp. vylúčenia prítomnosti zvyškov starších konštrukcií v základoch presbytéria. Ukázalo sa, že päta základov stien aj operákov je po celom obvode presbytéria približne v rovnakej hĺbke pohybujúcej sa v rozpätí od – 227 do -250 cm, s najčastejšie sa vyskytujúcou hĺbkou okolo - 240 cm, čo reprezentuje zahĺbenie asi150 cm do terénu v období vzniku presbytéria.

Základ stien presbytéria je vždy rozšírený oproti nadzemnej časti. Pri operákoch sme zaznamenali v niekoľkých prípadoch rozšírenie základu len na jednej z bočných stien. Neporušené predstúpenie čela základu operáka voči čelu nadzemnej časti sa doložilo len vo 2 prípadoch (pri 2.operáku od západu bolo predstúpenie nepravidelné od 40 do 53 cm, pri 3. operáku bolo predstúpenie až 75 cm), v ostatných prípadoch čelo základu buď nebolo odkrývané alebo sa v sonde našlo v deštruovanom stave po odsekaní.

Spodná časť základu medzioperákových stien a operákov bola vybudovaná z kamenného muriva.[34] Prechod tehlovej do kamennej časti základu sa dial prevažne cez pravidelnú horizontálnu líniu. Po očistení povrchu stien a operákov od asfaltu sa ukázalo, že tehlová časť základov a nadzemná časť stien po soklovú rímsu sú po celom obvode presbytéria vybudované z tehlového materiálu odlišného od horných partií presbytéria. Nie sú tu použité tehly výlučne typu prstoviek ako v horných častiach, ale často sa vyskytujú aj tehly typu plevoviek. Ako už bolo vyššie spomenuté, ide o pálené tehly obsahujúce v hmote prímesy z pliev, ktoré sa primárne používali iba na predurbánnych stavbách. Keďže boli použité celé tehly, dali sa zachytiť všetky ich rozmery: 14x31-33x6-6,5cm. Je teda zrejmé, že hornú časť základov a soklové murivo presbytéria vybudovali aj z druhotne použitého tehlového materiálu, pochádzajúceho zo stavby z predurbánneho obdobia.

Pri výstavbe presbytéria využili časť základu staršej veže. Na jej plný základ (aj s torzom nadzemného muriva) postavili južnú stenu prvého poľa presbytéria. Murivo veže natoľko predstupuje pred stenu presbytéria smerom na juh, že mohli naňho vyložiť 1. operák presbytéria v celej jeho dĺžke. Čelo operáka umiestnili do polohy južného líca steny veže. Na rozdiel od ostatných operákov sa jeho čelo ani nad terénom ani v základe stupňovite nerozširovalo (pozri obr. 8-11). Už pri jeho výstavbe totiž rátali s tým, že bočný tlak z víťazného oblúka (medzi loďou a presbytériom), ktorý mal operák prenášať, sa ďalej prevedie do v tom čase ešte len plánovanej štítovej steny južnej bočnej lode.

Výsledným poznatkom architektonicko-historického výskumu presbytéria je fakt, že celý jeho pôdorys možno považovať za vzniknutý jednorázovo, s malým podielom uplatnenia starších stavieb: prvé pole od západu čiastočne využilo základ vežovej stavby (pozri obr.8-11) a juhovýchodné pole sa dotklo múru blízkeho románskeho karnera, z ktorého v tom čase jestvoval už iba podzemný priestor – kostnica (pozri obr.2). Pritom príslušný operák presbytéria musel prekročiť rozobratú ko-

runu steny kostnice a vstúpiť do jej vnútra, kde zbehol jej celou výškou nadol tak, aby dosiahol únosné podložie. (**obr.19**) Po tom ako sa výkopom dotkli steny karnera, boli nútení poopraviť smer základovej ryhy tým, že ju odklonili od pôvodnej orientácie viac na sever, aby sa stena tesne kostnici vyhla. (**obr. 20**)

Poznatky vyplývajúce zo zemných sond , podľa ktorých sa spodné partie presbytéria zásadne odlišujú od horných aj druhotne použitým stavebným materiálom (tvoreným miestami tehlami typu plevoviek), rozšírili škálu stavebných etáp presbytéria o samostatnú etapu vzniku, ktorú posunuli pred pôvodne predpokladanú najstaršiu etapu, na základe tvaroslovia prípor kladenú do 60. rokov 14. stor.[35] V rámci nej vybudovali naraz celý pôdorys presbytéria (spolu s operákmi) od základovej škáry po soklovú rímsu. Predbežne nejestvujú žiadne datovacie pomôcky, podľa ktorých by ju bolo možné bližšie časovo určiť. Predpokladáme, že medzi výstavbou spodných a horných častí stien, už opatrených príporami neuplynula dlhá doba. Z vyššie uvedeného vyplýva, že základy presbytéria mohli začať budovať okolo pol. 14. stor. v priamej nadväznosti na rozobranie časti románskeho kostola, pravdepodobne jeho presbytéria, z ktorého mohli použiť stavebný materiál na spodné časti nového presbytéria.

Až po vybudovaní celej výšky presbytéria gotickej baziliky, t.j. jeho stien a operákov po korunnú rímsu, začali s výstavbou bočných lodí baziliky. Štítová stená južnej lode pokračovala v línii dĺžky 1.operáka presbytéria, pričom ju pripojili k jeho čelu na škáru, sledovateľnú po celej výške steny až do základov (pozri obr. 8,9).

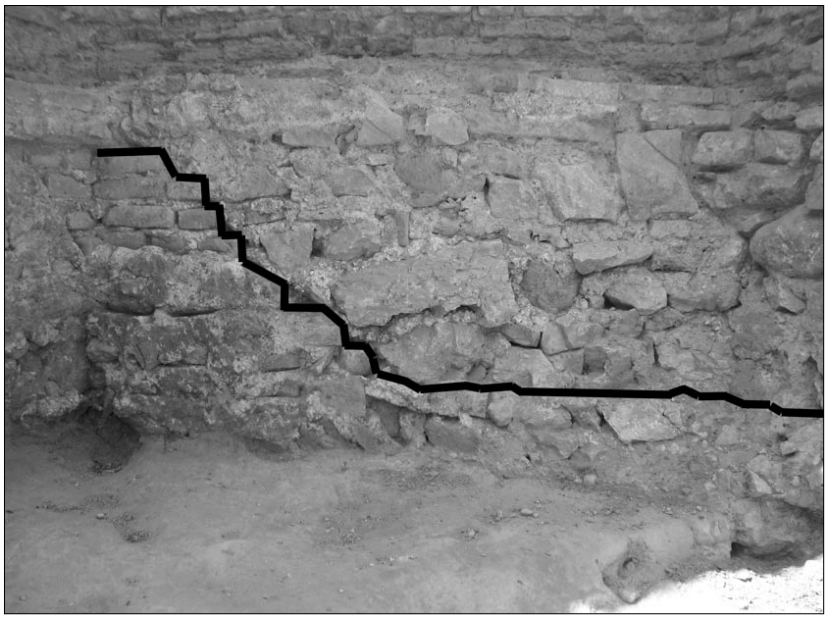

Obr. 20. Juhovýchodné pole presbytéria Baziliky sv. Mikuláša – čiara vyznačuje rozhranie medzi spodnou a hornou časťou základu. Spodná časť reprezentuje murivo v základovej ryhe, pri hĺbení ktorej sa dotkli steny karnera. Horná časť je vymurovaná do upraveného priebehu ryhy, ktorá už karner obišla.

Poznámky

[1] Poznatky z archeologického výskumu v roku 2007 v južnej predsieni Baziliky sv. Mikuláša pozri: HRNČIARIK Erik - KUZMOVÁ, Klára: Výsledky archeologického výskumu v južnej predsieni Kostola sv. Mikuláša v Trnave. In*: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11,* Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2008, s.11-16. Výsledky archeologických výskumov z rokov 2008 - 2009 pozri: KUZMOVÁ, Klára - HRNČIARIK, Erik: Archeologický výskum v exteriéri NKP Kostola sv. Mikuláša v Trnave v roku 2008. In: *AVANS 2008*, Nitra: Archeologický ústav SAV. Poznatky z rokov 2008-2009 aj s doplnkom z roku 2010 sú zhrnuté v tomto zborníku: KUZMOVÁ, Klára - HRNČIARIK, Erik : Archeologický výskum románskeho karnera a exteriéru Baziliky sv. Mikuláša v Trnave.

[2] Realizátori archeologického výskumu poskytli pre architektonicko-historickú analýzu zameranie pôdorysu odkrytej časti kostnice vrátane s ňou územne súvisiacich murív zaniknutej sakristie Kostola sv. Michala v M=1:100.

[3] Kótu +-0 sme si pre architektonický výskum stanovili pre všetky nálezy na hornú hranu spodnej (rovnej) časti kamennej soklovej rímsy južnej lode a presbytéria Baziliky sv. Mikuláša. Túto polohu kóty 0 sme zvolili preto, lebo rímsa lemuje celý obvod kostola, takže umožňuje relatívne jednoduché a rýchle porovnanie situácií v rôznych miestach po jeho obvode. Dnešný terén sa nachádza na kóte -72 cm od kóty 0.

[4] V celom odkrytom rozsahu sa vyskytuje na interiérovom líci iba niekoľko kusov tehál (navzájom od seba rozptýlených) a z nich je iba jedna celá.

[5] Najvyšší zachovaný riadok má v jadre len kusy kameňa, výplň v riadku pod ním obsahuje zas takmer výlučne iba zlomky tehál. V 3. – 6. riadku zhora (pri ktorých bol odkrytý celý prierez múru) sa javí podiel kameňov a tehlových úlomkov v jednotlivých riadkoch vyrovnaný.

[6] V čase prístavby novovekej – renesančnej sakristie ku stredovekému Kostolu svätého Michala (ktorý bol od 14. stor. situovaný južne od nálezu a zanikol začiatkom 19. stor.) mohla byť pod terénom zachovaná ešte celá južná polovica pôdorysu apsidy. Výstavbou sakristie ju zrušili a spolu s tým odstránili aj napojenie južnej steny apsidy na loď pohrebnej kaplnky. Severovýchodnú časť pôdorysu apsidy zrušila zas baroková dostavba ku sakristii Kostola sv. Michala.

[7] STANÍK, Ivan - KVETANOVÁ, Gabriela: Nález staršej zaniknutej stavby na mieste františkánskeho kláštora v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 2, zborník ku Dňom Európskeho kultúrneho dedičstva*, Trnava: Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko v Trnave, 1998, s. 21-28. V príspevku je v rámci poznámky 12, na str.27, 28 uvedený aj výpočet známych lokalít na území Slovenska s výskytom plevových tehál. Tento výpočet možno podľa najnovších poznatkov rozšíriť o niektoré sídla blízke Trnave, konkrétne o Kostol Všetkých Svätých v Dechticiach, datovaný zatiaľ bez doloženia archeologickým výskumom do 70. rokov 12. stor., ktorý je celý primárne vybudovaný z plevových tehál. Výskyt zvyšku pôvodného muriva,

konkrétne juhozápadného nárožia lode sa doložil na Kostole Panny Márie v Senici (doposiaľ sa jeho vznik kládol až do 1.tretiny 17. stor.), z plevových tehál je tiež vybudovaná veža Kostola sv. Martina v Hrnčiarovciach - o jej stavebnom materiáli nás informovala D. Zacharová. Kostol nemá ustálené datovanie, pripúšťa sa koniec 12.- zač.13. stor., resp. až zač.14. stor. Zo vzdialenejšieho okolia Trnavy pochádza nález múru z plevových tehál zachovaného pod terénom pri Kostole sv. Petra a Pavla v Holiciach. HANUŠ, Martin - GRZNÁR, Peter- HLADÍKOVÁ, Katarína - BUDAJ, Marek - ČURNÝ, Marian : Výsledky archeologického výskumu Kostola sv. Petra a Pavla v Holiciach, okres Dunajská Streda. In: *Archaeologia historica 33/08*, s.311.

[8] URMINSKÝ, Jozef: Záchranný archeologický výskum, Divadelná ulica, rekonštrukcia ulice pri Kostole sv. Jakuba, 2002. Materiál je archivovaný v Západoslovenskom múzeu Trnava.

[9] Ref.7.

[10] Treba pripomenúť, že úlomky plevoviek tvorili aj primárnu povrchovú úpravu verejného priestoru vznikajúceho mesta Trnava –Trojičného námestia. STANÍK, Ivan: Príspevok k poznaniu počiatkov mesta - nálezy vo výkope horúcovodu na Trojičnom nám. v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 4.* Trnava : Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko v Trnave, 2002, s. 11-18.

[11] Plevovky použité v jadre muriva na kostnici pri Bazilike sv. Mikuláša, ako aj na spodných partiách presbytéria baziliky v porovnaní s tam použitými neskoršími stredovekými tehlami - prstovkami majú veľké rozmery šírok a dĺžok. Ich šírky sa pohybujú v rozpätí: 14 -15 cm, dĺžky: 29-30 cm, zatiaľ čo šírky prstoviek sa pohybujú v rozpätí: 11-13 cm, dĺžky: 24-27 cm. Hrúbky sa v oboch prípadoch veľmi rôznia, takže ich už vôbec nemožno brať za súčasť porovnávacieho materiálu.

[12] STANÍK, Ivan - ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Počiatky urbanizmu mesta Trnava. In: *Archaeologia historica 20/95,* s.285 -298.

[13] Ref.12.

[14] Za údaje o nasledovných karneroch z Dolného Rakúska ďakujem PhDr. Alešovi Flídrovi z FF Masarykovy univerzity Brno:
Eggenburg - 12./13. stor., neskôr prestavaný, dnes je zachovaný iba suterén
Thunau - 12./13. stor., prestavaný v14. stor., v 19. stor. zmenený na hrobku, priemer asi 7 m
Bad Deutschaltenburg - 12./13. stor., priemer asi 7,5 m
Mödling - koniec 12. stor., prestavaný asi v r.1240
Mistelbach – zač. 13. stor., v baroku zvýšený, priemer asi 7 m
Hainburg – asi 1220
Pulkau – pol. 13. stor., v gotike zvýšený, priemer asi 8 m
Pernegg – zač. 14. stor., priemer asi 6,5 m
Gross Globnitz - 14. stor., priemer asi 7 m
Friedersbach - pol. 14. stor., priemer asi 6,5 m
Burgschleinitz – zač. 15. stor. na románskych základoch, priemer asi 8 m
Gross Göttfritz – 1483.

[15] VEĽASOVÁ, Ľubica: Karnerové kaplnky v románskej architektúre Slovenska. In: *Pamiatky a múzeá 2/99*, s. 46-48.

[16] HOŠŠO, Jozef - LESÁK, Branislav: Sakrálne stavby osady pri Kostole sv. Vavrinca v Bratislave. In: *Pamiatky a múzeá* 4/99, s.12-14.

[17] FŰRYOVÁ, Klára: Trnavský kostol sv. Michala. In: *Zborník Slovenského národného múzea XCI – Archeológia* 7, 1997, s. 89–97. Predstavu o polohe a tvare kaplnky podáva jej pôdorys vyložený na úrovni dnešného chodníka. Neskôr sa rozrástla na veľký kostol, ktorý zač.19. stor. zbúrali.

[18] LOUBAL, A.: Krátke dejiny architektúry, sochárstva a maliarstva v Trnave. In: *Trnava 1238-1938*, Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1938, s.134,135.

[19] JANKOVIČ, Vendelín: Historický urbanizmus. In: ŠIMONČIČ, Jozef - WATZKA, Jozef (eds.) *Dejiny Trnavy*, Bratislava: Obzor, 1988, s. 323–326.

[20] Ref.7,8.

[21] ŽUFFOVÁ, Jaroslava – ZACHAROVÁ, Daniela: Gotický kostol s. Mikuláša v Trnave. Prvé poznatky o vzniku. In: *Pamiatky a múzeá 2/2006,* s.14-20, ŽUFFOVÁ, Jaroslava - ZACHAROVÁ. Daniela: Prvé výsledky výskumu kostola sv. Mikuláša v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 9, zborník zo seminára konaného 8.12.2005*, Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2006, s. 3-16

[22] TERRAY, Miroslav - PAŠTEKA, Roman: Využitie geofyzikálnych metód merania pri vyhľadávaní podzemných priestorov na príklade Kostola sv. Mikuláša v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 10*, Trnava : Krajský pamiatkový úrad, 2007, s.17-24.

[23] Za upozornenie na výskyt tohto typu kostola z územia mimo Slovenska ďakujem PhDr. Štefanovi Oriškovi, CSc.

[24] Ref.21.

[25] ZACHAROVÁ, Daniela: Objav gotickej exteriérovej maľby a zvyškov po zaniknutých stredovekých konštrukciách Kostola sv. Mikuláša v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 8, zborník o seminára konaného 7.12.2004*, Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2005, s. 11-15

[26] Vizuálne je tato technológia dobre prístupná v pivnici domu na Hviezdoslavovej ul.č.12, ktorá je verejným priestorom.

[27] Ref. 1, HRNČIARIK – KUZMOVÁ, 2008.

[28] Architektonický výskum nálezu v teréne vykonali Jaroslava Žuffová a Daniela Zacharová v roku 2007 po skončení archeologického výskumu. Z výskumu je spracované iba zameranie a fotodokumentácia nálezov, tieto materiály sú v archíve autorky článku.

[29] Všetko podľa architektonického výskumu v južnej predsieni baziliky nasvedčovalo na to, že odkrytý nález súvisí so starším nálezom pod juhovýchodným nárožím bočnej lode baziliky a teda, že obe torzá múrov sú pozostatkami línie jednej steny. Závery archeologického výskumu v južnej predsieni však túto možnosť nepripustili a problematiku uzavreli s tým, že klasovo kladený múr, odkrytý v predsieni, nemá s nálezom pod juhovýchodným nárožím nič spoločné, že je nielen mladší ako celá južná loď, ale mladší aj od všetkých ostatných konštrukcií ohraničujúcich južnú predsieň baziliky, ktorými sú južná gotická veža na západe a operák bočnej lode na východe. Základným východiskom archeologického výskumu pre datovanie „klasového“ múru bol nález mince z rokov 1482-1516 vo „vrstvičke“, ktorej polohu označil archeologický výskum ako „medzi dvoma hrobmi“ (4/07 a 5/07). Voči týmto hrobom bola evidentne v superpozícii západná stena predsiene (je východnou stenou južnej veže), ktorá ich prerezala. Údajne hroby zhora prekrýval aj klasovo kladený múr. Vznik múru tak určila vyššie uvedená minca na začiatok 16. stor. Uvedené úvahy si potom vynútili záver, že klasovo kladený základ nemohol mať nadzemnú časť, pretože by prekrývala južnú stenu už dávno v tom čase jestvujúcej bočnej lode baziliky a tým by znefunkčnila aj jej gotický portál. Z toho dôvodu archeologický výskum musel siahnuť k hypotéze, že múr bol vždy iba podzemnou konštrukciou, ktorá plnia statickú funkciu dodatočného rozšírenia -spevnenia južnej steny bočnej lode baziliky, čo sa odôvodňovalo tým, že v stene kostola je nad vstupným portálom šikmá trhlina vedúca od korunnej rímsy lode nadol až do jej základu. S týmito závermi sa však nemožno z hľadiska posúdenia nálezu architektonicko - historickým výskumom stotožniť. Okolnosti za akých sa minca z prelomu 15.a 16. stor. medzi hroby dostala by si podľa nášho názoru boli vyžadovali overenie aj možnosti jej dodatočného vpadnutia medzi hroby počas niektorej z mladších úprav podlahy predsiene. Keďže sa predpokladá používanie mince až do začiatku 17.stor. potom sa mohla do uvedenej polohy dostať v čase radikálnej prestavby predsiene, ktorá prebehla okolo r. v roku 1618, keď pri výstavbe novovekých kaplniek zároveň predsieň zaklenuli a prerábali aj jej podlahu. Podľa nášho názoru nie je možné akceptovať hypotézu, že by nevysoký podzemný múr (v čase svojej funkčnosti by mal mať podľa záverov archeologického výskumu celkovú výšku okolo 100 cm a hrúbku 94 cm) mohol tvoriť statickú oporu zabraňujúcu deštrukcii masívnej steny bočnej lode kostola hrubej do 120 cm a vysokej 2100 cm.

[30] Napriek veľkej podobnosti základových múrov v oboch nálezoch (v južnej predsieni a pri presbytériu baziliky), ako je takmer zhodná hĺbka päty základov, zhodný spôsob murovania klasovým kladením tehál do riadkov, jestvujú medzi oboma nálezmi aj určité odlišnosti. Múr odkrytý v južnej predsieni mal v základovej škáre prvý riadok z lomového kameňa, zatiaľ čo múr odkrytý pri presbytériu má aj prvý riadok z tehál. Najmä ale charakter tehál nie je v rámci oboch konštrukcií totožný, hoci v oboch prípadoch ide o tehly prstovky, ktoré sú typické pre celé stredoveké obdobie Trnavy. V náleze pri presbytériu majú tehly výrazné žliabky po uhladení ložnej plochy za čerstva (počas výroby) prstami. Tehly z nálezu v južnej predsieni, nemajú na povrchu výrazné žliabkovanie, ale len jemné pozdĺžne ryhy. Týmto rozdielom medzi oboma nálezmi však nie je potrebné podľa nášho názoru prikladať zásadnejší význam. Keďže oba nálezy sú vo veľkej vzájomnej vzdialenosti (až 2300 cm), je možné ich drobné odlišnosti vysvetliť etapovitosťou výstavby. Každopádne sme na rozdiel od archeologického výskumu presvedčení, že oba nálezy múru so základom kladeným klasovým spôsobom sú pozostatkami jednej stavby, ktorá predchádzala výstavbe južnej steny bočnej južnej lode gotickej baziliky. Dodatočnosť južnej lode baziliky voči nálezu najlepšie dokladá nálezová situácia pod operákom v jej juhovýchodnom nároží, podľa ktorej južnú polovicu šírky operáka vyložili na rozobratý „klasový“ múr a severnú polovicu operáka k nemu zboku pribudovali, pričom malta vytlačená začerstva pri murovaní severnej polovice

operáka prilipla ku lícu múru z tehál kladených klasovým spôsobom.

[31] Keď nadzemnú časť nad „klasovým“ základom rozoberali, úseku vtiahnutého priamo do operáka v juhovýchodnom nároží bočnej lode baziliky sa to netýkalo, pretože tam ničomu neprekážal. Situácia tak zakonzervovala stav pravouhlého odskoku severného líca „klasového“ múru na kóte -116 cm, ktorý reprezentuje polohu rozhrania medzi základom a nadzemnou časťou (zachovala sa iba v nepatrnej výške 55 cm). Keďže rozhranie medzi základom a nadzákladovou časťou steny sa v rozsahu nálezu prejavilo iba na jednom líci múru, nevieme predbežne určiť, v akej výške začínalo zahĺbenie do terénu na opačnej - južnej strane múru, ktorú považujeme za exteriérovú, t.j. nevieme, kde bola niveleta vonkajšieho terénu, ktorá súvisela s jeho výstavbou.

[32] Vtiahnutie pôdorysu staršej veže do interiéru bočnej lode si možno vysvetliť tým, že veža už v čase budovania bočnej lode stratila svoju funkciu a bola v nadzemí rozobratá, pretože už mohla byť nahradená podnes jestvujúcou severnou vežou baziliky. O nej je známe, že vznikla ešte pred výstavbou gotickej baziliky a bola do jej západného dvojvežia vtiahnutá až dodatočne. Ref. 21.

[33] Máme na mysli začiatok výstavby presbytéria, ktoré je po severnej veži druhou etapou výstavby gotickej baziliky, ref.21

[34] Kamenný materiál z viacerých polôh presbytéria, ako aj z kruhovej stavby bol preverený petrografickou analýzou a jej výsledky sú zachytené v tomto zborníku, pozri: PIVKO, Daniel – HORNÁČKOVÁ, Alžbeta: Petrografické vyhodnotenie vzoriek z archeologického výskumu Baziliky sv. Mikuláša a karnera v Trnave.

[35] Podľa rozdielov tvaroslovia spodnej a hornej časti klenebných prípor presbytéria sa usudzovalo na výstavbu stien presbytéria len vo dvoch etapách. Najskôr vybudovali do určitej výšky, nedosahujúcej ani po úroveň klenebných konzol, po celom obvode presbytéria múry s hruškovými príporami. Táto etapa mala prebehnúť okolo 60. rokov 14. stor. V druhej etape vytiahli múry po výšku klenebných konzol za súčasnej zmeny profilácie prípor a zaklenutie prebehlo až v tretej etape, súčasne s budovaním klenebného systému celého kostola. ORIŠKO, Štefan: K problematike výskumu stavebnej plastiky Kostola sv. Mikuláša v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 9,* zborník zo seminára konaného 8.12.2005, Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2006, s. 17-26.

Jaroslava Žuffová

Über die ältesten Sakralbauten Trnavas/Tyrnaus

Architektonisch-historische Analyse der gemauerten Objekte, die bei einer archäologischen Grabung in der Umgebung der Basilika zu St. Nikolaus freigelegt worden sind.

In das erste Kapitel haben wir die Funde aufgenommen, die aus der Zeit vor der Errichtung der bis heute bestehenden gotischen Basilika zu St: Nikolaus stammen; das zweite Kapitel ist den Funden in den unteren Partien der Basilika gewidmet.

I.1. Karner

Der bedeutendste Fund der archäologischen Grabung in den Saisons 2008-2009 waren die Reste eines romanischen Rundkarners, konkret sein unterirdischer Teil – das Beinhaus, südlich der Presbyteriums der Basilika zu St. Nikolaus. Die erhaltene Höhe des Fundes – 560 cm – präsentiert nicht die gesamte ursprüngliche Höhe des Beinhauses, dieses sollte mindest 750 cm hoch sein, weil es nach Analogien gewiss über das damaligen Terrain herausragte. Der innere Durchschnitt des Baus betrug 650 cm. Es ist auch gelungen Reste der zentralen Säule freizulegen, an den sich ursprünglich die Rippen des untergegangenen Gewölbes stützten. Vom oberen Geschoss des Karners wurden lediglich die Fragmente des Fundaments seiner Apsis gefunden. Ihr Grundriss kann deshalb nur hypothetisch in Gestalt eines Halbkreises mit leicht überzogenen Seitenwänden rekonstruiert werden. Das Beinhaus bestand aus gemischtem Mauerwerk, das mit rein steinerner Oberfläche im Interieur mit geglättetem Mörtel in den Fugen hintermauert worden war. Nach dem umfangreichen Auftreten romanischer spelziger Ziegel in der Wandfüllung des Beinhauses können wir annehmen, dass der untergegangene oberirdische Teil gerade aus diesem Material bestanden hat. Die Datierung des Objekts konnte durch die die archäologische Grabung nicht belegt werden. Wenn die spelzigen Ziegel primär verwendet worden sind, ist der Karner bisher der älteste gemauerte Bau Trnavas und stammt aus der Zeit vor der Stadtgründung – wahrscheinlich aus der Wende vom 12. zum 13. Jh. resp. vom Beginn des 13. Jh.

I.2. Ein aus dem Grundriss der Basilika teilweise hervortretendes Turmobjekt

Der Errichtung des Presbyteriums der Basilika geht ein Bau voraus, von dem im ersten Feld des Presbyteriums ein unter dem Terrain liegendes Steinfundament mit dem Torso eines oberirdischen Ziegelteils freigelegt worden ist. In Anbetracht seiner Stärke konnte es sich um einen Turm handeln. Der Turm wäre Teil der Objektkomposition der untergegangenen romanischen Kirche gewesen, das Mauerwerk seines oberirdischen Teils Zeitgenosse des Karners.

I.3. Überreste eines Baus mit Fundamenten aus Ziegelmauern, auf sog. Versetzte Art gelegt

An die Ecke des Turmfundaments schloss sich das Fundament eines Objekts aus gotischen Ziegeln an, die auf sog. versetzte Art in Reihen gelegt worden waren. Von diesem Objekt wurde vor der Südwand des Presbyteriums lediglich ein Teil in Form eines Rechtecks freigelegt. Wenn wir dieses als Teil des älteren Fundes im südlichen Vorraum der Basilika annehmen, handelte es sich um ein mindestens 23 m langes Objekt. Seine Disposition und Funktion ist in Anbetracht der Unvollständigkeit des Fundes unklar. Es könnte die Erweiterung der ursprünglichen romanischen Kirche um die Seitenschiffe in der Gotik – in der Epoche der Anfänge der Stadt repräsentieren. Der unmittelbare Fund würde die Errichtung des Südschiffes betreffen.

II. Das Presbyterium der Basilika zu St. Nikolaus

Nach dem Abbruch älterer Bauten wurde mit der Errichtung des bis heute bestehenden Presbyteriums der Basilika zu St. Nikolaus begonnen. In den unteren Partien des Presbyteriums fanden auch sekundär verwendete spelzige Ziegel Verwendung, was andeutet, dass das Presbyterium in direkter Anknüpfung an die Zerlegung des romanischen Baus errichtet worden ist. Ergebnis der Erkenntnisse der Grabung im Presbyterium ist die Tatsache, dass wir annehmen können, dass der Grundriss auf einmal entstanden ist und einen kleinen Anteil einer späteren Geltendmachung von Konstruktionen älterer Bauten hat. Die Feststellung, dass in den unteren Partien des Presbyteriums (von den Fundamenten an bis zum Sims des Sockels) auch sekundäres Mauerwerk aus romanischen Ziegeln verwendet worden ist, im Unterschied zu den oberen Teilen, wo nur noch gotische Ziegel zu finden sind, erweiterte die Skala der Bauetappen des Presbyteriums um die eigenständige Etappe seiner Entstehung. Wir nehmen an, dass zwischen dieser und den oberen Teilen, die bereits kunsthistorisch in die Zeit um 1360 datierbar sind, nicht viel Zeit verflossen ist.

Abbildungen
Zeichnungen und Fotos: Jaroslava Žuffová, wenn nicht anders angegeben

Abb. 1. *Freigelegte mittelalterliche Komposition der Objekte südlich der Basilika zu St. Nikolaus*
1. Karner, 2. vermuteter Turm, 3.,3.1. Teile eines Baus mit versetzt gelegtem Ziegelfundament, 4. Untergegangene Kirche des hl. Michael, 5. Basilika zu St. Nikolaus dunkelgraue Flächen – bewiesenes Mauerwerk, hellgraue Flächen – vermuteter Mauerverlauf

Abb. 2. *Untergeschoss des Karners – das Beinhaus im Kontext zu den umliegenden Bauten*
1. Karner, 5. Presbyterium der Basilika zu St. Nikolaus graue Fläche – Schnittfläche, unterbrochener Strich – Konstruktion über der Schnittfläche, gekreuzte Schraffierung – ursprüngliche Sohlgurte des südwestlichen Feldes des Presbyteriums der gotischen Basilika, die an die Wände des Beinhauses anstieß und folglich ihre Richtung korrigierte, senkrechte Schraffierung – neuzeitliche Zubauten zur Kirche St. Michael, die das meiste Fundament der Apsis der Karners vernichtete

Abb. 3. *Das Beinhaus im Kontext zu den umliegenden Bauten*

Abb. 4. *Detail der Oberflächenbearbeitung des Interieurs der Wände des Beinhauses – geglätteter Mörtel in den Fugen zwischen den Steinen*

Abb. 5. *Blick von oben auf die zerlegte Mauerkrone der Mauern des Beinhauses*
Detail „gegossenen“ Mauerwerks an der gleichmäßig aus Bruchsteinen gemauerten Interieurfront, im Inneren des Mauerwerks Reste spelziger Ziegel

Abb. 6. *Torso des Apsis-Fundaments – südöstlicher Abschnitt*

Abb. 7. *Interieur des Beinhauses mit dem Fund des Torsos der zentralen Säule*
Foto: Erik Hrnčiarik

Abb. 8. *Freigelegte Funde zwischen dem Presbyterium und der Giebelmauer des Südschiffes der Basilika zu St. Nikolaus – Grundriss*
2. Teil des vermuteten Turms (vertikal schraffiert), 3. Teil eines Baus mit versetzt gelegtem Ziegelfundament (schräge Schraffierung von links nach rechts), 5. 1. zweiter Stützpfeiler vom Westen des Presbyteriums der Basilika (schräge Schraffierung von rechts nach links), 5. 2. Ostwand des südlichen Seitenschiffes der Basilika graue Flächen – Flächen des Schnitts, gepunktete Umrisse – sich auf den Flächen des Schnitts befindende Konstruktionen

Abb. 9. *Zwischen dem Presbyterium und der Giebelwand des Südschiffes der Basilika zu St. Nikolaus freigelegte Funde – Schnitt a – a´*
2. Teil des vermutlichen Turms (vertikale Schraffierung), 3. Teil des Baus mit versetzt gelegtem Ziegelfundament (schräge Schraffierung von links nach rechts), 5. 3. Erster Stützpfeiler vom Westen des Presbyteriums der Basilika (schräge Schraffierung von rechts nach links) graue Flächen – Flächen des Schnitts

Abb. 10. *Zwischen dem Presbyterium und der Giebelwand des Südschiffes der Basilika zu St. Nikolaus freigelegte Funde*

Abb. 11. *Zwischen dem Presbyterium und der Giebelwand des Südschiffes der Basilika zu St. Nikolaus freigelegte Funde*
1. erhaltene ursprüngliche Krone des Turmfundaments, 2. Torso des in das Mauerwerk des 1. Stützpfeilers des Presbyterium der Basilika zu St. Nikolaus eingezogenen oberirdischen Teils des Turms

Abb. 12. *Grabung im südlichen Vorraum der Basilika zu St. Nikolaus – Grundriss*
3. 1. Versetzt gelegtes Fundament (schräge Schraffierung) 5. Die Konstruktion der Basilika zu St. Nikolaus graue fläche – Fläche des Schnitts
Vermessung und Zeichnung: Žuffová, Jaroslava – Zacharová, Daniela

Abb. 13. *Grabung im südlichen Vorraum der Basilika zu St. Nikolaus – Längsschnitt mit Sicht nach Süden*
3. 1. Versetzt gelegtes Fundament (schräge Schraffierung) 5. Konstruktion der Basilika zu St. Nikolaus
graue Fläche – Schnittfläche, vertikale Schraffierung – Terrain
Vermessung und Zeichnung: Žuffová, Jaroslava – Zacharová, Daniela

Abb. 14. *Grabung im südlichen Vorraum der Basilika zu St. Nikolaus – Längsschnitt mit Sicht nach Westen*
3. 1. Versetzt gelegtes Fundament (schräge Schraffierung) 5. Konstruktion der Basilika zu St. Nikolaus
graue Fläche – Schnittfläche, vertikale Schraffierung – Terrain
Vermessung und Zeichnung: Žuffová, Jaroslava – Zacharová, Daniela

Abb. 15. *Grabung im südlichen Vorraum der Basilika zu St. Nikolaus* westlicher Abschnitt des versetzt gelegten Fundaments – südöstliche Ansicht

Abb. 16. *Grabung im südlichen Vorraum der Basilika zu St. Nikolaus* Östlicher Abschnitt des versetzt gelegten Fundaments – südliche Ansicht

Abb. 17. *Grabung im südlichen Vorraum der Basilika zu St. Nikolaus* westlicher Abschnitt des versetzt gelegten Fundaments nur in Form der unteren Reihe

Abb. 18. *Zwischen dem Presbyterium und der Giebelwand des Südschiffes der Basilika zu St. Nikolaus freigelegte Funde*
Nachträglicher Anschluss des versetzt gelegten Fundaments an die südliche Vorderseite des Turmfundaments

Daniel Pivko -
Alžbeta Hornáčková

Petrografické vyhodnotenie vzoriek z archeologického výskumu Baziliky sv. Mikuláša a karnera v Trnave

Úvod

V rokoch 2008 a 2009 prebiehal archeologický výskum Baziliky sv. Mikuláša v Trnave. Sústredil sa na južnú a východnú stranu gotického presbytéria. V rámci tohto výskumu boli objavené kamenné základy starších stavieb v rohu južnej lode a presbytéria. Neskôr sa na východ od presbytéria našiel kamenný karner. Zo spomínaných stavieb boli odobraté vzorky kameňa na petrografický výskum, ktorý mal zistiť najpravdepodobnejší pôvod kamenného materiálu.

Na presnejšie určenie (**obr. 1**) boli odobraté v októbri 2008 2 vzorky z kamenného základu situovaného mimo pôdorysu baziliky medzi štítovou stenou jej južnej lode a južnou stenou presbytéria, 2 vzorky zo soklovej rímsy gotického kostola, 12 vzoriek zo základu medzioperákových polí a 1 vzorka z koruny karnera. V júli 2009 boli objavené nové archeologické objekty, z ktorých sme na požiadanie odobrali 3 vzorky z lode karnera a 4 vzorky zo základu apsidy karnera. Vzorky boli spracované na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave. Najprv boli opísané na základe makroskopického pozorovania. Kvôli presnejšiemu určeniu hornín boli z každého typu horniny vyhotovené výbrusy - spolu 10 výbrusov (tab. 1), ktoré boli potom študované v optickom mikroskope v prechádzajúcom i polarizovanom svetle. Na základe petrografie boli dané horniny zaradené do geologickej jednotky, v ktorej pravdepodobne vznikali. Následne boli vytipované pravdepodobné zdroje kamenného materiálu.

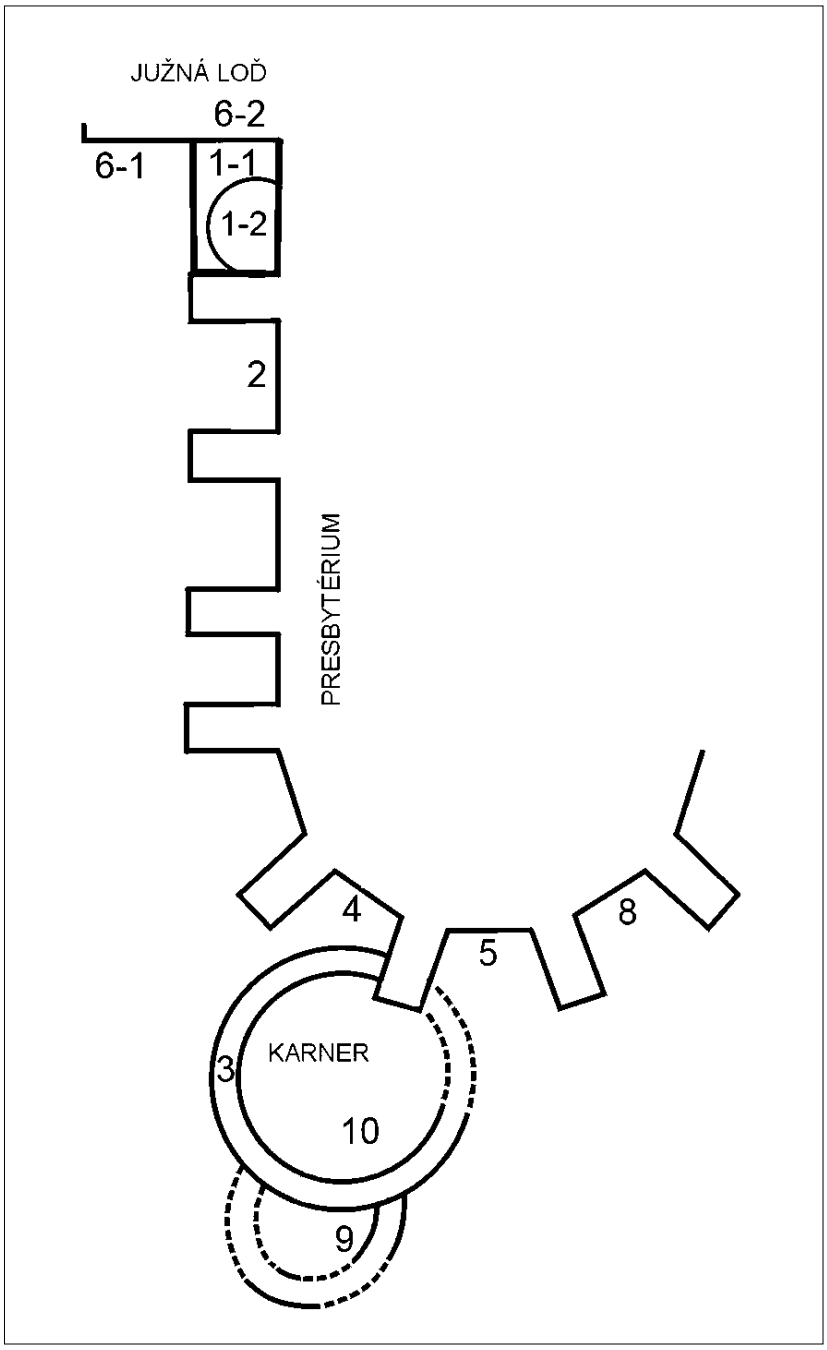

Obr. 1. Miesta odberu vzoriek – Bazilika sv. Mikuláša v Trnave.

Horninový materiál

V odobratom materiáli bolo z 24 vzoriek identifikovaných 5 základných typov hornín, ktoré majú s najväčšou pravdepodobnosťou pôvod v Malých Karpatoch.

Chloriticko-sericitické fylity

Vzorky 1-1, 1-2 a 5-2 sú jemnozrnné (prípadne strednozrnné) kryštalické bridlice, majú páskovanú textúru so striedaním svetlých a tmavých prúžkov (**obr. 2**). Hornina je tmavosivá so zeleným odtieňom, na zvetraných miestach i s hrdzavými povlakmi. Obsahuje kremeň, biotit, sericit, chlorit a limonit. Je nevápnitá.

V mikroskope vidno striedanie tenkých vrstvičiek s obsahom fylosilikátov a kremeňa (cca 75 %) s vrstvičkami polykryštalického kremeňa (cca 25 %). Vrstvičky s kremeňom, ktoré majú izometricky mikrogranoblastickú štruktúru, sú hrubé do 0,5 (max. 2 až 3) mm. Majú vysokú prevahu kremeňa veľkosti 0,03-0,2 (0,5) mm. Okrem kremeňa je tu aj malé množstvo jemných šupiniek chloritu a väčších šupiniek biotitu. Vrstvičky so sľudami majú mikrogranolepidoblastickú štruktúru s premenlivým obsahom minerálov. Jednotlivé vrstvičky obsahujú premenlivé obsahy minerálov, približne 40-60 % sericitu (0,02-0,05 mm), 10-25 % chloritu, 15 % kremeňa, 10 % biotitu (0,05-0,3 mm) a 5-10 % opakných minerálov (limonit?). Vrstvičky sú paralelne usporiadané, zvrásnené a preťaté naprieč klivážou a rozptýlenými kryštaloblastami biotitu. Na plochách kliváže prevažuje limonit, menej biotit a sericit. V jednej žilke sa našiel i karbonát.

Horninu na základe zloženia možno nazvať *chloriticko-sericitickým fylitom* s kremennými

Číslo vzorky	Miesto odberu	Výbrus	Petrografický typ
1-1	kamenný základ situovaný mimo pôdorysu baziliky medzi štítovou stenou jej južnej lode a južnou stenou presbytéria	áno	chloriticko-sericitický fylit
1-2	kamenný základ pod schodiskovou vežičkou	áno	chloriticko-sericitický fylit
2-1	základ medzioperákového poľa č. 2		kremenec
2-2	základ medzioperákového poľa č. 2		tmavý vápenec
2-3	základ medzioperákového poľa č. 2	áno	kremenec
3	koruna lode karnera		krinoidový vápenec
4-1	základ medzioperákového poľa č. 6		krinoidový vápenec
4-2	základ medzioperákového poľa č. 6		karbonatický pieskovec
5-1	základ medzioperákového poľa č+ 8	áno	karbonatický pieskovec
5-2	základ medzioperákového poľa č. 8		chloriticko-sericitický fylit
5-3	základ medzioperákového poľa č. 8		karbonatický pieskovec
5-4	základ medzioperákového poľa č. 8	áno	tmavý vápenec s rohovcom
5-5	základ medzioperákového poľa č. 8		kremenec
5-6	základ medzioperákového poľa č. 8	áno	krinoidový vápenec
6-1	soklová rímsa južnej bočnej lode	áno	karbonatický pieskovec
6-2	soklová rímsa operáka presbytéria	áno	karbonatický pieskovec
8	základ medzioperákového poľa č. 8		kremenec
9-1	základ apsidy karnera		krinoidový vápenec
9-2	základ apsidy karnera		krinoidový vápenec
9-3	základ apsidy karnera		sivý vápenec
9-4	základ apsidy karnera		sivý vápenec
10-1	loď karnera	áno	kalový vápenec
10-2	loď karnera	áno	kalový vápenec
10-3	loď karnera		kalový vápenec

Tab. 1. Prehľad vzoriek – Bazilika sv. Mikuláša v Trnave.

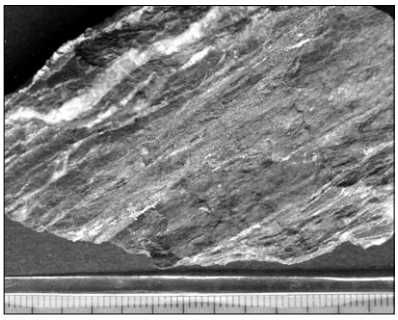

Obr. 2. Chloriticko-sericitický fylit s tmavými prúžkami obohatenými o fylosilikáty a svetlými prúžkami s prevahou kremeňa.

prúžkami a biotitom. Podobné horniny sa nachádzajú v harmónskej skupine Malých Karpát.[1] Vyskytujú sa v pásme medzi Pezinkom a Hornými Orešanmi na úpätí pohoria.

Spodnotriasové kremence

Vzorky 2-1, 2-3, 5-5 a 8 možno zaradiť do jednej skupiny. Sú to žltkasté nevápnité jemno- až hrubozrnné *kremence* až *kremenné pieskovce*. Niekedy sú veľmi jemnozrnné alebo naopak až veľmi hrubozrnné (max. 4 mm). Niektoré typy sú zle triedené, iné lepšie. Čerstvé horniny sú svetlosivé až sivobiele, pri zvetrávaní od okraja obliakov majú žltý až hnedý odtieň od limonitu. V kremencoch prevažuje svetlosivý až sivobiely, menej ružovkastý kremeň. Ojedinele vidno tmavé minerály. U niektorých vzoriek badať, že sú odobraté z veľkých obliakov.

V kremenci pod mikroskopom vidno prevahu zaobleného kremeňa nad kaolinizovanými živcami, muskovitom a ojedinelými opaknými minerálmi. Tmel je kremitý, ojedinele kalcitový alebo limonitový. Jedna vzorka je tlakovo porušená, má charakter mylonitovej kremencovej brekcie. Je rozbitá na poloostrohranné až polozaoblené porfyroblasty s veľkosťou do 3 (5) mm, medzi ktorými je základná kremitá hmota siltovej veľkosti (0,01-0,03 mm) a nepravidelne rozmiestnený limonitový tmel. Porfyroblasty sú z čiastočne z drvených stredno- až hrubozrnných kremencov.

Skúmané horniny sú spodnotriasové kremence, ktoré sa nachádzajú v obalovej jednotke, prípadne v chočskom príkrove Malých Karpát. Kremence obalovej jednotky vystupujú v pruhu medzi Pezinkom (Hrubá dolina) a Dolnými Orešanmi. Najviac ich je v Hrubej doline pri Pezinku, pri Harmónii a Piesku a v okolí Píly. Kremence chočského príkrovu sa nachádzajú vo vyšších častiach dolín nad Lošoncom a Smolenicami.[2] Pretože sa kremence vyskytovali v podobe obliakov, na ktorých vidno železité povlaky, predpokladáme zdroj z mladších sedimentov. Do úvahy prichádzajú morské jablonické zlepence veku karpat, ktoré obsahujú i kremencové obliaky alebo skôr pliocénne riečne až

riečno-jazerné štrky, ktoré rozplavili jablonické zlepence.[3] Pliocénne štrky s obliakmi kremencov sa nachádzajú v okolí Naháča.[4]

Krinoidové a podobné vápence spodnej jury

Vzorky 5-6, 3, 4-1, 9-1 a 9-4 sú tmavé *krinoidové vápence* so svetlými žilkami (**obr. 3**). Väčšinou sú tmavosivé, menej sivé s mierne hnedým odtieňom, s premenlivým zastúpením sivobielych kalcitových žiliek miestami s otvorenými puklinami pokrytými drúzami kalcitu. Na povrchu býva svetlosivá niekedy žltkastá patina. Na zvetranom povrchu sú i hrdzavé povlaky od limonitu. Lom je nepravidelný. Vápenec býva hrubozrnný až jemnozrnný od článkov krinoidov. Obsahuje aj zrnká kremeňa.

V mikroskope vidno, že ide o biosparit (packstone) s viditeľnými stylolitmi. Obsahuje krinoidové články (27 %) dorastané kalcitom, kalcitový tmel (18 %), úlomky lastúrnikov (18 %), ťažko identifikovateľné fosílie, či klasty (16 %). Môže ísť o zle zachované úlomky krinoidov, lastúrnikov, foraminifer, či karbonátov. V hornine sa našli i zreteľné foraminifery. Ďalej je v hornine mikrit (12 %) ako nerozpustný zvyšok v stylolitoch, menej ako pravdepodobné mikritové klasty. Zjavných mikritových klastov sú 2 %. Hornina má v sebe aj klasty kremeňa a kremencov (8 %) a opakné minerály (1 %). Na základe vyššie identifikovaných znakov horninu zaraďujeme do spodnej jury vysockej jednotky Malých Karpát.[5]

Vápenec zo vzorky 5-4 je sivočierny so sivou patinou a svetlosivými kalcitovými žilkami. Obsahuje drobné úlomky článkov krinoidov. Na povrchu vidno i zvlnené podlhovasté rohovce. Vo výbruse sa javí ako rekryštalizovaný pôvodný biomikrit (wackstone). V ňom sú rozptýlené relikty po fosíliách ako kalcifikované ihlice hubiek, krinoidové články, rádiolárie (?), pelety a ojedinele drobné klasty kremeňa. Základná hmota je škvrnitá. Vo vápenci sú drobné sparitové kryštály usmernené a miestami pozvoľne prechádzajú do väčších zhlukov s hrubozrnným sparitom. V niektorých sparitových zhlukoch sú i akumulácie chalcedónu – ide pravdepodobne o rohovce. V hrubšej kalcitovej žilke sa nachádzajú korodované kremene asi prejav silicifikácie a následnej kalcifikácie. Vápenec na základe prítomnosti ihlíc hubiek, krinoidových článkov, silicifikácie a klastického kremeňa možno zaradiť do spodnej jury pravdepodobne vysockej jednotky Malých Karpát.[6]

Príbuzné na predošlé spodnojurské vápence sú vápence vzoriek 9-2, 9-3 i 2-2. Sú tmavosivej až sivej farby, niekedy s hnedým odtieňom alebo žltými až hrdzavými škvrnami od limonitu. Vápence sú presekané hustou sieťou sivobielych kalcitových žiliek do 2 mm, z ktorých niektoré sú otvorené a pokryté kryštálikmi kalcitu. Všetky vyššie opísané spodnojurské vápence vystupujú pri Smoleniciach a Lošonci.

Kalové vápence najspodnejšej kriedy

Vzorky 10-1 až 10-3 reprezentujú sivý až tmavosivý (niekedy s hnedým odtieňom) veľmi jemný vápenec s premenlivým obsahom tenkých sivobielych (miestami žltkastých) kalcitových žiliek do 1 mm. Zvetraný povrch má sivobielu patinu. Vápenec má väčšinou hladký lom. V jemnej kalovej hmote sú rozptýlené drobné kryštáliky kalcitu asi články krinoidov. Vápenec má hladký, menej nepravidelný lom. (**obr. 4**)

V mikroskope je vápenec podľa Folkovej klasifikácie biomikrit a podľa Dunhamovej klasifikácie wackstone až miestami packstone. Hornina je preťatá sieťou kalcitových žiliek. V mikritovej základnej hmote sú rozptýlené kalpionely *Calpionella alpina,* globochéty *Globochaete*

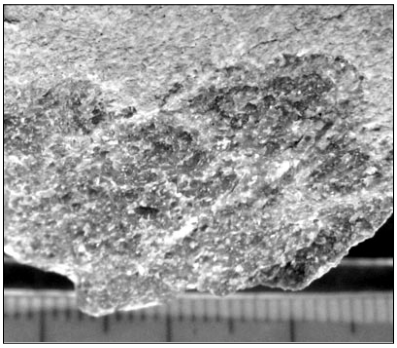

Obr. 3. Krinoidový vápenec jurského veku je zrnitý od článkov ľalioviek – krinoidov. Zvetraný povrch vápenca – patina v hornej časti obrázka je svetlejšia ako čerstvá hornina.

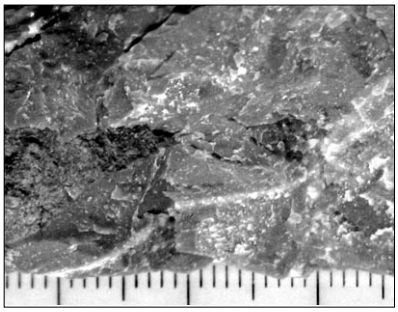

Obr. 4. Jemný kalový vápenec spodnokriedového veku má hladký i nepravidelný lom. Obsahuje svetlé kalcitové žilky.

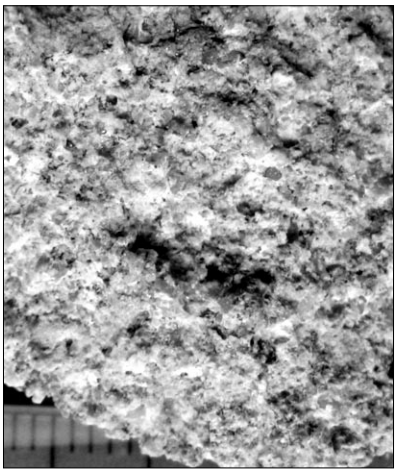

Obr. 5. Hrubozrnný karbonatický pieskovec – dobrovodský kameň je zložený najmä zo zŕn dolomitov a vápencov.

	karner - loď	karner - apsida	základ stavby staršej ako bazilika, situovanej pod ňou a mimo jej pôdorysu	bazilika - základy presbytéria	bazilika – rímsa južnej lode a presbytéria
chloriticko-sericitický fylit			x	x	
spodnotriasové kremence			x	x	
krinoidové vápence	xx	x	xxx	x	
kalové vápence	x				
karbonatický pieskovec			xx	xx	x

Tab. 2. Približné zastúpenie hornín v jednotlivých stavbách.

Obr. 6. Murivo vnútornej strany karnera zložené z neopracovaných kusov lomového kameňa – krinoidového a menej kalového vápenca.

na a kalcifikované rádiolárie, menej tenkostenné lastúrniky, foraminifery, niekedy krinoidy a ostrakódy (?). Vzorka patrí do globochétovo-kalpionelovej mikrofácie spodného beriasu. Vápenec na základe mikrofácie a vzhľadu pravdepodobne patrí do súvrstvia Padlej vody vysockého príkrovu Malých Karpát.[7] V jednej vzorke sa vo vápenci našli úlomky iných starších vápencov, ktoré majú hľuznatú stavbu. Tieto obsahujú relatívne málo fosílií: krasikolárie, kalcifikované rádiolárie, „vlákna" – tenkostenné lastúrniky, globochéty, krinoidové články a pelety. Zaraďujú sa do krasikoláriovej mikrofácie najvyššieho titónu. Z beriasu vysockej jednotky Malých Karpát sú známe horizonty s prítomnosťou starších klastov, ako je to v tomto prípade.[8] Obdobné vápence ako sú vzorky 10-1 až 10-3 sa vyskytujú pri Smoleniciach a Lošonci.

Karbonatické pieskovce – dobrovodský kameň

Vzorky 5-3, 6-1, 6-2, 4-2 a 5-1 sú veľmi hrubozrnnými až strednozrnnými karbonatickými pieskovcami (kalkarenitmi) s prevahou dolomitov a premenlivou siliciklastickou prímesou. Menej sú zastúpené jemnozrnné (vzorka 6-1) aj veľmi hrubozrnné typy (vzorky 4-2 a 5-1) s klastami až 2-3 mm (ojedinele 10 mm). Prevláda sivá až svetlosivá farba, často s odtieňom do žlta, menej do béžova. Zrná sú sivej, svetlosivej, menej tmavosivej, ružovkastej, žltkastej a hrdzavej farby (**obr. 5**). Niektoré zrná sú vyvetrané. Niektoré pieskovce sa rozpadajú.

V mikroskope vidno dobre opracované klasty (60-80 %), ktorých hranice sú niekedy zle definované kvôli rekryštalizácii. Hornina býva horšie alebo lepšie triedená. Z klastov prevažuje dolomit (25-50 %), menej je mikritových organogénnych vápencov (5-20 %), rekryštalizovaných či dolomitizovaných organogénnych vápencov s jemným sparitom (10-15 %), kremeňa, kremencov, pieskovcov, iných hornín a muskovitu (1-15 %). Časť výbrusu medzi zrnami sú pravdepodobne porušené klasty sparitových karbonátov alebo základná hmota (10-20 %). Zvyšok tvorí kalcitový tmel (5-15 %), mikrit (0-4 %), úlomky lastúrnikov (1-2 %) a póry (0-1 %).

Horniny sú pravdepodobne baranecké pieskovce veku vrchnej kriedy[9], ktoré vystupujú v Dobrej Vode a v Chtelnickej doline. Obdobné horniny z Dobrej Vody sa používali ako dekoračný a stavebný kameň v Trnave od stredoveku - dobrovodský kameň.[10,11] Dnes sa v Dobrej Vode vyskytujú spravidla hrubozrnnejšie typy pieskovcov až zlepencov než sú skúmané vzorky.

Obr. 7. Pravdepodobne stredoveká časť kameňolomu v Dobrej Vode v ochrannom pásme vodného zdroja v areáli vodárne.

Záver

Z archeologického výskumu stredovekej Baziliky sv. Mikuláša v Trnave, karnera a ďalších odkrytých objektov v jej blízkosti bolo identifikovaných 5 základných typov hornín, ktorých výskyt v jednotlivých stavbách a ich častiach je zhrnutý v tab. 2. Horniny sa používali prevažne ako stavebný materiál v podobe lomového kameňa (vápence, fylity, dobrovodský kameň) a obliakov (kremence). Len z dobrovodského kameňa sa v gotike vytesávali architektonické prvky.

Najčastejším typom hornín v románskej etape (karner s apsidou) a aj v gotickej etape (bazilika a možno staršia stavba pod ňou) sú tmavé, najmä krinoidové vápence so svetlými žilkami, ktoré pravdepodobne všetky patria do spodnej jury vysockej jednotky Malých Karpát (**obr. 6**). Výskyt týchto hornín je pri Smoleniciach a Lošonci. Iba v samotnom karnere sa nachádzajú sivé kalové vápence. Patria do spodnej kriedy vysockej jednotky Malých Karpát, ktoré sa tiež vyskytujú pri Smoleniciach a Lošonci.

V bazilike a v základe staršej stavby situovanej pod ňou a aj mimo jej pôdorysu (medzi štítovou stenou južnej lode a južnou stenou presbytéria) sú zastúpené karbonatické pieskovce – dobrovodský kameň. Horniny sme určili ako baranecké pieskovce, ktorých vek je vrchná krieda. Tieto horniny vystupujú a ťažili sa na v Dobrej Vode a v Chtelnickej doline. V malom množstve sú v gotickej časti zastúpené chloriticko-sericitické fylity, ktoré patria do harmónskej skupiny Malých Karpát. Vyskytujú sa na úpätí pohoria v pásme medzi Pezinkom a Hornými Orešanmi. Ďalej sú to spodnotriasové kremence, ktoré pravdepodobne pochádzajú z pliocénnych štrkov nachádzajúcich sa v okolí Naháča. Použité sú i v mestskom opevnení zo 14. stor.[12]

Predpokladáme, že v románskom období sa na stavbu karnera používal vápenec ako lomový kameň z oblasti Smoleníc alebo Lošonca, čo predstavuje vzdialenosť asi 20 km od Trnavy. V lodi karnera bol okrem dominantného jurského vápenca nájdený i kriedový vápenec. Možno to znamená odlišné etapy výstavby lode a apsidy alebo sa aj v apside ešte nájde kriedový vápenec. V období gotiky v stavbe staršej ako bazilika (situovanej čiastočne pod ňou a čiastočne mimo jej pôdorysu) a v presbytériu baziliky pribudli fylity z oblasti medzi Pezinkom a Hornými Orešanmi, čo je približne 20 - 25 km a kremencové obliaky asi z blízkosti Naháča, čo je cca 20 km od Trnavy. Dobrovodský kameň sa v Trnave objavuje podľa doterajších poznatkov až v 14. stor.[13] Dopravoval sa zo vzdialenosti asi 30 km. V roku 2009 sme objavili v Dobrej Vode pri kostole v rámci novovekého kameňolomu malú zachovanú stredovekú časť (**obr. 7**), v ktorej sme našli nápis asi z obdobia stredoveku, ktorý je predmetom ďalšieho výskumu. Ťažili sa tu malé bloky do výšky 30 cm.

V budúcnosti by bolo potrebné preskúmať, či sa dobrovodský kameň používal už v 13. stor. Indíciou na to je, že podobný kameň je použitý v románsko-gotickom kostole v Kaplnej z 13. stor. Ďalšou úlohou do budúcnosti by malo byť porovnanie lomového kameňa skúmaných stavieb s kameňom v základoch a v nadzemnej časti mestského opevnenia a v iných stredovekých stavbách Trnavy.

Poznámky

[1]BUDAY, Tibor - CAMBEL, Bohuslav - MAHEĽ, Michal (eds.): Vysvetlivky k prehľadnej geologickej mape ČSSR 1 : 200 000, list Wien-Bratislava. In: *Geofond,* Bratislava, 1962, s. 248

[2]Ref. 1.

[3]MAGLAY, Juraj (ed.): Geologická mapa Trnavskej pahorkatiny 1: 50 000. In: *MžP – ŠGÚDŠ,* Bratislava, 2006

[4]MAGLAY, Juraj (ed.): Vysvetlivky ku geologickej mape Trnavskej pahorkatiny 1:50 000. In: *ŠGÚDŠ,* Bratislava, v tlači

[5]MICHALÍK, Jozef - REHÁKOVÁ, Daniela - HALÁSOVÁ Eva: K stratigrafii hraničných jursko-kriedových súvrství v doline Hlboč (Vysocká jednotka krížňanského príkrovu, Malé Karpaty). In: *Knihovnička Zemního plynu a nafty,* 9a,1990,s.183-204

[6]Ref. 5.

[7]Ref. 5.

[8]Ref. 5.

[9]BEGAN, Augustín - HANÁČEK, Jozef - MELLO, Ján - SALAJ, Jozef: Geologická mapa Myjavskej pahorkatiny, Brezovských a Čachtických Karpát. In: *Geologický ústav D. Štúra,* Bratislava, 1984.

[10]PIVKO, Daniel: Dekoračné a stavebné kamene kostolov centra Trnavy. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11.* Trnava: Krajský pamiatkový úrad, 2008, s.39 - 46.

[11]HORNÁČKOVÁ, Alžbeta: Dobrovodský kameň. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11.* Trnava: Krajský pamiatkový úrad, 2008, s.47- 48

[12]STANÍK, Ivan: Pôvodný zámer výstavby stredovekého opevnenia Trnavy a jeho postupná realizácia. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 12.* Trnava: Krajský pamiatkový úrad, 2009, s. 23-46

[13]Ref. 10.

[14]Článok vznikol s podporou grantov APVV 0280-07 a APVV-0465-06.

Daniel Pivko - Alžbeta Hornáčková
Die petrografische Bewertung der Musterproben aus der archäologischen Grabung der Basilika zu St. Nikolaus und ihres Karners in Trnava/Tyrnau

Aus der archäologischen Grabung der mittelalterlichen Basilika zu St. Nikolaus und ihres Karners sind 5 grundlegende Gesteinstypen identifiziert worden. Der häufigste Gesteinstyp in der romanischen Etappe (Karner mit Apsis) und in der gotischen Etappe (Basilika und möglicherweise eines Bauwerks unter ihr), sind dunkle, vor allem krinoide Kalksteine, die wahrscheinlich in den Unterjura gehören. Lediglich im Karner selbst kommt grauer Schlammkalk aus der Oberkreidezeit vor. Beide Kalksteintypen gehören in die Höheneinheit der Kleinen Karpaten, sie finden sich bei Smolenice und Lošonc.

In der Basilika und dem Bau unter dieser findet sich karbonhaltigr Sandstein – Stein aus Dobrá Voda. Er gehört zu den Barreniumsandsteinen, deren Alter die Obere Kreidezeit ist. Diese Gesteine kommen in Dobrá Voda und im Chtelnica-Tal vor und werden dort abgebaut. In kleinem Umfang ist im gotischen Teil Quarz-Serizit-Phyllit vertreten, der in die harmonische Gruppe der Kleinen Karpaten gehört. Er kommt am Fuße des Gebirges in der Zone zwischen Pesinok/Bösing und Horné Orešani/Windisch-Nussdorf vor. Außerdem gibt es hier Kiesel aus dem unteren Trias, die wahrscheinlich aus Pliozan-Kies stammen, der in der Umgebung von Naháč vorkommt.

Wir setzen voraus, dass in der romanischen Epoche für die Errichtung des Karners Kalkstein als Bruchstein aus dem Gebiet von Smolenice oder Lošonc verwendet worden ist, was einer Entfernung von ca. 20 km entspricht. Im Schiff des Karners ist außer dem dominierenden Kalkstein aus dem Jura auch Kreidekalkstein gefunden worden. Das bedeutet vielleicht unterschiedliche Bauetappen von Schiff und Apsis. In der Zeit der Gotik kamen im Bau unter dem Presbyterium und dem Presbyterium selbst unbearbeitete Phyllite aus dem Gebiet zwischen Pezinok und Dolné Orešany vor, was ca. 20 bis 25 km Entfernung bedeutet und Kieselgeröll wahrscheinlich aus Naháč, das etwa 20 km entfernt liegt. Bearbeiteter Stein aus Dobrá Voda kommt nach den bisherigen Erkenntnissen in Trnava im 14. Jh. vor, aufgrund gewisser Indizien bereits im 13. Jh. Er wurde aus einer Entfernung von ca 30 km herangeschafft. In Dobrá Voda wurde im Rahmen eines neuzeitlichen Steinbruchs ein kleiner erhaltener mittelalterlicher Teil mit wahrscheinlich mittelalterlicher Inschrift entdeckt.

Abbildungen

1.Ort der Probenentnahme – Basilika des hl. Nikolaus in Trnava

2.Quarz-Serizit Phyllit mit dunklen durch Phyllitsilikate angereicherten Streifen und hellen Streifen mit Kiesel.

3.Der krinoide Kalkstein aus der Zeit des Jura von den Lilienteilen – Krinoiden – körnig. Die mulmige Oberfläche des Kalksteins – Patina im oberen Teil der Abbildung ist heller als das frische Gestein.

4.Feiner Schlammkalkstein aus der Epoche der Unterkreide weist eine glatte und unregelmäßige Bruchfläche auf. Er enthält helle Kalzitadern.

5.Grobkörniger karbonathaltiger Sandstein – der Stein aus Dobrá Voda ist vor allem aus den Körnern aus Dolomitstein und Kalkstein zusammengesetzt.

6.Die aus unbearbeiteten Bruchsteinen zusammengesetzte Innenseite der Karners – mehr krinoider und weniger Schlammkalkstein.

7.Wahrscheinlich der mittelalterliche Teil des Steinbruchs in Dobra Voda im geschützten Gebiet einer Quelle im Areal des Wasserwerkes.

Hneď za zaniknutou Dolnou bránou trnavského opevnenia, na južnom konci súčasnej pešej zóny mesta, stojí Kostol sv. Heleny. Napriek tomu, že svojou neveľkou hmotou zrejme nepútal mimoriadnu pozornosť okoloidúcich ani v čase svojho vzniku, predstavuje dnes jeho architektúra najstaršiu a najhodnotnejšiu ukážku tzv. špitálskych kostolov na Slovensku. (**obr.1,2**) Jednoloďový objekt s polygonálnym presbytériom je svojou západnou vstupnou fasádou orientovaný do pešej zóny. Jeho poloha v rámci mesta je typická pre tento druh sakrálnych stavieb – tesne za alebo pred dolnou bránou opevnenia. V rovnakej polohe sú zachované zvyšky stredovekých špitálskych kostolov – ich presbytériá - v Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici, na ulici tvoriacej predmestie pred Dolnou bránou stojí prestavaný stredoveký špitál v Kremnici, v podobných polohách pred bránou „po prúde vodného toku“ boli situované dnes už zaniknuté špitále v Bratislave a Košiciach. Košický špitálsky Kostol Sv. Ducha a bratislavský Kostol sv. Ladislava sú stavbami nastupujúceho a vrcholiaceho klasicizmu, špitálske kostoly v Banskej Bystrici a Štiavnici sú iba zvyškami pôvodných stavieb a naviac neoslohovo upravených. V Kremnici barokovo prefasádovaný exteriér kostola stratil stredoveký výraz. Kostol sv. Heleny v Trnave napriek prestavbám a prístavbám svoj stredoveký pôvod neoddiskutovateľne prezentuje.

Niet divu, že kostol zaujal už zakladateľa uhorskej umenovedy Imricha Henszelmanna, ktorý sa o ňom zmieňoval v svojej práci o gotických stavbách už v 80. rokoch 19. storočia.[1] Od jeho základnej informácie a prvého presného pôdorysu objektu prešlo viac ako storočie, kým sa poznávaním vývoja a hodnôt kostola začali zaoberať stavební historici, reštaurátori a historici umenia. Vo väzbe na pripravovanú obnovu fasád preveril v 90. rokoch 20. stor. kolektív Pamiatkového ústavu, regionálne stredisko Trnava pod vedením R. Bocána stavebno - historickým výskumom dostupné časti kostola[2] a počas reštaurátorského prieskumu skúmal fasády z hľadiska umelecko -historického Š. Oriško.[3] Vtedajšie zistenia podstatne spresnili poznatky o objekte, no viacero otázok ostalo otvorených vzhľadom na to, že sa výskumy mohli sústrediť takmer výlučne iba na fasády kostola. V súčasnosti, v rámci opäť iba čiastočnej obnovy kostola - tentoraz interiéru - bol v zmysle požiadavky Krajského pamiatkového úradu v Trnave vykonaný reštaurátorský výskum v presbytériu, sakristii a na vstupnom edikulovom portiku objektu.[4] I keď ani teraz nebolo možné skúmať kostol ako celok (nerobil sa hĺbkový výskum lode a jej prístavieb), aj takéto postupné získavanie poznatkov umožňuje už v rozhodujúcej miere určiť postupné premeny špitálskeho kostola a objektívnejšie zhodnotiť jeho architektonické a umelecko-historické kvality.

Založenie a spravovanie špitá-

Obr. 1. Pohľad na Kostol sv. Heleny z východu.

Obr. 2. Pohľad na Kostol sv. Heleny zo západu.

la ostávajú do súčasnosti v polohe hypotéz. Úvahy J. Roháča[5] a M. Slivku o vplyve cirkevných inštitúcií na urbanizmus mesta[6] nie sú dostatočne podložené archívnymi prameňmi. Konštatoval to vo svojom referáte, prednesenom na stretnutí archeológov v Banskej Bystrici, už v roku 1999 aj Š. Oriško.[7] Bez ďalšieho archívneho bádania nebude možné dôveryhodne stanoviť, či špitál[8] viedli johaniti, ktorých pôsobenie predpokladá M. Slivka, alebo rehoľa klarisiek, v Trnave pôsobiaca mimoriadne skoro, prípadne iná rehoľa. Podobný problém je i s patrocíniom kostola.

Jednoľodová stavba kostola s polygonálnym presbytériom orientovaným na východ, má po stranách lode pristavané štvorcové kaplnky. Zo severu je k presbytériu pristavaná sakristia a trojpodlažná veža na štvorcovom pôdoryse, ktorej podvežie dnes tvorí východnú časť sakristie. Najvyššie podlažie veže s dvoma zvonmi je oktogonálne. Loď i presbytérium majú po obvode dvakrát odstupňované oporné piliere s kamennými pultovými strieškami, na presbytériu je najvyššia časť piliera prekrytá sedlovou kamennou strieškou. K západnej časti severnej fasády lode je medzi západným oporným pilierom a severnou kaplnkou pristavané schodisko, vedúce na emporu lode kostola. Loď je zo západu, juhu a severu osvetlená segmentovo zaklenutými oknami, priestor pod emporou z juhu i severu osvetľujú ležaté oválne okná – volské oči. Južná kaplnka je presvetlená obdĺžnikovým oknom z juhu, severná, popri podobnom okne, i vstupom zo severu, s čiastočne presklenou dvojkrídlovou výplňou. Okná majú hladké omietkové pasparty. Hlavný vstup je na západnej fasáde cez predsunuté murované portikové zádverie, nad ktorým je vytvorená trojdielna edikula s kópiou gotickej plastiky sv. Heleny, po stranách s kópiami barokových plastík sv. Alžbety Uhorskej a Barbory. Problematikou edikuly a jej plastickej i pôvodnej maliarskej výzdoby sa detailne zaoberal Š. Oriško.[9] (**obr. 3**) Pravouhlý vstupný dverný otvor (**obr. 4**) je olemovaný kamenným portálom s lištou po obvode, zdobeným plastickými rozetami s prepojenými lupeňmi okolo výrazného guľového stredu.[10] Dverná výplň je dvojkrídlová, plechová, s eklektickou výzdobou z pásoviny a prútov na čelnej ploche.

Presbytérium je zaklenuté jedným poľom mierne stlačenej krížovej rebrovej klenby a jeho záver tvoria rovnako zaklenuté tri polia oktogónu. Klinové rebrá s plytkým výžľabkom zbiehajú do sien cez klinové konzoly. V pretínaní rebier sú vsadené kruhové svorníky s rozetami. (**obr. 5, 6, 7**) Na styku severnej steny presbytéria s polygónom záveru je osadené kamenné výklenkové pastofórium s kvalitnou plastickou fiálovou výzdobou po stranách vimperku ukončeného vrcholovou kyticou. (**obr. 8**) Západne od pastofória, tesne pri víťaznom oblúku je vstup do sakristie s rovným prekladom, pričom stojky jeho kamenného portálu majú skosenú hranu prostredníctvom nosíka prechádzajúcu v hornej i dolnej časti stojky do plného pravouhlého profilu. Lomené okná do lode sú sekundárne zväčšené, pričom z pôvodných užších okien ostali po poslednej obnove prezentované iba ich dolné časti so šikmým bankálom. V okne orientovanom na východ je badateľná kamenná šambrána.

Loď je od presbytéria oddelená lomeným víťazným oblúkom. Zaklenutá je dvoma poľami krížovej klenby. Kaplnky po stranách lode majú kláštorné klenby s otvormi vo vrchole, na ktoré nadväzujú oktogonálne lucerny, presvetlené prevýšenými obdĺžnikovými okienkami. Klenba lode je nasadená na pilastre s plastickou, výrazne vystupujúcou hlavicou. Klenba lode i záklenkov vstupov do kaplniek je dekorovaná striedmou štukovou výzdobou.

Západnú časť lode vypĺňa empora nesená dvojicou toskánskych stĺpov. Priestor pod emporou je zaklenutý valenou klenbou so styčnými lunetovými výsečami s hrebienkami.

Dnešná sakristia zaberá priestor pôvodnej sakristie a podvežia. Podvežie je zaklenuté valenou klenbou so styčnými lunetovými výsečami, pôvodná sakristia valenou klenbou. Sakristia je prístupná iba zo svätyne. Pôvodné vstupy z exteriéru cez lomené dverné otvory v podveží majú kamenné ostenia so skosenou čelnou hranou, prechádzajúcou do von klesajúceho nosíka. V súčasnosti sú zmenené na východnej stene sakristie na okno s prevliekanou mrežou a na severnej stene podvežia portál sprístupňuje toaletu, vytvorenú v obdĺžnikovom prízemnom prístavku.

Veža má nad podvežím prízemia tri poschodia, prvé dve na štvorcovom pôdoryse, tretie, prechádzajúce do murovaného ihlanu na oktogonálnom pôdoryse. Zatiaľ čo podvežie dnes tvorí súčasť sakristie, prístup na 1. poschodie je možný iba pomocou dreveného schodiska, vloženého do prístavby k severnej stene veže. Na poschodie sa vstupuje murovaným otvorom.

Obr. 3. Edikula na západnej fasáde kostola.

Prvé poschodie veže, zaklenuté krížovou klenbou, má podlahu tvorenú rubom klenby podvežia, vyrovnanú zásypom a tehlami. Dnešná úroveň podlahy je vyššia ako bankál gotického okna na východnej strane priestoru. Na stene orientovanej ku kostolu je badateľné čiastočne zamurované a v dolnej časti premurované pôvodné štrbinové okno, vedúce do presbytéria, s náznakovo lomeným záklenkom a s čiastočne zachovanou drsnou exteriérovou omietkou. Pri severozápadnom kúte priestoru je vytvorený polkruhovo zaklenutý vstup, vedúci do pultového podkrovia nad západnou časťou sakristie. Podstrešie sakristie je nepodstatne nižšie oproti poschodiu veže. Tu je zachovaná horná časť ďalšieho pôvodného zamurovaného okna s lomeným záklenkom a zachovanou exteriérovou omietkou, ktoré presvetľovalo západné pole presbytéria zo severu. Podstrešie je zo západu uzavreté hmotou oporného piliera severovýchodného nárožia lode.

Z podstrešia vedie popri severnej stene lode drevené schodisko na druhé poschodie veže, ktorého priestor je už neomietaný a s badateľnými kapsami po trámoch pomocnej konštrukcie pri výstavbe veže. Priestor je zastropený iba dreveným stropom s výlezom na tretie, oktogonálne poschodie. Druhé poschodie presvetľujú tri zachované murované štrbinové okenné otvory s lomeným záklenkom, vsadené do okenných ník s rovnobežnými špaletami a segmentovým záklenkom s náznakom zalomenia. Okno, ktoré pôvodne v stredoveku viedlo na juh nad strechu kostola, bolo po barokových úpravách a zvýšení obvodových múrov premurované na vstup do podkrovia kostola za súčasného prebúrania jeho parapetu. Po vnútornom obvode tohto priestoru veže je osadená drevená stĺpiková konštrukcia, zavetrená ondrejskými krížmi, ktorá podopiera podlahu na treťom poschodí, vrátane zvonových stolíc, nesúcich dva zvony.

Dreveným rebríkovým schodiskom sa vystupuje na tretie poschodie veže, ktoré má oktogonálny pôdorys, z čoho vyplynula potreba vytvoriť trompy v horných kútoch druhého poschodia veže. Na štyri svetové strany sú na treťom poschodí osadené gotické okná s kamennými obrubami s kružbou v tvare mníšky. Aj na tehlovom murive tohto poschodia sú badateľné konštrukčné otvory a veľké kapsy po zaniknutej staršej zvonovej stolici. Konštrukciu stolice v jej hornej časti zrejme fixovali trámy prebiehajúce lúčovito naprieč priestorom, ktorých osadenie je badateľné na úrovni záklenkov okien. Priestor vypĺňajú zvony z 20. rokov 20. storočia, vyrobené v Trnave firmou bratov Fischerovcov. Podlahu tvoria fošne. Strecha veže je tvorená z tehál murovaným ihlanom, spevneným v hornej tretine výšky horizontálnym dreveným krížom, podchyteným novodobou oceľovou traverzou.

Podkrovie kostola, prístupné z druhého poschodia veže, je rozdelené na dve časti širokým, z tehál murovaným segmentovým oblúkom nad víťazným oblúkom kostola. Na obvodových múroch lode je badateľné ich nadmurovanie v čase jej zaklenutia. Zo západu je priestor uzavretý murovaným štítom s troma oknami, vsadenými do segmentovo zaklenutých okenných ník. Zaujímavá je krovová konštrukcia, pozostávajúca z dvojitého hambálku, kombinovaného s ležatou stolicou v rovine strešného plášťa, čím sa dosiahla mimoriadna voľnosť a prehľadnosť podkrovia. Na čelách tesaných trámov plných väzieb sú vyrezávané jednoduché trojuholníkové plastické dekorácie. V medziklenbových pásoch nad loďou sú zabu-

Obr. 4. Vstupný portál do lode na západnej fasáde kostola.

Obr. 5. Klenba v presbytériu.

Obr. 6. Klenba v presbytériu – detail križovania rebier klinového profilu a svorník.

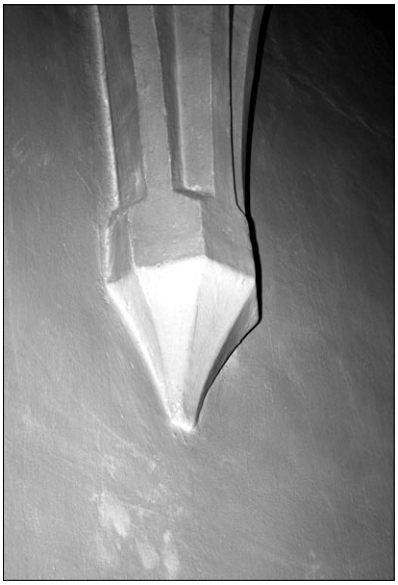

Obr. 7. Klenba v presbytériu – detail ostrohovej konzoly rebra.

Obr. 8. Gotické pastofórium na severovýchodnej stene presbytéria.

Obr. 9. Primárna odkladacia nika na juhovýchodnej stene presbytéria.

dované drevené konštrukcie ťahadiel. Zachované a zrejme aj funkčné sú tiež dobové kovové ťahadlá z hrubej pásoviny s kompletnými rektifikačnými článkami. Do severného múru nad klenbou svätyne sú vložené kamenné kvádre, z ktorých jeden i v súčasnosti vystupuje do priestoru. Slúžili pravdepodobne na osadenie náhradnej pomúrnice, keď došlo k výstavbe veže, ktorej murivo znemožnilo ponechanie pôvodnej pomúrnice v jej prvotnej polohe a bolo nutné vysunúť ju do priestoru nad klenbou s cieľom vytvoriť nad presbytériom dočasný krov. Celý kostol má na streche novú pálenú krytinu – bobrovku. V priestore krovu nad loďou sú osadené tri tabuľky s menami robotníkov podieľajúcich sa na obnovovacích prácach v priebehu 20. storočia

Sondy reštaurátorského výskumu vykonaného v roku 2009 odkryli dve vrstvy maľovanej, pravdepodobne figurálnej výzdoby presbytéria na druhej a tretej omietkovej vrstve, pričom tretiu je možné spájať s vrcholnogotickými úpravami objektu, potvrdenými stavebnou analýzou.

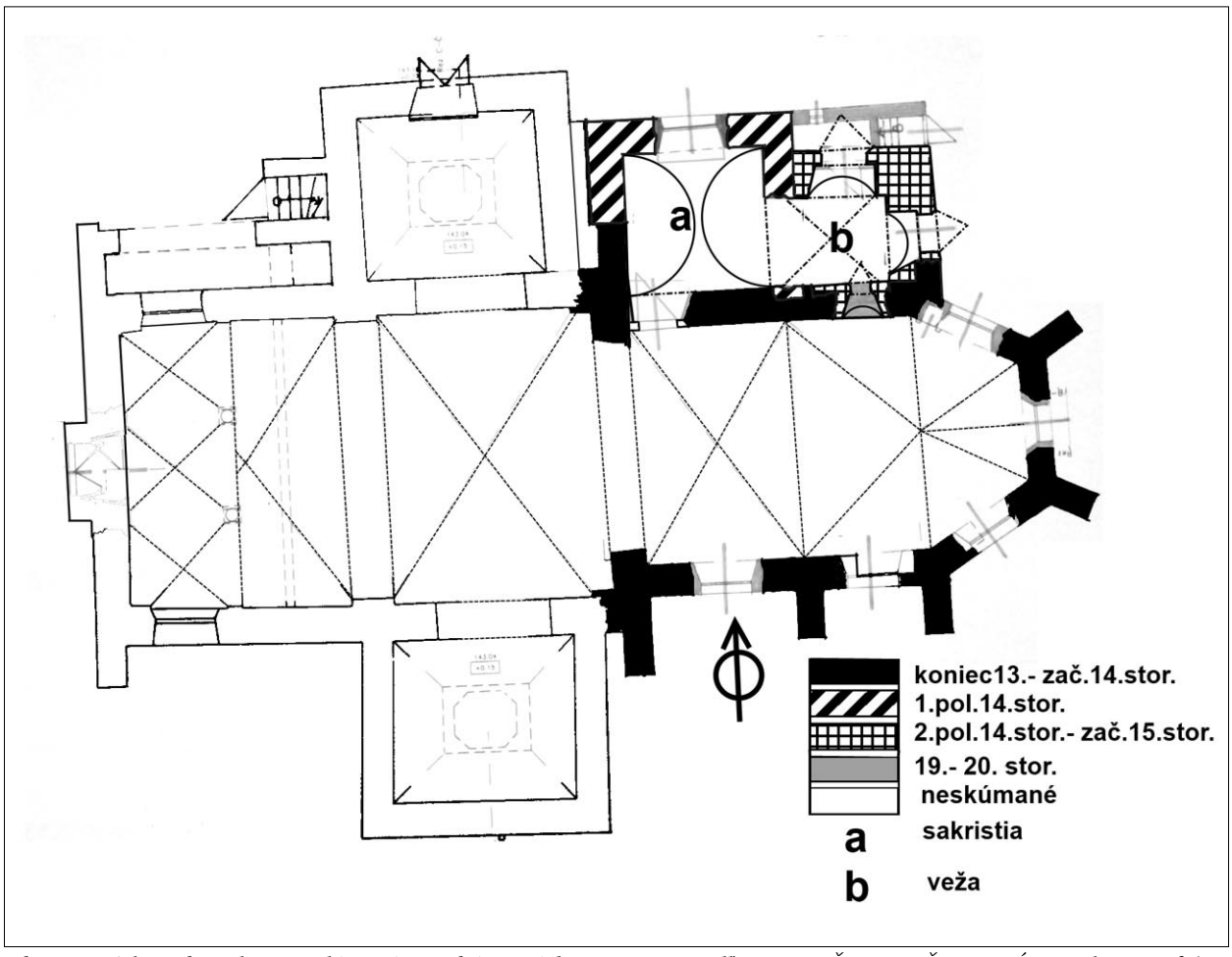

Obr. 10. Pôdorys kostola – analýza vývoja skúmaných priestorov, podľa: GOJDIČ, Ivan - ŽUFFOVÁ, Jaroslava, Ref.4.

Popri uvedenej výmaľbe, odkryl reštaurátorský výskum na južnej stene presbytéria segmentovo zaklenutú pôvodnú sedíliu, na juhovýchodnej stene záveru presbytéria niku na odkladanie liturgických predmetov (**obr.9**) a na severnej stene špalety vstupu do podvežia.

Pozoruhodný bol nález tehlového škárovaného muriva v sakristii, ktorá bola pristavaná ku severnej stene presbytéria. Charakter škárovania muriva prístavby sakristie umožňuje posunúť výstavbu vlastného kostola už do konca 13. storočia.

Vo veži i podstreší sakristie bolo možné detailnejšie preskúmať pôvodné okenné otvory presbytéria, ktoré vďaka prístavbám ostali takmer neporušene zachované, na rozdiel od ostatných okien, ktoré boli zničené vytváraním novších okenných otvorov.

Sonda, ktorá bola počas výskumu kopaná v exteriéri veže kvôli vedeniu kanalizácie cez pôvodný východný vstup do podvežia, zároveň umožnila overiť úroveň pôvodnej nivelety terénu a zistiť podobu ukončenia prahovej časti kamenného portálu. Porovnávanie spojív pôvodných obvodových murív lode a klenby presbytéria umožnilo vysloviť tvrdenie, že boli postavené súčasne, v prvej stavebnej etape.

Napriek tomu, že výskum bol realizovaný iba lokálne, v rozhodujúcej miere bolo možné stanoviť etapizáciu výstavby kostola a rozsah zachovania jeho pôvodnej hmoty. (**obr. 10**)

Podoba objektu v **prvej stavebnej fáze** bola v základných objemoch zhodná s dnešnou loďou a polygonálnym presbytériom. Kostol mal po celom obvode dvakrát odstupňované oporné piliere s vysokou sedlovou strieškou, nemal sakristiu ani vežu. O jeho vstupoch sa nedá v súčasnosti zistiť nič konkrétne, nakoľko západný vstup bol prestavaný a iné vstupy na lodi sa bez sondážneho výskumu nedajú overiť. Fragmenty okenných otvorov sú zachované iba na severnej stene presbytéria a sú badateľné v podkroví sakristie a na 1. poschodí veže. Dve štrbinové okná s náznakom zalomenia záklenku majú von i dnu otvorené špalety. Sú vymurované iba z tehál, bez kamennej obruby. (**obr. 11**) Omietnuté sú rovnakou hrubo rozotieranou omietkou, aká bola odkrytá pri reštaurátorskom prieskume v roku 1992 na západnej fasáde kostola. Spolu s dolnou časťou pôvodných okenných špaliet, odkrytých taktiež v 90. rokoch pod sekundárne rozšírenými oknami presbytéria je možné tvar okenných otvorov rekonštruovať.

Po odstránení obloženia stien z konca 19. storočia bola na južnej stene presbytéria odkrytá segmentovo zaklenutá sedília a na juhovýchodnom úseku záveru lomene zaklenutá nika na odkladanie liturgických predmetov (viď.obr.9) obe z prvej stavebnej fázy. Na pôvodne exteriérovej severnej fasáde presbytéria, (v dnešnej sakristii) bola odkrytá plytká, polkruhovo ukončená nika, siahajúca až pod súčasnú klenbu. Jej funkcia je nejasná, no mohla chrániť nástennú maľbu, orientovanú k objektu špitála, ktorý stál severne od kostola.

Celková dispozícia kostola s pravdepodobne plochostropou loďou, murivo z „prstoviek“, no predovšetkým dochované fragmenty archaicky pôsobiacich okenných otvorov s náznakom lomeného oblúka, dovoľujú zaradiť jeho výstavbu už na koniec 13. storočia. Rebrová klenba s mierne vyžľabenými klinovými rebrami, zbiehajúcimi do stien prostredníctvom klinových konzol, však skôr naznačuje na dobu zaklenutia presbytéria až na začiatok 14. storočia. Spojivo, ktoré bolo použité pri výstavbe obvodových múrov kostola a klenby je však zhodné a potvrdzuje realizáciu klenby súčasne s výstavbou presbytéria. Vzhľadom na polohu Trnavy neďaleko významných centier Dolného Rakúska nie je vylúčené, že klenbový systém svätyne, napriek profilu rebier, ktorý v našom prostredí naznačuje na neskorší vznik, pochádza v Kostole sv. Heleny už z konca 13. storočia.

Perspektívny archeologický výskum v interiéri môže zistiť úroveň pôvodnej podlahy kostola, no i v súčasnosti je evidentné, že podlaha bola pôvodne podstatne nižšia a jej úroveň bola pravdepodobne zvýšená už koncom stredoveku. Archeológia môže zároveň potvrdiť alebo vyvrátiť, či špitálsky Kostol sv. Heleny je prvotný, alebo mal tu svojho predchodcu.

Obr. 11. Pôvodné okno presbytéria, dnes vtiahnuté do podkrovia sakristie.

Druhú etapu výstavby kostola predstavuje prístavba sakristie, ktorá bola vytvorená medzi opornými piliermi severnej strany kostola. Pôdorysne sa štvorcová prístavba primkýna k opornému pilieru na severovýchodnom nároží lode (**obr.12**), na východe nahradila oporný pilier v strede severnej steny presbytéria.

Obr. 12. Severozápadný kút sakristie. Šípka označuje vertikálnu škáru medzi operákom lode kostola (vlavo) a západnou stenou sakristie.

Obr. 13. Sakristia - detail interiérovej (aj exteriérovej) úpravy tzv. škárovaním režného povrchu stien sakristie.

Obr. 14. Pohľad na objektovú skladbu skúmanej severovýchodnej časti kostola.

Dôvod nahradenia oporného piliera východnou stenou sakristie a nie iba primknutím sa k nemu vyplynul zrejme z potreby vytvorenia vstupu do sakristie. Všetky ostatné obvodové múry sakristie sú kompaktné a vylučujú existenciu vstupného otvoru na inej ako východnej strane. Jeho poloha mohla byť iba uprostred východnej steny, i keď dôvod, ktorý staviteľov viedol k takémuto riešeniu i za cenu likvidácie oporného piliera, nie je jasný. Vstup zo sakristie do presbytéria mohol byť iba v miestach dnešného vstupu pri dotyku severnej steny presbytéria s východnou stenou lode, nakoľko plošný odkryv muriva inú alternatívu vylúčil. Na severnej stene sakristie je pod mladším oknom badateľná zamurovaná malá pôvodná nika. Pôvodné zastropenie či zaklenutie priestoru sakristie bolo nahradené mladším. Na murive sakristie je dobre zachované škárovanie (**obr.13**), ktoré bolo doložené i na severnej fasáde sakristie pri prieskume exteriéru kostola v roku 1994. Podlaha bola tiež nahradená novšou, ktorú oproti pôvodnej výrazne zvýšili. Prístavba sakristie prekryla pôvodné okno do presbytéria zo severnej strany, vďaka čomu sa zachovalo vo väčšom rozsahu ako väčšina ostatných okenných otvorov. Časové zaradenie tejto etapy, bez jediného datovateľného architektonického prvku je iba hypotetické, no spôsob škárovania, ktoré reprezentuje v rámci mesta mladšiu etapu škárovacej technológie[11] umožňuje predpokladať výstavbu sakristie v 1. polovici 14. storočia.

Zásadný vklad do celkového výrazu kostola vniesla **tretia stavebná etapa**, ktorá obohatila siluetu kostola o vežu pri severnej stene presbytéria. (**obr.14**) Trojposchodová veža so zrejme plochostropým podvežím sčasti využila východnú stenu sakristie z druhej stavebnej etapy a severnú stenu presbytéria, na ktoré boli jej vyššie poschodia nadstavané. Severný a východný múr veže boli stavané od základu a z tých dôvodov boli masívnejšie. Na severovýchodnom nároží bol použitý opracovaný kameň, ktorý prešiel vo vyšších partiách veže do nárožnej kamennej bosáže, vkladanej do inak tehlového muriva. Podvežie bolo prístupné zo severu a východu lomenými kamennými portálmi. (**obr.15,16**) Tretí, tvarovo zhodný s vyššie spomínanými dvoma, len užší lomený portál (so skosenými hranami, prechádzajúcimi v dolnej časti cez šikmé nosíky do plného profilu stojky) viedol z podvežia do presbytéria.(**obr.17**) Bol osadený na severnej stene presbytéria, do niky situovanej zo strany interiéru presbytéria.

Z podvežia sa vstupovalo na západe do sakristie. V podveží tak vznikol neveľký priestor s mimoriadne vysokou koncentráciou kamenných portálov. Nakoľko bol priestor stiesnený, vstup na poschodie veže bol odtiaľ vylúčený a mohol byť vytvorený iba cez podkrovie sakristie, o čom svedčí vstup na 1. poschodie veže pod pultovou strechou sakristie.

Podvežie i prvé dve poschodia veže majú štvorcový pôdorys, najvyššie, tretie poschodie prechádza trompami do oktogonálneho priestoru. Prístavba veže, podobne ako sakristie, prekryla pôvodné okno presbytéria, ktoré je čiastočne vnímateľné na jej prvom poschodí. V čase výstavby veže bola hmota presbytéria oproti dnešnej nižšia, o čom svedčí, okrem odlišnosti muriva, aj kamenná kordónová rímsa, obiehajúca po obvode veže nad jej 1. poschodím. Tá sa po zvýšení obvodových múrov presbytéria v období baroka dostala do priestoru krovu. Na časti južnej steny veže, ktorá sa dostala do podkrovia, sú zachované aj fragmenty maliarskej výzdoby na omietke. Podobnú kamennú rímsu, akú dostala veža, dostala v rovnakom období aj sakristia. V jej prípade však išlo nie o kordónovú, ale korunnú rímsu.

Prvé poschodie veže bolo z východnej strany presvetlené väčším obdĺžnikovým oknom s kamenným ostením. Zo severu, orientované k budove špitála, bolo okno v zaklenutej okennej nike, ktorého tvar sa nezachoval, vzhľadom k neskoršiemu prebudovaniu okenného otvoru na otvor vstupný.

Lomeným portálom sa z podvežia vstupovalo do presbytéria v miestach napojenia jeho záveru na západnejšiu obdĺžnikovú časť. V tejto stavebnej etape existovali na severnej stene presbytéria súčasne dva portály, jeden vedúci do sakristie a druhý do podvežia. Hneď východne od vstupu do podvežia bolo, pravdepodobne v tom istom období, vytvorené na severovýchodnom poli záveru presbytéria výklenkové pastofórium s pomerne bohatou kame-

nosochárskou fiálovou výzdobou. K pastofóriu sú pritiahnuté polychrómované omietky, ktoré reštaurátorský výskum potvrdil minimálne v dvoch vrstvách na viacerých plochách vrátane rebier klenby.

Z 1. na 2. poschodie veže sa dalo dostať, podobne ako dnes, iba rebríkovým schodiskom. 2. poschodie je dodnes presvetlené štrbinovými oknami s lomeným oblúkom a rovnými špaletami, vymurovanými v tehle. 3. poschodie s oktogonálnym pôdorysom má osvetlenie zabezpečené oknami s kamennými obrubami ukončenými v tvare mníšky. O existencii zvonov a tvare zastrešenia veže v stredoveku nie sú údaje, i keď nie je vylúčené, že dnešný murovaný ihlan už v období stredoveku existoval.

Pravdepodobne súčasne bolo pred západnú fasádu predstavené zádverie s trojdielnou edikulou, do ktorej centrálnej niky bola osadená plastika sv. Heleny, v bočných nikách bola pôvodne figurálna výmaľba (neskôr nahradená plastikami), ktorej zvyšky odkryl reštaurátorský prieskum v roku 1994. Podľa charakteru portálov a okien veže a pastofória i umelecko-historického vyhodnotenia plastiky sv. Heleny v edikule[12] je možné tretiu stavebnú etapu zaradiť na koniec 14. až začiatok 15. storočia.

Pravdepodobne už v tomto období mal kostol tabuľový oltár, ktorého kotvenie bolo zistené v stenách polygónu presbytéria počas reštaurátorského odkryvu novších omietok.

Poslednú, **štvrtú stavebnú etapu**, ktorú ešte môžeme považovať za stredovekú a zaradiť ju na koniec 15., resp. na začiatok 16. storočia, predstavuje osadenie nového gotického pravouhlého portálu do múru medzi presbytériom a sakristiou, hneď pri víťaznom oblúku. Portál so skosenými hranami stojok prechádzajúcimi cez nosíky do plných častí nielen v spodnej, ale atypicky aj v hornej časti stojok nahradil starší portál do sakristie, ktorý musel byť v rovnakej polohe. Dverná výplň portálu sa nezachovala. Zároveň došlo k zamurovaniu druhého portálu do presbytéria z podvežia, pričom zo strany svätyne bola horná, väčšia polovica dverného otvoru ponechaná ako nika. Pôvodný priestor sakristie bol pravdepodobne počas tejto úpravy zaklenutý valenou klenbou, podvežie zrejme ešte ostalo plochostropé. Výškové nasadenie prahu portálu svedčí o fakte, že úroveň podlahy presbytéria bola už v tomto období zvýšená na približne dnešnú.

Obr. 15. Veža – zamurovaný portál vo východnej stene, šípka naznačuje polohu päty južnej stojky portálu „utopeného" pod dnešným terénom.

Vo východnom poli polygónu presbytéria bolo pravdepodobne v tejto stavebnej etape vytvorené väčšie gotické okno s kamennými osteniami, no bez kružby v lomenom oblúku. Špalety okna sa von i dnu široko otvárali. Na ostatných oknách presbytéria sa realizácia takéhoto zásahu nedá doložiť, nakoľko ich špalety boli v 19. storočí upravené.

Následné stavebné aktivity sa špitálskeho kostola dotkli až o poldruha storočia neskôr ako **piata stavebná etapa**, v čase intenzívnej rekatolizácie v Uhorsku a s ňou súvisiacou výstavbou nových sakrálnych objektov v Trnave, z ktorých prvým sa stal univerzitný Kostol sv. Jána Krstiteľa. Ním sa do Trnavy a aj na Slovensko dostáva barok, ktorý vtláča svoju pečať aj Kostolu sv. Heleny. Tu však musíme povedať, že nový vstupný portál, vsadený pod edikulu západného zádveria kostola i toskánske stĺpy, nesúce novovstavanú emporu v lodi ešte majú charakter skôr renesančný než barokový. Napriek tomu, že výskum sa lode objektu dotkol iba okrajovo, je možné konštatovať, predovšetkým na základe nálezových situácií v podkroví, že počas barokových úprav bola loď zaklenutá novou klenbou, pričom mohlo dôjsť k premurovaniu či oplentovaniu pomerne veľkej časti stredovekých obvodových múrov a ich zvýšeniu, vrátane obvodových múrov presbytéria. Zároveň bol vytvorený štít západnej fasády kostola. Napriek tomu, že na vedute mesta z roku 1781 má západná fasáda kostola inak riešené tri okná, situácia v podkroví skôr dokladá primárnosť štítu v dodnes dochovanej podobe s dvomi oknami vedľa seba a tretím kruhovým vo vrchole štítu. Kresba na vedute môže byť autorovou fikciou. Do tej istej stavebnej etapy je možné zaradiť aj volské oká na severnej a južnej fasáde lode, presvetľujúce priestor pod emporou, segmentové okno na západnej fasáde kostola a na severnej stene sakristie, i zmenu gotického portálu na východnej strane podvežia na okno s prevliekanou mrežou.

Východná stena sakristie, oddeľujúca ju od podvežia, bola odstránená a priestor podvežia s novou klenbičkou bol k sakristii pripojený, čím sa získalo cca 6 štvorcových metrov pôdorysnej plochy. Nakoľko nebolo možné realizovať sondy na murive bočných kaplniek, ich zaradenie do tejto ranobarokovej etapy nebolo možné dokázať, i keď je veľmi pravdepodobná ich súčasná výstavba s preklenutím lode. V podkroví veže sú zachované zvyšky krovovej konštrukcie, ktorá bola konštrukčne spriahnutá s klenbovými pásmi a tak plnila aj funkciu ťahadiel.

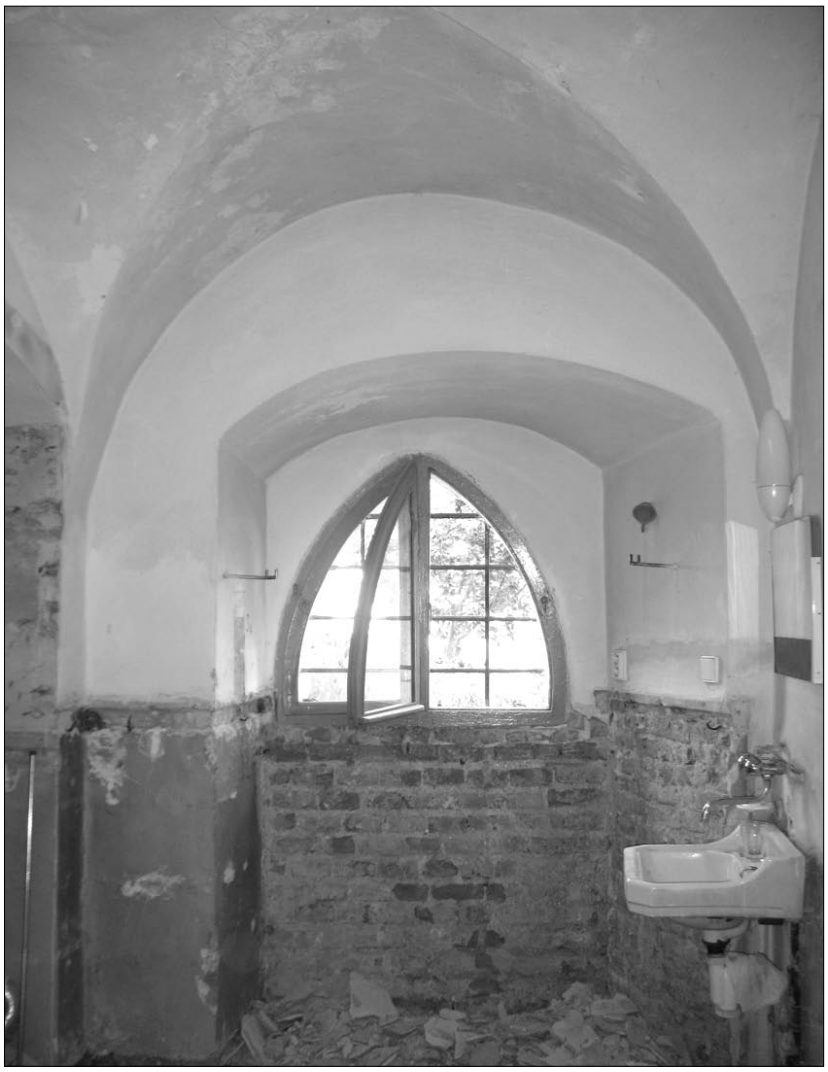

Obr. 16. Veža – portál v východnej stene, pohľad z interiéru na súčasný zamurovaný stav.

Obr. 17. Veža - výskumom odkrytý portál vedúci pôvodne do presbytéria kostola.

Dá sa predpokladať, že počas prestavby kostola došlo aj k radikálnej výmene mobiliára vrátane gotického oltára.

Pravdepodobne v tejto stavebnej etape dostala sakristia tehlovú podlahu zo širokých tehál, ktoré už neniesli znaky stredovekých „prstoviek.“ Do podvežia a 1. poschodia veže vložili murované krížové klenbičky s nevýraznými hrebienkami. Z 1. poschodia veže bol vytvorený vstup do podkrovia nad presbytériom prebúraním pôvodného okenného otvoru, orientovaného na juh v čase, keď celková výška obvodových múrov presbytéria bola nižšia.

Túto stavebnú etapu je možné datovať do prvej polovice 17. storočia, keď v Trnave doznieva renesancia a výrazne sa presadzuje barok, čo je badateľné na renesančne pôsobiacich architektonických článkoch a zároveň barokovo riešenej lodi so štukovou výzdobou prechodného charakteru.

Požiar, ktorý vypukol v Trnave v roku 1683, pri obsadení mesta kuruckými vojskami, zrejme spôsobil likvidáciu krovu aj na kostole sv. Heleny, ktorý bol nahradený novým, zachovaným s najväčšou pravdepodobnosťou v plnom rozsahu do súčasnosti, a ktorý podľa konštrukčných detailov môžeme zaradiť na koniec 17. storočia. Že k jeho osadeniu na obvodové múry kostola došlo krátko po požiari, svedčí aj fakt zachovania štukovej výzdoby, ktorá by v opačnom prípade, po opakovanom zatečení klenieb zanikla. V tom istom období bola pravdepodobne osadená aj drevená konštrukcia nesúca podlahu medzi 2. a 3. poschodím veže a zvonová stolica na 3. poschodí.

Približne o 50 rokov neskôr kamenosochár Ignác Melczer postavil pred západnú fasádu kostola nový kamenný kríž s korpusom Krista.[13] Po stabilizácii stavebno-technického stavu kostola sa k zásahom do jeho interiéru pristúpilo až koncom 19. storočia, v rámci **šiestej stavebnej etapy.** Tá „modernizovala“ interiér v duchu eklekticizmu pokrytím obvodových stien lode a presbytéria dreveným obkladom s kazetami, ktorý prekryl v presbytériu už skôr zamurovaný vstup do podvežia i sedíliu, ako aj niku na južnej strane. V tejto stavebnej etape vytvorili v celom kostole novú podlahu v podobe keramických kachličiek s katalógovým vzorom. Novú plechovú výplň dostali vstupné dvere v hlavnom portáli na západnej fasáde i všetky okenné otvory na lodi a v sakristii. Okná presbytéria boli zväčšené a postupne do nich osadili od roku 1895 do 1901 nové vitrážové výplne.

K severnej stene veže bola pristavaná murovaná hmota s rebríkovým schodiskom vedúcim do veže a do pultového podkrovia nad sakristiou, so vstupom z východnej strany.

V 20. rokoch 20. storočia boli do veže zavesené dva nové zvony, ktoré nahradili zvony zrekvirované počas prvej svetovej vojny. Iné zásahy, s výnimkou vybudovania oplotenia po obvode parcely sa na kostole nerealizovali.

Kostol sv. Heleny v Trnave je typickou ukážkou sakrálnych sta-

vieb súvisiacich so starostlivosťou o chorých v stredoveku. Definitívne a komplexné poznanie jeho stavebného vývoja ešte čaká na budúce výskumy. Tie by mali byť orientované aj na rôznorodý mobiliár, nakoľko šťastnou zhodou okolností sa kostol stal akýmsi depozitom hodnotných hnuteľných artefaktov, vyžadujúcich si dôsledné kunsthistorické zhodnotenie.

Objekt i jeho zariadenie nepredstavujú prevratné urbanistické, architektonické či umelecko-historické hodnoty, ale dokladajú vo svojej pôsobivej jednoduchosti a zároveň stavebnej a umelecko-remeselnej kvalite dobový postoj spoločnosti k trpiacej skupine obyvateľstva mesta.

Fotografie: č. 1, 2, 4, 12, 13, 15, 14, 15, 16 J. Žuffová, ostatné fotografie autor

Poznámky

[1] HENSZELMANN, Imre: *Magyarország csúcs –í ves stylu műemlékei*, Budapest 1880

[2] BOCÁN, Rastislav: *Správa zo stavebno - historického výskumu Kostola sv. Heleny, rkp.* Príspevok bol prednesený na seminári Pamiatkového ústavu Bratislava, regionálne stredisko Trnava „Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja“, konanom v roku 1994. Príspevok nebol publikovaný.

[3] NEMEC, Milan - ORIŠKO, Štefan: *Špitálsky Kostol sv. Heleny v Trnave, nálezová reštaurátorská správa zo zisťovacieho reštaurátorského prieskumu*,1994, archív Krajského pamiatkového úradu v Trnave

[4] PUŠKÁR, Juraj: *Nálezová správa zo zisťovacieho reštaurátorského výskumu vybraných častí interiéru Kostola sv. Heleny*, Trnava - Bratislava 2009. Súčasťou reštaurátorského výskumu bola aj analýza architektonicko–historického vývoja kostola spracovaná Ivanom Gojdičom a Jaroslavou Žuffovou. Materiál je archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

[5] ROHÁČ, Juraj: Stredoveká Trnava. In: ŠIMONČIČ, Jozef - WATZKA, Jozef (eds.): *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor, 1988, s. 34-73

[6] SLIVKA, Michal: Funkcia cirkevných inštitúcií pri urbanizácii Trnavy. In: *Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238-1988*, Trnava 1988, s.21-31

[7] ORIŠKO, Štefan: špitálsky Kostol sv. Heleny v Trnave. In: *Archaeologia historica 25/2000*, Brno – Banská Bystrica 2000, s.245-253

[8] K vzniku a vývojovým etapám špitála pozri: ŠULCOVÁ, Jana – ŽUFFOVÁ, Jaroslava - STANÍK, Ivan: *Dom na Hlavnej ulici 17 v Trnave „Špitálik“, Pamiatkový výskum a Návrh na obnovu*, 1992, nestránk., KATKIN, Slavomír: *Špitálik, Archeologický výskum*, 1995. Oba materiály sú archivované na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

[9] ORIŠKO, Štefan: K novým nálezom stredovekej nástennej maľby v Trnave. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*, Trnava: Slovenský ústav pamiatok a krajiny, Krajské stredisko v Trnave, 1997, s.3-8

[10] Motivicky príbuzný tvar roziet sa nachádza na kamenných šambránach na strednom krídle univerzitného areálu, ktoré má na komíne zachovaný dátum vzniku „1640.“ ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Nové poznatky o stavebnom vývoji areálu univerzitných budov v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 2,* Trnava: Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko v Trnave, 1998, s.16

[11] ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Najstaršia etapa domu na Hlavnej ul.č.1. v Trnave. In: *Archaelogia historica28/03,* s.336

[12] Ref.3

[13] KAZIMÍR, Štefan: Trnava v rokoch 1526 -1849. In: ŠIMONČIČ, Jozef - WATZKA, Jozef (eds.): *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor , 1988, s.73-133

Ivan Gojdič

Die Ergebnisse der partiellenen Denkmaluntersuchung der Kirche der hl. Helene in Trnava/Tyrnau

Hinter dem untergegangenen Unteren Tor der Trnavaer Befestigung, am südlichen Ende der derzeitigen Fußgängerzone, steht die Kirche der hl. Helene. Obwohl sie mit ihrer nicht gerade großen Substanz gewiss auch in der Zeit ihrer Entstehung keine außergewöhnliche Aufmerksamkeit der Vorübergehenden auf sich gezogen hat, stellt ihre Architektur heute das älteste und wertvollste Beispiel der sog. Spitalkirchen in der Slowakei dar. Kirche und Spital stammen aus der Zeit der urbanistischen Anfänge Trnavas.

Die Gründung und Verwaltung des Spitals verbleibt bis in die Gegenwart in Hypothesen. Der Beitrag ist auf die Festlegung der Entwicklungsetappen der Kirche orientiert, von denen die drei mittelalterlichen Etappen die Wichtigsten sind.

Die ursprüngliche, wahrscheinlich noch vom Ende des 13. Jh. stammende Kirche wird durch das heutige rechteckige Schiff und das nach Osten orientierte polygonale Presbyterium repräsentiert. Später wurde an das Presbyterium eine kleine Sakristei mit recheckiger Form angebaut, der mittelalterliche Aufbau wurde von der 2. Hälfte des 14. Jh. bis zum Beginn des 15. Jh. durch die Errichtung des Turms beendet. Im dreigeschossigen Turm ist das untere Geschoss rechteckig, während das dritte Obergeschoss oktogonal ist.

Nach den mittelalterlichen Etappen folgten in der Neuzeit noch mindestens 3 bedeutende stilistische Herrichtungen, von denen die beiderseitigen im 17. Jh. an das Schiff angebauten Kapellen in die Substanz des räumlichen Aufbaus eintreten.

Trotz des neuzeitlichen Eingriffs ist der Kirche bis in die heutige Zeit ihr dominanter mittelalterlicher Ausdruck erhalten geblieben.

Abbildungen

Abb. 1. Blick auf die Kirche der hl. Helena von Osten

Abb. 2. Blick auf die Kirche der hl. Helena von Westen

Abb. 3. Ädikula an der Westfassade der Kirche

Abb. 4. Eingangsportal ins Schiff an der Westfassade der Kirche

Abb. 5. Das Gewölbe im Presbyterium

Abb. 6. Das Gewölbe im Presbyterium – Detail der Kreuzrippen mit Keilprofil und Schlussstein

Abb. 7. Das Gewölbe im Presbyterium – Detail einer vorspringenden Konsole der Rippen

Abb. 8. Das gotische Pastophorium an der Nordostwand des Presbyteriums

Abb. 9. Primäre Ablagenische an der Südostwand des Presbyteriums

Abb. 10. Grundriss der Kirche – Analyse der Entwicklung der untersuchten Räume, nach: GOJDIČ; Ivan – ŽUFFOVÁ, Jaroslava, Ref. 4

Abb. 11. Das ursprüngliche Fenster des Presbyteriums, heute in den Dachboden der Sakristei hineingezogen

Abb. 12. Nordwestliche Ecke der Sakristei. Der Pfeil zeigt die vertikale Fuge zwischen dem Stützpfeiler des Kirchenschiffs (links) und der Westwand der Sakristei

Abb. 13. Sakristei – Detail Zurichtung der Sakristei im Interieur (auch dem Exterieur) mit sog. Ausfugung der ursprünglich geschnittenen Oberfläche der Wände der Sakristei

Abb. 14. Blick auf die untersuchte Struktur des Objekts , dem nordöstlichen Teil der Kirche

Abb. 15. Der Turm – ein vermauertes Portal in seiner Nordwand, der Pfeil bezeichnet die Lage des Fußes des südlichen Stempels des im heutigen Terrain „versenkten“ Portals

Abb. 16. Turm – Portal in seiner Nordwand, Ansicht aus dem Interieur auf die Derzeitige Vermauerung

Abb. 17. Turm – während der Untersuchung freigelegtes Portal, das ursprünglich in das Presbyterium führte

Radoslav Ragač

Programy slávnostných príchodov ostrihomských arcibiskupov do Trnavy v 18. storočí

Trnava sa od polovice 16. storočia rozvíjala ako rezidenčné mesto ostrihomských arcibiskupov, sídlo Ostrihomskej kapituly a jedno z najvýznamnejších centier uhorského katolicizmu. Veľmi dôležitú rolu pri kultúrnom rozvoji mesta zohral v tomto období práve arcibiskupský dvor, univerzita a prostredie kapituly. V Trnave sa usádzali umelci, klérus a inteligencia, ktorí spoluvytvárali doposiaľ málo známy dvorský život rezidencie. Pozíciu významného duchovného centra si Trnava udržala až dovtedy, kým arcibiskup, kapitula a univerzita z mesta neodišli.

Pevnou súčasťou dvorského života boli aj rôzne typy pompézných slávností. Prekvitali najmä v pokojnejšom období po skončení stavovských povstaní v Uhorsku, za vlády Karola VI. a Márie Terézie, v posledných desaťročiach 18. storočia sa zmysel pre ne už postupne vytrácal. Napriek vzrastajúcemu záujmu odborníkov zatiaľ slávnosti poznáme len málo. Problémom je hlavne komplexnosť spájania viacerých umeleckých foriem v jednom celku - tzv. Gesamtkunstwerk. Typické bolo prepájanie výtvarných, architektonických, hudobných alebo literárnych diel. Súčasťou vopred pripravených scenárov bývali divadlá, hudobné predstavenia, ohňostroje, slávnostné sprievody a prehliadky vojsk. Oslavy útočili na všetky zmysly účastníkov, vrátane delikátnosti vôní a chutí pripravených hostín. Pre ich komplexnosť a zároveň prchavý charakter sa v súčasnosti dajú rekonštruovať už len sčasti prostredníctvom opisov, vyobrazení a veľmi ojedinele aj z výtvarných návrhov, či fragmentov výzdoby. Doposiaľ je bližšie známych len niekoľko takýchto podujatí z 18. storočia, najdôležitejšie sú bratislavské korunovačné slávnosti. Väčšia pozornosť bola venovaná ešte návštevám cisárskej rodiny v stredoslovenských banských mestách.

V prípade Trnavy je bádanie len na začiatku. Z publikovaných osláv môžeme spomenúť snáď len návštevy cisára Jozefa II. v rokoch 1770 a 1783, ktoré sú aj vhodným porovnávacím materiálom.[1] Doteraz neznámym prameňom k téme sú programy slávnostných príchodov novozvolených arcibiskupov do svojho rezidenčného mesta Trnavy, ktoré sú obsahom príspevku. Tie patria k doposiaľ nepovšimnutým barokovým festivitám.[2] Z priebehu 18. storočia sa počnúc kardinálom kniežaťom primasom Kristiánom Augustom Saským zachovala celá séria programov slávnostných príchodov arcibiskupov z rokov 1707-1776. Ich rukopisné opisy sú uložené v zbierkach Archívu literatúry a umenia Slovenskej národ-

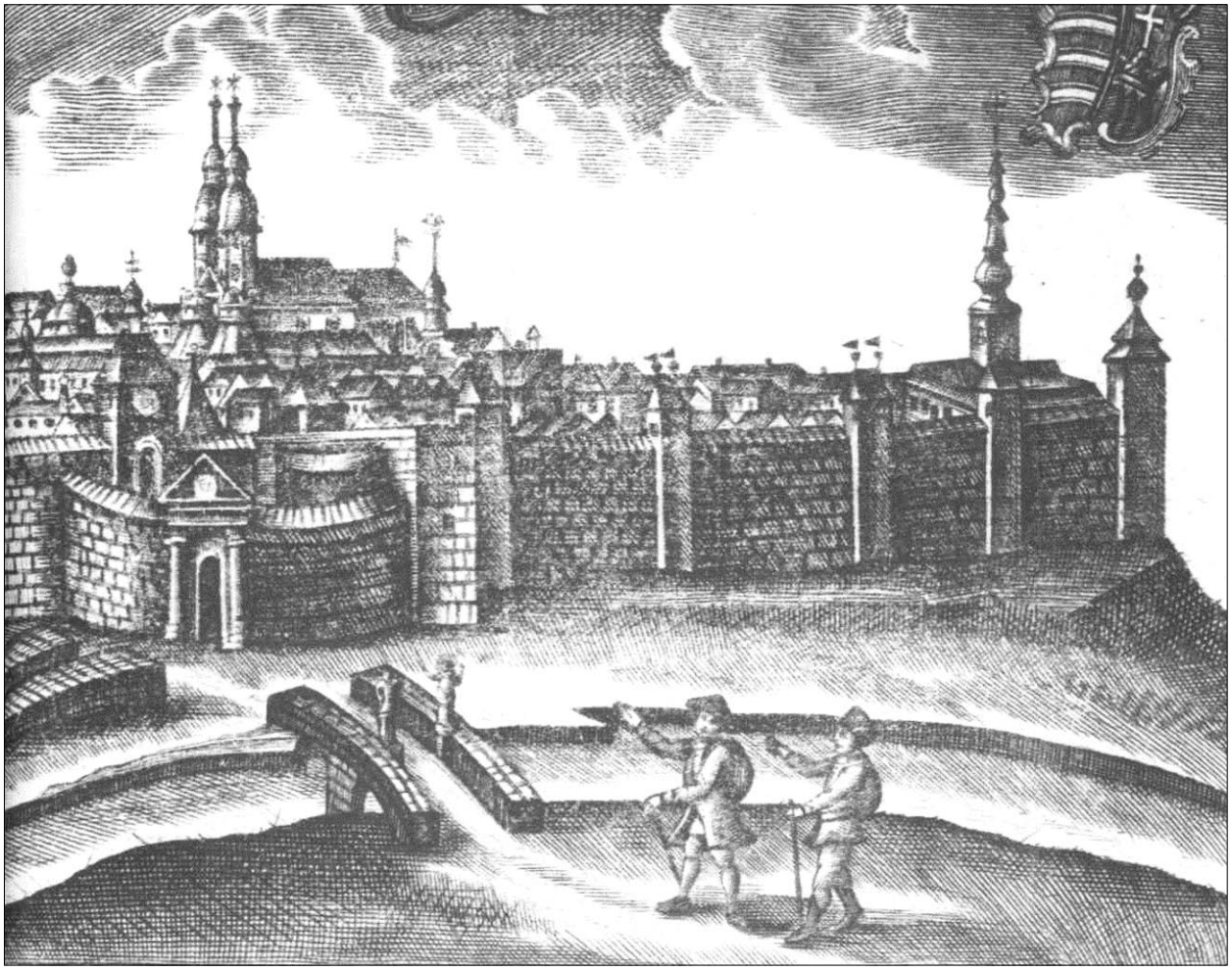

Výrez z veduty z poslednej tretiny 18. stor. zachytávajúci pohľad na Trnavu spoza hradieb od juhozápadu. V popredí Dolná brána, kadiaľ slávnostné sprievody vstupovali do mesta. Ilustrácia prevzatá z lit.: RADVÁNI, Hadrián: Stará Trnava v obrazoch. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1994, s. 39.

nej knižnice v Martine.[3] Neznámy je zatiaľ program príchodu Imricha Esterháziho do Trnavy z roku 1725. Autori opisov nie sú známi, je však zrejmé, že išlo o znalých pozorovateľov ceremoniálov z kapitulského prostredia. Z opisov je zrejmé, že scenáre slávnostných ceremoniálnych príchodov do sídla arcidiecézy sa postupne stávali stále zložitejšími a prepracovanejšími, avšak ich základná štruktúra zostala počas celého 18. storočia zachovaná. Po privítaní arcibiskupa na hraniciach mestského chotára sa sprievod presúval smerom na Dolnú bránu, kde arcibiskup vstupoval do mesta. Po prezlečení arcibiskupa sprievod pokračoval Hlavnou ulicou smerom k Trojičnému námestiu, kde sa sprievod stočil doprava a Hviezdoslavovou ulicou pokračoval až ku farskému Kostolu sv. Mikuláša, kde sa konali slávnostné bohoslužby. Najprepracovanejším a finančne najnáročnejším z nich bol program príchodu Františka Barkóciho v roku 1761.

Knieža Kristián August Saský je doteraz pomerne málo známym barokovým mecenášom. Jeho donátorské aktivity sa viazali k Bratislave a Trnave a osobitné miesto medzi nimi zaberal pavlínsky kláštor v Marianke, ktorý si vybral za svoju letnú rezidenciu.[4] Program slávnostného príchodu **Kristiána Augusta Saského** do Trnavy v roku 1707 bol rozdelený do 12 bodov. Začiatkom slávnosti bolo slávnostné sprevádzanie arcibiskupa od hraníc chotára mesta dvojicami vyslancov mesta a kapituly a (mestským?) oddielom jazdy až po predmestskú záhradu Šľachtického konviktu. Príchod do záhrady bol sprevádzaný streľbou zo zbraní veľkých kalibrov - mažiarov alebo diel. Dom stojaci v záhrade poslúžil arcibiskupovi ako prezliekareň a v záhrade sa mal sústrediť aj klérus tvoriaci sprievod. Odtiaľto sa zoradený sprievod pohol smerom k mestskej bráne. Od záhrady po mestskú bránu bol nastúpený dvojitý špalier z ozbrojených trnavských mešťanov a sprievod išiel až ku bráne za neustáleho zvonenia všetkých zvonov v meste a sálv.

Po príchode ku mestskej bráne arcibiskup kľačiac na koberci pobozkal krucifix a potom nasledovala slávnostná reč mestského rečníka (orátora). Sprievod za neustávajúceho zvonenia a sálv pokračoval až ku Kostolu sv. Mikuláša. Sprievod mal presne určené poradie jednotlivých účastníkov. Prví boli jazdci, nasledovali arcibiskupovi dvorania, mestskí úradníci, rádoví duchovní idúci za krížmi, trnavskí seminaristi, speváci a hudobníci, kanonici a kapitula pod krížom arcibiskupa, arcibiskup pod baldachýnom neseným v dvojstupe šiestimi senátormi, nasledoval richtár a zvyšok mestského senátu, preláti, vysoká a nižšia šľachta, arcibiskupská jazda a iní jeho služobníci, arcibiskupská garda a ostatní. Po príchode k mestskej veži na Trojičnom námestí sa z ochodze ozvali trúby a bubny, ktoré hrali až do príchodu sprievodu pred kostol. Kľačiaci arcibiskup pobozkal krucifix ponúknutý prepoštom a potom si od neho zobral kropeničku a pokropil okolostojacich, požehnal ich a vstúpil do kostola. Počas cesty k hlavnému oltáru spievali hudobníci antifónu *Ecce sacerdos magnus.* Potom sa arcibiskup pomodlil a prepošt spieval. Následne sa arcibiskup posadil pod baldachýn a po zaspievaní *Te Deum* mu všetci kanonici za sálv pobozkali ruku. Aarcibiskup spieval pri bočnom oltáre na epištolovej strane, požehnal zhromaždený ľud a vikárom boli zverejnené odpustky. Po skončení bohoslužieb arcibiskup slávnostne opustil kostol. Magistrát podľa poriadku pod baldachýnom odprevadil arcibiskupa do jeho rezidencie.

Slávnostný príchod **Mikuláša Čákiho** bol naplánovaný ako jednodňový na 22. apríl 1752 a bol rozdelený do osemnástich častí. Predchádzajúci deň sa arcibiskup ubytoval v univerzitnej vile ležiacej v intraviláne obce Biely Kostol zvanej Albanus, kde ho navštívili aj zástupcovia kapituly. Druhý deň po svitaní okolo ôsmej hodiny sa sprievod pohol smerom k hraniciam mesta. Tu ho už očakával mestský kapitán s početnou jazdeckou jednotkou. Mestský kapitán ho mal krátko privítať maďarskou alebo latinskou rečou a odprevadiť až k mestskej bráne. Po spozorovaní sprievodu z Dolnej mestskej brány sa začali salvy z mažiarov a diel *na prvé privítanie,* ktoré prestali po priblížení sprievodu, aby sa nevyľakali kone. V bráne už arcibiskupa očakával mestský magistrát rozdelený na obe strany ulice, a po jeho privítaní slávnostne oblečeným ozbrojeným mešťanom a pozitívnej odpovedi sa mestská rada zoradila po bokoch koča. Odprevadili ho ku špitálskemu Kostolu sv. Heleny, kde naňho od ôsmej hodiny za zvukov bubnov a trúb čakali slávnostne oblečení členovia kapituly a klérus. Tu arcibiskup pokľakol a bielo odetý prepošt mu ponúkol kríž na pobozkanie. V kostole bol arcibiskup pontifikálne oblečený. Sprievod pokračoval ďalej za zvukov streľby, zvonov, bubnov a trúb. Sprievod mal nasledovné zloženie: jazdci podľa usporiadania, nižší služobníci, dvorania arcibiskupa, nižšia šľachta, zamestnanci mesta, rádový klérus zoradený podľa reholí pod vlastnými krížmi, speváci, hudobníci, trubači a bubeníci, seminaristi pod krížom kapituly (i keď podľa poznámky mali aj vlastný), slávnostne odetí farári, za nimi bol kapitulský kríž nasledovaný členmi kapituly, kríž nesený najmladším kanonikom pred arcibiskupom, arcibiskup pod baldachýnom neseným senátormi, čo je v opise označené ako *starý zvyk,* ktorého sa nechceli vzdať. Nasledovali dvojice kanonikov z Bratislavskej a Ostrihomskej kapituly a za nimi arcibiskupský kríž nesený opäť najmladším z kanonikov. Dvaja ďalší kanonici boli po bokoch arcibiskupa. Za baldachýnom nasledovali biskupi, vysoká šľachta, dvorania, dôstojníci, šľachta, arcibiskupovi familiári a nakoniec viaceré pešie vojenské jednotky. Takto sprievod pokračoval až ku Semináru sv. Štefana, kde ho čakali zástupcovia univerzity so slávnostnými insígniami, univerzitnými žezlami a zapojili sa do sprievodu pred kapitulským krížom, nasledovali ich študenti pod vlastnou vlajkou (označením) a doktori. Po pokropení a požehnaní okolostojacich arcibiskup vstúpil po koberci do Kostola sv. Mikuláša, kam vstúpil aj sprievod. Oltáre boli slávnostne osvetlené a v kostole na chóre sa hrala slávnostná hudba. Arcibiskup sa postupne modlil pri viacerých oltároch. Pri hlavnom oltári chór spieval ako v predchádzajúcom prípade antifónu *Ecce sacerdos magnus.* Potom prepošt zaspieval *Protector noster* s modlitbou *Deum omnium fidelium* a následne sa arcibiskup za zvukov trúb odobral na svoje sedadlo. Okolo neho sa v kruhu sústredili prepošt s kanonikmi. Čítali sa buly, adresované jednotlivým inštitúciám prítomným na slávnosti vrátane mesta Trnava a postupne mu zúčastnení pobozkali ruku. Potom mu zablahoželal prepošt a po prijatí blahoželania sa v kostole ozývalo hlasné *vivat.* Kapitulský kantor začal spievať ambroziánsku hymnu *Te deum,* ktorú dokončili speváci na chóre. Po odspievaní ďalších antifón arcibiskup slávnostne požehnal zúčastnených a kanonik Ipoli prečítal maďarsky, nemecky a slovensky znenie odpustkov. Potom sa arcibiskup pod baldachýnom odobral do svojej rezidencie, kde bola o tretej

hodine slávnostná hostina (obed). O piatej hodine nitriansky biskup Imrich Esterházy slúžil za účasti študentov vešpery. Program môžeme doplniť podľa ročenky Trnavskej univerzity o divadelné predstavenie pre arcibiskupa, ktoré sa konalo vo *Veľkom divadle* a na programe bolo predstavenie Camillus osloboditeľ Ríma.[5]

Slávnostný príchod arcibiskupa **Františka Barkóciho** bol rozdelený do dvoch dní. Dňa 26. septembra 1761 docestoval okolo jednej hodiny popoludní k Zičiovcom do obce Voderady a zvyšok dňa strávil v ich kaštieli. Popoludní ho navštívili štyria vyslanci kapituly na čele s prepoštom, privítali ho a viedli rozhovor o zajtrajšku, prípravách a hodine príchodu k mestskej bráne a ďalších záležitostiach. Na druhý deň ráno sa trnavský klérus zhromaždil pri Kostole sv. Mikuláša a odtiaľ ako procesia pod krížom pokračovali až ku špitálskemu Kostolu sv. Heleny pri Dolnej mestskej bráne. Tu (asi hodinu) čakali na streľbu, ako znamenie príchodu arcibiskupa a jeho sprievodu na hranice mesta. Toho od hraníc mesta sprevádzal mestský kapitán s jazdcom a ozbrojeným mešťanom. Kapitán arcibiskupa privítal latinskou rečou a po jeho kladnej odpovedi vstúpili za zvukov trúb do mestského chotára. Nasledovali ich insuregenti z Bratislavskej stolice s vytasenými šabľami zoradení v šiestich jednotkách na čele s veliteľmi, ktorí pochodovali pod rozvinutými zástavami a za zvukov trúb. Nasledovala jednotka arcibiskupských predialistov z Vojky s dlhými puškami na pleciach, ktorí podľa *starého zvyku* tvorili arcibiskupovu osobnú gardu (stráž). Vrábeľskí predialisti so zahalenými zbraňami pod svojou zástavou nasledovali arcibiskupov koč. Pred bránou sprievod vyzeral mestský vojak. Títo pešiaci potom za zvukov vojenskej hudby pod vejúcimi zástavami obklopili arcibiskupov koč z bočných strán. Pri bráne arcibiskupa ďalšou latinskou rečou privítal mestský notár. Arcibiskup z koča vystúpil pri schodoch špitálskeho kostola. Koč sprevádzaný predialistami a sprievodom pokračoval ďalej. Vzhľadom na predchádzajúce dažde bola blatiská cesta prekrytá doskami a roztiahnutým kobercom s pripravenou poduškou, na ktorú si arcibiskup kľakol. Pobozkal drahocenný pacifikál zvaný *korvínovský*, ktorý dal prepoštovi a potom ho pred oltárom špitálskeho kostola ceremoniálne (ponfitikálne) obliekli. Z kostola pokračoval už pod baldachýnom držaným po stranách trnavskými senátormi. Po bokoch šli arcibiskupskí dvorania. Za baldachýnom nasledovali nitriansky a vacovský biskup, prepošti a sekulárni opáti, vysoká a významná šľachta, za zvukov hudby pochodovali pešie jednotky arcibiskupa, kapituly a mesta pod vlajúci zástavami. Všetko sa dialo za veľkého záujmu množstva prizerajúcich sa divákov na uliciach, ktorých arcibiskup požehnával. Tesne pred arcibiskupom šiel slávnostne oblečený služobne najmladší kanonik držiaci v rukách arcibiskupský kríž. Pred ním šli prepošt a lektor v mitrách, za nimi podľa tradičného poradia jednotliví archidiakoni, ktorých usmerňoval kapitulský majster ceremoniár. Tomu sa podľa opisu omylom podarilo zabudnúť kapitulský kríž. Zástup pokračoval diakonmi a poddiakonmi, farármi zo Spišskej Novej Vsi a Nových Zámkov, bratislavskými a spišskými kanonikmi. Nasledoval *pokojne kráčajúci* klérus, najskôr seminaristi z jednotlivých seminárov pod kapitulským krížom, medzi nimi klerici z Budína a Pázmanea. Medzi nimi v sprievode kráčali livrejovaní arcibiskupskí hudobníci, hrajúci na rôzne hudobné nástroje a pred nimi františkáni, jezuiti, trinitári a pavlíni pod vlastnými krížmi nasledovanú svetským klérom. Vojenské jednotky sa po príchode ku Kostolu sv. Mikuláša zoradili do štvorcov pri cintorínskom múre smerom na Kapitulskú ulicu a s vytasenými šabľami tam stáli počas celého ceremoniálu.

Ulica vedúca od námestia ku kostolnej bráne bola medzi Seminárom sv. Štefana a Šľachtickým konviktom až po bránu cintorína a kostola, kadiaľ išiel sprievod, po bokoch vyzdobená zelenými ratolesťami. Pred bránou pri kláštornom kostole uršulínok kľačalo množstvo podľa pastierskej módy (bielo)oblečených dievčat, usporiadaných na schodoch asi podľa výšky, ktoré prichádzajúcemu arcibiskupovi zaspievali slávnostnú pieseň a prosili ho o požehnanie. Pred susedným domom istý trnavský mešťan postavil drevenú konštrukciu (pódium?), kde na arcibiskupa čakala skupina kľačiacich chlapcov v granátnických uniformách, vyzbrojených hračkárskymi zbraňami.

Medzi rohom Seminára Sv. Štefana a Šľachtickým konviktom bola vztýčená honosná slávobrána. V prameni je opísaná ako vznešená a nádherná, nepochybne v trnavských pomeroch ojedinelá. Dala ju postaviť Ostrihomská kapitula, konkrétne kanonik Žigmund Keglevič zo svojej zbožnosti, za vysokú sumu 500 zlatých. Vynaložená suma dokazuje, že nepochybne išlo o náročnú realizáciu pravdepodobne aj so sochárskymi prvkami. Na bráne bol štvorriadkový latinský nápis *Francisco PrinClpI BarkoCzI/PraesVLI, aC PatrI sVo FaVsta, qVaeqVae/ eXoptans CapItVLVM StrigonIense/ posVIt* s chronostichonom udávajúcim rok konania slávnosti.

Niekoľko metrov (asi desať krokov) od rohu seminára bolo pre arcibiskupa pripravené kreslo. Pri rohu budovy bol zhromaždený akademický senát s insígniami univerzity. Rektor pozdravil arcibiskupa a poprosil ho o ochranu univerzity. Opis zachytil aj arcibiskupovu odpoveď, v ktorej rektora uistil, že bude brániť univerzitu, ktorá tak usilovne vychováva jeho klérus. Potom sa aj akademický senát pripojil k sprievodu a pokračoval do Kostola sv. Mikuláša. Slávnostnú scénu dotvárala hudba. Hudobníci mali svoj hudobný chór umiestnený *nad slavobránou.* Hudba z neho, vrátanie bubnov a trúbenia znela až do noci. Ďalšia časť slávnosti sa odohrávala v Kostole sv. Mikuláša. Od cintorínskej brány pred portálom kostola boli schody potiahnuté orientálnymi *frýgickými* kobercami. Za znenia slávnostnej hudby arcibiskup pokropil zhromaždených. V kostole sa usadili najvýznamnejší hostia, ostatný klérus stál po bokoch. Po viacerých zastávkach pri oltároch a svätých obrazoch v interiéri pokľakol arcibiskup pred hlavným oltárom a za spevu antifóny *Ecce sacerdos magnus* hudobným chórom sa modlil. Pre arcibiskupa bol pripravený trón, vedľa neho sedeli sufragáni - nitriansky a vacovský biskup, akademický senát sedel v stalách kanonikov. Kapitulský notár stojaci na schode pri hlavnom oltári následne prečítal buly týkajúce sa jednotlivých sufragánov, kapituly a diecézneho kléru, ale aj vrábeľských predialistov. Listinu za Trnavu prevzal a prečítal mestský notár. Potom postupne všetci v poradí dôležitosti pobozkali arcibiskupovi ruku. Obradu sa zúčastnil aj trnavský mestský senát. Stojaci prepošt v *šľachetne zostavenej* reči pogratuloval arcibiskupovi, ktorý sa postavil na čelo opustenej arcidiecézy. Neznámy opisovateľ slávnosti si neodpustil uštipačnú poznámku, že všeobecným názorom bolo, že prepošt mal pri svojom prejave sedieť. Po skončení omše arcibiskup požehnal kanonikom podaným krížom. Potom si na tróne zložil predpísané časti pontifikálií. Po trojre-

čovom vyhlásení odpustkov opustil arcibiskup v sprievode kanonikov kostol. Kanonici kráčali pred ním s krížom a viedol ich slávnostne oblečený ceremoniár. Sprievod šiel bránou popod kapitulskou knižnicou k arcibiskupskej rezidencii. Po modlitbách sa kanonici vrátili do sakristie kostola odstrojili sa a vrátili do kanonických domov. Vzhľadom na to, že arcibiskupská rezidencia bola príliš malá, bola väčšina sprievodu ubytovaná v Šľachtickom konvikte. Oslavy pokračovali ešte bohatým kultúrnym programom. Nasledovali vojenské prehliadky a viacero koncertov. Celú noc trvali slávnostné ohňostroje a iluminácie, ktoré podľa opisu Trnava *nikdy predtým ešte nevidela*. Ich súčasťou boli aj nápisy PRINCIPIS LAUDES a rôzne figúry. Do projekcie boli zapojené domy kanonikov, ktorí aj takto vzdávali arcibiskupovi česť. Na ulici bola na príkaz kapituly bola postavená konštrukcia na spôsob fontány, z ktorej tieklo z čapov sudov červené a biele víno pre *ľud.* Rovnako pre nich bola prichystaná aj hostina z naporciovaných husí, kačíc a sliepok. Večer bolo pre arcibiskupa a jeho sprievod v jezuitskom divadle pripravené komediálne divadelné predstavenie, ktoré sledovalo množstvo divákov. Po jeho skončení nasledovali ohňostroje na slávobráne, veži observatória, domoch kanonikov a iných kapitulských budovách. Ohňostroje a oslavy pokračovali aj druhý deň.

Slávnostný príchod arcibiskupa kniežaťa **Jozefa Baťániho** do Trnavy bol tiež rozvrhnutý do dvoch dní. Podľa poznámky návrh vznikol 14. júna 1776 vo Viedni a vikár Juraj Richvaldský ho priniesol do Trnavy. Dňa 1. júla 1776 predpoludním do mesta slávnostne vstúpil pápežský legát pre udelenia palia kardinál Krištof Migazzi. Prichádzal smerom od Hrnčiaroviec, kde ho už očakávala jednotka vrábeľských predialistov, ktorá ho sprevádzala až do mesta. Pred „Hrnčiarovskou“ bránou ho očakával koč s kanonikmi. Pod bránou ho privítali Trnavčania, mestský magistrát a mestská jazda. Odprevadili ho až k rezidencii prepošta Kegleviča, kde ho privítali ostatní kanonici, ponúkli mu pohostinstvo a naobedovali sa. Pred vchodom po celý čas stála vojenská stráž.

Napoludnie z Maďarského Bielu (dnes súčasť Veľkého Bielu) vyrazil v otvorenom koči slávnostne oblečený arcibiskup, pričom bolo naplánované, že najneskôr okolo tretej hodiny by mali doraziť do Hrnčiaroviec, kde ho mala očakávať časť sprievodu, vrátane kanonikov a vojenských jednotiek. Predialisti tu očakávali mestské vojenské jednotky, ktoré podľa starého zvyku mali vítať arcibiskupa na hraniciach mesta. Od jeho príchodu na hranice mesta zneli salvy, zvuky trúb, bubnov a zvonili zvony. Vojenskí predialisti sa rozmiestnili pred a vrábeľskí za arcibiskupovým kočom. Pred Dolnou bránou pri soche sv. Jozefa na moste[6] (pri fabiarni?) vystúpil arcibiskup z koča. Tu pokľakol na pripravenom koberci a pobozkal tak ako v predchádzajúcich prípadoch prepoštom v bielom pluviále podaný kríž. Prezliekol sa do bieleho pluviálu, na hlave už mal mitru a s paramentmi, náprsným krížom a štólou vysadol na ozdobeného koňa, na ktorom sa v sprievode dopravil až do Kostola sv. Mikuláša. Sprievod bol zložený postupne z mešťanov a predialistov, potom nasledovali arcibiskupskí familiári, šľachta, rádoví duchovní, hudobníci a speváci spievajúci antifónu *Sacerdos et Pontifex,* klérus, ktorý usmerňovali dva kapitulskí ceremoniári, kanonici na čele s kanonikom Splénim držiacim kríž, za nimi nasledoval arcibiskup pod baldachýnom držaným senátormi, po bokoch išli ozbrojení mešťania a familiári. Pred Kostolom sv. Mikuláša arcibiskup zostúpil z koňa na pripravený koberec. Potom pred a v kostole pokračoval podobný program slávnosti ako v prechádzajúcich prípadoch. Po skončení bohoslužieb nastúpil do pripraveného koča, do ktorého pozval aj kardinála Migazziho a spolu s ďalšími kočmi odišli na večeru do arcibiskupskej rezidencie.

Na ďalší deň program osláv pokračoval. Ráno o deviatej hodine arcibiskup s kardinálom sprevádzaní ako obvykle sprievodom odišli do Kostola sv. Mikuláša. Po modlitbách boli pre oboch boli pripravené slávnostne vyzdobené sedadlá s baldachýnmi na protiľahlých stranách prednej časti kostola. Nasledovala slávnostná omša, čítanie búl, bozkávanie rúk a slávnostný príhovor prepošta, *Te Deum* ako v predchádzajúcich prípadoch a udelenie odpustkov v štyroch jazykoch.

Je zrejmé, že slávnostné príchody nových arcibiskupov do Trnavy patrili medzi významné okamihy v živote celého mesta. Na ich príprave a organizačnom zabezpečení, vrátane platieb umelcom, sa hlavnou mierou podieľala ostrihomská kapitula, významný bol aj podiel mesta a mešťanov. Kapitula s najväčšou pravdepodobnosťou zostavovala aj program osláv. Pre tieto účely existovala v kapitule aj funkcia majstra ceremoniára, ktorým bol pravdepodobne jeden z kanonikov. Je to pochopiteľné, arcidiecéza bola v období príprav slávnosti bez arcibiskupa. V porovnaní s bratislavskou slávnosťou osláv 50. výročia kňazstva Imricha Esterházyho môžeme konštatovať, že nevybočovali z dobových zvyklostí a poukázať na viacero podobností. Ide o zapojenie zhromaždovacieho bodu na predmestí mesta do programu osláv, účasť mestského magistrátu na vítaní, slávnostnú reč pri vstupe do mesta a slavobránu. Veľmi podobný scenár mala aj ohlásená trnavská návšteva Jozefa II. v Trnave v roku 1770, ktorý bol rovnako slávnostne privítaný v Dolnej bráne, do programu návštevy bola prostredníctvom Žigmunda Kegleviča zapojená aj kapitula a v meste bola vztýčená slavobrána so slávnostným nápisom a zároveň chronostichonom. Osobitne zaujímavá je významná účasť mesta Trnava na ceremoniáloch, ktorá sa už v 18. storočí chápala ako staré privilégium. Trnave boli dokonca pravidelne adresované aj osobitné pápežské buly. Mestský kapitán s vojakmi vítali arcibiskupa na hraniciach chotára mesta, senátori idúci po jeho bokoch mu niesli v slávnostnom sprievode baldachýn, v sprievode pochodovala aj mestská garda, hudobníci a mestskí úradníci. Široké vrstvy obyvateľov sa mohli slávností zúčastniť aspoň ako diváci žijúci v plnokrvnom barokovom meste.

Poznámky

[1]ŠIMONČIČ, Jozef: Návštevy cisára Jozefa II. v Trnave v roku 1770 a 1783. In: *Kultúra a život Trnavy.* Roč. 9, 1999, č. 9, s. 14-15; autor publikuje aj nápisy z neidentifikovanej slavobrány 1770, ktorú omylom považuje len za chronostichon vpísaný do mestskej knihy.

[2]Najnovšie zhrnutie problematiky barokových festivít v slovenskom prostredí pozri: CHMELINOVÁ, Katarína - RAGAČ, Radoslav: Päťdesiate výročie kňazstva Imricha Esterházyho. Niekoľko poznámok k takmer zabudnutej barokovej slávnosti v Bratislave. In: KROUPA, Jiří - ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela - KONEČNÝ, Lubomír (eds.): *Orbis artium. K jubileu Lubomíra Slavíčka.* Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Seminář dějin umění, 2009, s. 521-537aj s odkazmi na príslušnú literatúru; PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária: Príspevok k dejinám barokovej efemérnej tvorby na Slovensku. Oslavy svätorečenia Alojza Gonzagu a Stanislava Kostku v roku 1727. In: *Ars.* Roč. 33, 2001, č. 1, s. 1-45, v úvode sumár stavu bádania k problematike s odkazmi na príslušnú literatúru; všeobecnejšie pozri aj ZERVAN, Marián: Barokové slávnosti. In: RUSINA, Ivan (ed.): *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Barok.* Bratislava: SNG, 1998, s. 47; LUDIKOVÁ, Zuzana: Pamiatky funerálnej reprezentácie v Kostole sv. Mikuláša v Trnave (Castrum Doloris Emerencie Revayovej). In: *Galéria - Ročenka SNG, 2001.* Bratislava: SNG, s. 118-135; RAGAČ, Radoslav: Neznáme maliarske objednávky príležitostnej reprezentácie pri pohreboch cirkevných hodnostárov do polovice 18. storočia vo fonde Súkromný archív Bratislavskej kapituly. In: *Ars.* Roč. 36, 2006, č. 2, s. 226-232; HOLČÍK, Štefan: *Korunovačné slávnosti. Bratislava 1563-1830.* Bratislava: Tatran, 1986; LAPITKOVÁ, Zuzana: Interpretácia ikonografického obsahu dvoch návrhov slávobrán na základe archívnych dokumentov. In: *Ars.* Roč. 31/1999, č. 1-3, s. 168-184; BERNS, Jörg Jochen - RAHN, Thomas (eds.): Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. In: *Frühe Neuzeit.* Band 25. Tübingen, 1995; z dobových prác pozri napríklad: LÜNIG, Johann Christian: *Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum Oder Historisch = und Politischer Schau = Platz Aller Ceremonien.* Leipzig, 1719-1720 (3 zv.).

[3]Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice Martin, Rukopisy historických knižníc Slovenska, sign. RHKS č. 1950 - *Ordo Publici Ingressus Eminentissimi ac Serenissimi Cardinalis Ducis de Saxonia* Kristiána Augusta Saského (1707), *Ingressus in Urbem Ordo* Mikuláša Čákiho (1752), *Ordo Ingressus Tyrnaviam* Františka Barkóciho (1761) a *Ordo Solennis Tyrnaviam Celsissimi ac Reverendissimi Domini Sacri Romani Imperii Principis ac Archiepiscopi Strigoniensis Josephi e Comitibus a Battyán* Jozefa Baťániho (1776).

[4]Kristián August Saský (*9. 10. 1666 Moritzburg- † 23. 8. 1725 Regensburg, pochovaný v Dóme sv. Martina v Bratislave). Jeho významným bratislavským projektom bol príchod pôvodom českého rádu krížovníkov s červenou hviezdou, s ktorým sa bližšie zoznámil počas svojich pobytov v Čechách. Pozri: PUČALÍK, M.: Projekt k založení křižovnické komendy v Bratislave a historické pozadí. In: *Ars* 39, 2006, č. 2, s. 213-226; ďalším bol napríklad úspešný boj o to, aby ostatky sv. Jána Almužníka zostali v Bratislave: ŽÁRY, Juraj - BAGIN, Anton - RUSINA, Ivan - TORANOVÁ, Eva: *Dóm sv. Martina v Bratislave.* Bratislava: Tatran, 1990, s. 88 (kresba), 96, 105. Posledným významným bratislavským donátorským počinom bol vlastný náhrobok v dóme. Objednal ho u špičkového rakúskeho umelca Josefa Emmanuela Fischera z Erlachu. Je to jedno z mála diel, ktoré tento významný a uznávaný umelec navrhol na území dnešného Slovenska, náhrobok zanikol pri regotizácii dómu v 60. rokoch 19. storočia: FIDLER, Peter: Architektúra začiatku 18. storočia. In: RUSINA, Ivan (ed.): *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Barok.* Bratislava: SNG, 1998, s. 32; k aktivitám viažucim sa k Mariánke pozri: KISBÁN, Emil: *A magyar pálosrend története II. (1711-1786).* Budapest: Pálos kolostor kiadása, 1940.

[5]Egyetemi könyvtár Budapest, sign. *Annuae collegii Tyrnaviemsis 1711-1765,* Ab 123, fol. 307. Za poskytnutie dokumentu ďakujem Mgr. Zuzane Rábikovej.

[6]Sochy Panny Márie a svätého Jozefa sa na moste nachádzali od roku 1770. Sochy sa zachovali dodnes a sú deponované vo františkánskom kláštore v Trnave. Za identifikáciu ďakujem Mgr. Zuzane Rábikovej.

Radoslav Ragač

Die Programme der feierlichen Einzüge der Ostrihomer/Graner Erzbischöfe in Trnava/Tyrnau im 18. Jh.

Der Beitrag widmet sich der bisher nicht näher untersuchten Problematik der Programme der feierlichen Einzüge von vier neu ernannten Ostrihomer Erzbischöfen in Trnava im 18. Jh. Der Autor stellt sie als unbekannte Beispiele barocker Festivitäten vor und weist auf ihre gemeinsamen Merkmale hin. Er setzt voraus, dass ihre Autoren unter den Kanonikern des Ostrihomer Kapitels zu suchen sind, das ebenso wie der Erzbischof zu dieser Zeit seinen Sitz in Trnava hatte und vergleicht sie mit anderen bekannten Festlichkeiten dieser Zeit. Er beschreibt die Trasse des Festzuges, der durch das untere Tor in die Stadt kam und über den Dreifaltigkeitsplatz und die Hviezdoslavstraße zur Kirche zu St. Nikolaus zog, wo die feierlichen Gottesdienste stattfanden, und die Beteiligung der Trnauer an den

Festlichkeiten. Am besten waren laut Beschreibungen die Feierlichkeiten zur Begrüßung von Franz Barkóci im Jahre 1761 vorbereitet worden. Demnach wurde in der Stadt ein pompöses Ehrentor, eine Musiktribüne aufgebaut, Feuerwerke veranstaltet, eine Fontäne mit rotem und weißem Wein installiert und das Volkes im öffentlichen Raum bewirtet. In zwei Fällen sind als Bestandteil der Feierlichkeiten Theatervorstellungen belegt. Der Beitrag widmet sich im Besonderen dem Beitrag der Stadt Trnava zu den Programmen der Feierlichkeiten.

Abbildung

Abb.1. Der Ausschnitt aus einer Vedute aus dem letzten Drittel des 18. Jh. erfasst eine Sicht auf Trnava von Südwesten her. Im Vordergrund das Untere Tor, von wo aus die Festumzüge die Stadt betraten. Illustration übernommen aus der Lit.: RADVÁNI, Hadrián: Stará Trnava v obrazoch. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1994, S. 39

Trnava sa v priebehu veľmi krátkeho obdobia vyšvihla medzi popredné uhorské mestá, o čom svedčí už skoré privilégium pre miestnych hostí.[1] Pre svoju zaujímavú polohu sa rovnako stáva centrom širokého spektra remeselníkov, vinárstva a najmä obchodu. Hospodársky význam takto dôležitého sídla bol natoľko závažný, že sa v krátkom čase začína dbať o ochranné zabezpečenie mesta zo strany mestského patriciátu, aj od samotného kráľa. Azda najvýrečnejším dôkazom môže byť rýchle zahájenie výstavby mestského opevnenia, ktoré sa kladie už do prvej polovice 13. storočia.[2] Vývoj opevnenia z pamiatkového, archeologického, ako aj historického hľadiska zhrnulo už viacero štúdií.[3] My si budeme hlbšie všímať na prvý pohľad menej významné veci, ktoré ale vytvárali predpoklad úspešnej defenzívy pred nepriateľom, ako boli výrobcovia zbraní a samotná organizácia obrany mesta a ľudí, podieľajúcich sa na nej. V centre našej pozornosti sa ocitli predovšetkým pramene písomného a hmotného charakteru, týkajúce sa prevažne 15. storočia, počas ktorého ich vzniklo dostatočné množstvo na uspokojivé vyriešenie nami zvolenej problematiky. V rámci písomných prameňov ide najmä o písomnosti mestskej proveniencie.

Zbrane a ich produkcia v meste

Popri analýze remeselnej výroby zbraní v Trnave si musíme bližšie špecifikovať aj jednotlivé druhy zbraní, ktoré sa používali na obranu mesta. Z tohto pohľadu sú pre nás prirodzene najpodstatnejšie zbrane umožňujúce aktívnu obranu hradieb ako základnej fortifikácie Trnavy. Preto je logická najmä prevaha strelných zbraní, a to najskôr mechanických (luk a kuša), ktoré boli v priebehu postupujúceho 15. storočia čoraz viac nahrádzané zbraňami palnými.

Husiti pred bránami Trnavy. Ilustračné foto prevzaté z literatúry, ref.14.

Strelné zbrane naplno umožnili obrancovi využiť komfort poskytovaný fortifikačnými prvkami opevnenia, akými boli cimburia a strieľne.[4] Viaceré nálezy streliek z kuší a lukov, pochádzajúce priamo z mestského intravilánu, alebo z jeho bezprostrednej blízkosti, jasne dokumentujú rozšírenosť použitia týchto zbraní.[5] Už od roku 1400 máme písomne doloženú výrobu strelných zbraní priamo v meste. Istý Mikuláš, zastávajúci až sedemnásť rokov úrad prísažného sudcu *(iuratus cives)*, sa totiž podľa údajov mestskej knihy živil ako výrobca lukov a kuší *(arcufex)*.[6]

Výrobcovia strelných zbraní sa v mestskej komunite tešili váženému postaveniu, ktoré pravdepodobne pramenilo z vysokých príjmov. Môžeme si to dokumentovať aj na ďalšom výrobcovi lukov a kuší – Martinovi, taktiež zastupujúcom prestížny úrad mestského prísažného. V tejto funkcii pôsobil od roku 1485 maximálne do roku 1490, no potom aj naďalej pôsobil v mestskej samospráve ako svedok rôznych vyúčtovaní. O jeho dobrom spoločenskom postavení vypovedá aj dom, v ktorom býval. Jeho dom totiž daroval v roku 1466 mäsiar Egid fare sv. Mikuláša, ktorá ho za 100 zlatých odpredala práve Martinovi. Z neskoršieho zápisu z roku 1498 vieme tento dom dokonca lokalizovať. Z jednej strany bol jeho susedom významný trnavský kožušník Osvald. Podstatnejší je však v tomto prípade jeho druhý sused, ktorým bol tiež dôležitý mešťan - zlatník Ján. O ňom vieme, že kúpil svoj dom od kupca Urbana. Tu sa naše pátranie končí, pretože Urban - kým sa presťahoval do Modry - býval na dnešnom Trojičnom námestí. Dom Martina bol teda tiež na námestí a vzhľadom na jeho cenu a bývalého majiteľa muselo ísť o naozaj reprezentačnú stavbu. Sto zlatých predstavuje cenu domu, s ktorou sa nestretávame v žiadnom inom prípade (napríklad v roku 1525 Trnava zaplatila Pavlovi Hrnčekovi za zborenie jeho domu na moste len 34 zlatých[7]). Tomu napokon zodpovedá aj samotná poloha domu na prestížnom námestí a trhovisku.[8]

Posledným, nám známym výrobcom lukov a kuší bol Andrej. Vlastnil dom v Trnave, no vieme len, že jeho susedom bol istý Osvald. Auto-

maticky nás napadá, či nemohlo ísť o už skôr spomínaného kožušníka Osvalda, čo by problém lokalizácie bezpečne vyriešilo. Žiaľ, toto nevieme bezpečne preukázať a ani iné zápisy nenaznačujú nič bližšie v tejto otázke. Vzhľadom na zhodnosť remesiel Andreja a Martina by však tento predpoklad mohol mať reálne korene. Prestíž remeselníka Andreja podčiarkuje aj fakt, že sa v roku 1501 zúčastnil zhodnotenia stavu majetkov špitála sv. Kríža mäsiarom Egidom.[9]

Druhou veľkou kategóriou militárií, využívaných pri obrane mesta boli chladné zbrane. Pri ich výrobe sa uplatňovala široká vrstva kováčov, ktorých sa nám podarilo pre 15. storočie napočítať až 14.[10] Pri bežných kováčoch však treba uvažovať predovšetkým s produkciou úžitkových predmetov dennej potreby. V meste okrem toho fungovala aj pomerne úzka a prominentná skupinka kováčov, špecializujúca sa na výrobu chladných zbraní označovaná ako gladiatores. Ich produkciu nemožno v 15. a zač. 16. storočia obmedzovať len na meče, ktoré v tomto období strácali svoj široký význam, ako by naznačoval sémantický význam latinského pomenovania. Do popredia sa dostávajú skôr dlhšie zbrane vo všeobecnosti nazývané tyčové/žrďové (sudlica, halapartňa, šidlo).[11] Z krátkych zbraní narastá v našom regióne najmä výskyt takzvaných tesákov. Tieto zbrane boli omnoho lepšie uspôsobené na nové vojenské taktiky, pričom meč sa po veľmi zaujímavom vývoji (nárast dĺžky, zahrotenie, predĺženie priečky) čoraz viac dostáva do role civilnej zbrane. Preto je podľa nás potrebné chápať pojem gladiatores komplexnejšie - ako výrobcov chladných zbraní, aj keď nemožno pochybovať, že meče zostávali naďalej v škále ich výroby. Žiaľ stopy po týchto remeselníkoch nachádzame v Trnave až na sklonku stredoveku, hoci o ich pôsobení v meste v skoršom období nemôže byť pochýb. Pri personálnej identifikácii sa konečný počet ustálil na štyroch výrobcoch, na Jánovi, mladom mečiarovi Jurajovi, Stanislavovi z Krátkej ulice a Bartolomejovi.[12] Všetci pôsobili v Trnave v prvej tretine 16. storočia. Bartolomeja dokonca zachytáva ešte neskorší tridsiatkový register z roku 1541, kedy si bol nakúpiť železiarsky tovar na výrobu zbraní.[13]

Palné zbrane sa v priebehu 15. storočia tešia čoraz väčšej obľube v otvorených potýčkach aj pri dobýjaní a obrane hradov a miest. V Trnave tomu nebolo inak. Veď napokon už na vôbec prvom známom vyobrazení Trnavy z roku 1443, sú zachytení husiti pod jej múrmi, ktorých mažiare chrlia gule na mestské hradby.[14] Využitie pušného prachu však dokladá aj zopár zlomkovitých písomných správ. Naďalej však zostaneme pri husitoch. V obave pred ich príchodom nakupuje Trnava v roku 1427 zásoby, medzi ktorými nechýba strelný prach, pušky a olovo.[15] Z obsahu zápisu vyplýva, že prach a ručnice boli kúpené vo Viedni a neboli miestnej proveniencie. Ručnice a palné zbrane sa však vyrábali aj v Trnave a to preukázateľne od roku 1404, kedy mesto vyplatilo svojich strážnikov, spolu s puškármi *(püchmeistern, püchsenmeistern)*. Do príprav proti husitom v roku 1427 sa tiež zapojili.[16] Na dlhšie obdobie - až do marca roku 1504 potom nemáme o palných zbraniach v meste správy. Vtedy sa na radnici konalo vyrovnanie dlhov medzi mestom Trnava a významným mešťanom a šľachticom Pavlom Holým. Okrem iného sa spomína vyrovnanie dlhu mesta voči Pavlovi za prach do bombard, gule, zbrane a iné veci.[17] Bombardy tu možno stotožňovať s typom palných zbraní, s dnes ustáleným názvom - hradné pušky. V prípade diel, mažiarov a pušiek bolo zaužívané iné pomenovanie, hoci aj o ich výskyte v meste v tomto období nemôže byť pochýb. Za hradobné pušky hovorí aj konštrukcia strieľní v hradbách.

Okrem ručných zbraní sa muselo pri obrane rátať aj s využitím obliehacích strojov, ktoré mali veľký deštrukčný účinok. Možno aj preto mesto počas roku 1397 investovalo dovedna do 52 balíst *(ballistae)*,[18] čiže strojov v podobe veľkých kuší, schopných metať šípy aj kamene.[19] Využitie liatia horúcej smoly pri bezprostrednom útoku na hradby dokumentujú už spomenuté smolné nosy, ktoré boli identifikované na viacerých úsekoch hradieb.[20] Výrobu smoly máme dodloženú aj priamo v meste, no žiaľ len v prípade jej stavebného využitia. V roku 1395 totiž mesto zaplatilo za služby pri rekonštrukcii bránky, veže a múrov za kostolom sv. Jakuba nielen murárom a tesárom ale aj výrobcom smoly *(pechermeistern)*.[21]

Zatiaľ nedoriešenou zostáva otázka skladovania zbraní a to najmä menších - ručných. Či boli aj na tento účel využívané veže opevnenia nie je preukázateľné. Rovnako sme nenašli ani stopy po centrálnej mestskej zbrojnici *(armamentarium)*, ktorú poznáme v iných mestách. Alebo to bolo azda podobne ako v Kremnici, kde mal vlastniť každý muž poriadnu pušku a spolu so strelným prachom a guľami ju mal mať pripravenú pri svojich dverách.[22]

Organizácia obrany

Ak hovoríme o obrane mesta a jej organizácii, musíme rozlíšiť jej dve fázy. V prvom rade ide o každodenné zabezpečenie mesta pred vonkajším nepriateľom aj pred vnútornými výtržnosťami, a na strane druhej je to samotná obrana počas reálneho obliehania mesta. Začnime však poporiadku - od hlavnej osoby, od ktorej sa očakávalo udržanie mesta v bezpečí.

Ako uvádza staršia literatúra, touto úlohou v meste bol od najstarších čias poverený kapitán *(capitaneus)*, ako hlavný vojenský veliteľ mesta.[23] Avšak s úlohou hlavného trnavského veliteľa to pravdepodobne nebude také jednoduché. Už medzi najstaršími zápismi mestskej knihy sa totiž objavujú hneď štyria kapitáni v rovnakom časovom období, konkrétne v roku 1402.[24] V roku 1480 sa stále spomínajú až traja mestskí kapitáni.[25] V nasledujúcom období prichádza k ich redukcii na dvoch, čo sa pravdepodobne udržalo až do konca 15. storočia.[26] Až od roku 1509 sledujeme nepretržitú a prameňmi dobre zachytenú radu mestských kapitánov v osobitej funkcii. Existenciu viacerých kapitánov v jednom časovom období by bolo hypoteticky možné vysvetliť tým, že boli v najstaršom období pridelení pre jednotlivé mestské štvrte a až neskôr dosiahla mestská správa a zamestnanecká štruktúra takú úroveň, že jediný kapitán mohol predstavovať centrálneho vojenského veliteľa pre celé mesto. S týmto názorom podľa nás korešponduje aj existencia štyroch mestských štvrtí.[27] Takýchto veliteľov mestských častí poznáme pod názvom štvrtníci napríklad z Kremnice, kde dozerali na zabezpečenie brán a zámkov a organizovali mužov z danej štvrti pri vojenskom poplachu.[28] V poslednej dobe sa Vladimírovi Rábikovi podarilo úspešne preukázať, že v prípade modelu dvoch kapitánov, vždy jeden bol kráľovým človekom šľachtického pôvodu a druhý bol volený miestnym magistrátom. Bližšia archontológia tejto funkcie v Trnave nám preto isto prinesie zaujímavé výsledky. Funkčné obdobie mestských kapitánov bolo rôzne a nedá sa ustáliť. Spravidla však išlo o obdobie od jedného roka

do štyroch. Mestskými kapitánmi sa stávali predovšetkým príslušníci mestského patriciátu, ktorí buď pred alebo po tejto funkcii často preberali iný významný úrad- mestského prísažného *(iuratus cives)*, starostu *(burgmeister)* alebo dokonca richtára *(iudex)*.

Od najstarších čias mal kapitán k dispozícii na zabezpečenie poriadku a ochrany celú radu priamych mestských zamestnancov, ktorí boli pravidelne vyplácaní za svoje služby mestskou pokladnicou. Väčšinou sa títo služobníci v zápisoch spomínajú kolektívne, čo podľa našich skúseností naznačuje skôr na ich nižšie spoločenské postavenie. Medzi najširšiu vrstvu takýchto zamestnancov patrili strážcovia mesta *(custodes civitatis)*, ktorých úloha bola obranná aj poriadková.[29] Prirodzene predpokladáme taktiež pravidelné stráženie mestských opevnení a ich najkritickejších častí - brán a bránok. Túto úlohu zabezpečovali strážcovia brán a veží, hojne sa vyskytujúci v prameňoch pod označením *wachtern a torhuttern*.[30] V mestských knihách je zachytených viacero zápisov o ich vyplatení, tie sú však často kolektívneho charakteru a ich výpovedná hodnota o mzde je teda skreslená. Každopádne však treba skonštatovať že mzda týchto strážcov nebola príliš vysoká.[31]

Okrem týchto „profesionálov" sa na pravidelnom strážení mesta pod kapitánovým velením podieľala ešte jedna komunita a ako si ďalej povieme, nie príliš ochotne. V roku 1452 smerujú trnavskí mešťania sťažnosť gubernátorovi Uhorska Huňadymu na komunitu trnavských Židov, ktorá odmieta po nociach vykonávať strážnu službu, hoci to bolo oddávna v meste zvykom. Huňady následne poveril mestských kapitánov, aby na dodržiavanie tohto starého úzu prísnejšie dohliadali.[32]

Okrem strážcov brán a Židov dozerali na opevnenie, konkrétnejšie na mestské brány vrátnici *(portarius, portulanus)*.[33] Na základe zápisov, ako aj samotného pomenovania je nutné ich odlíšiť od strážcov a ich úlohu netreba hľadať len v samotnom akte stráženia, ale aj v kontrole strážcov brán a prichodiacich do mesta. Zápisy hovoria o vrátnikoch ako o konkrétnych osobách, z čoho vyplýva že sa tešili vyššiemu spoločenskému postaveniu ako strážcovia. Poznáme tak vrátnika Štefana z Malženíc[34] a vrátnika Valka, ktorého zápisy často označujú s prívlastkom *Branik*, ktorý dobre dokumentuje jeho zamestnanie aj slovenský pôvod.[35]

Spomenutá štruktúra zamestnancov a židovská komunita predstavovali stálu a preventívnu strážnu službu. V prípade konkrétneho obliehania mesta, však boli do jeho obrany zapojení všetci obyvatelia mesta schopní boja. Nevieme však, akým spôsobom boli nasadzovaní na obranu hradieb, no naskytá sa len niekoľko bežných spôsobov, ktoré máme doložené v iných mestách. Najpravdepodobnejším modelom bude rozdelenie obyvateľov podľa štvrtí a k nim prislúchajúcemu opevneniu. Zodpovedalo by tomu aj spomenuté rozdelenie kapitánov pre viaceré štvrte, ktoré sme spomenuli vyššie. Ďalším spôsobom by azda mohlo byť bránenie istého úseku hradieb, bášt, prípadne brán jednotlivými remeselnými cechmi, ako to poznáme napríklad z prostredia stredovekých Košíc či Kežmarku. Cechových zoskupení na to bolo v Trnave už v stredoveku dosť.[36] Absentuje tu však cieľavedomé nazývanie častí mestskej fortifikácie podľa názvov cechov. Výnimku tvorí azda iba Sladovnícka brána (Malczartor), čo je zatiaľ veľmi málo. Istou formou organizácií združujúcich občanov mesta v civilnom a duchovnom živote boli aj oltárne spoločenstvá, no ich podiel na obrane sa nám pre Trnavu nepodarilo preukázať.

Počas napadnutia mesta často najímal mestský magistrát na pomoc žoldnierov, prípadne ich mestu poslal niektorý z vyšších uhorských hodnostárov, ak nie sám kráľ. Je to napríklad prípad z roku 1427, kedy k mestu pritiahli husiti a mesto z veľkej núdze zabezpečilo žoldnierov. Ďalšiu posilu získalo mesto od ostrihomského arcibiskupa, ktorý v tom istom čase poslal do Trnavy svojich žoldnierov.[37] Do mesta sa utiahol s vojakmi aj vojvoda Stibor a pán Červenokamenského panstva Wolfurth.[38] Pre mesto bolo však udržiavanie takejto veľkej jednotky veľmi nákladné. Dosvedčuje to rada zápisov, v ktorých si mesto vedie agendu výdavkov na žoldnierov. Ide predovšetkým o náklady týkajúce sa vína, chleba a mäsa.[39] Vieme si predstaviť že takáto jednotka dokázala veľmi úspešne narúšať mestský rozpočet. Na základe viacerých zápisov je známe, že prichádzalo k vyberaniu mimoriadnych poplatkov, ktoré mali pokryť tieto mestské výdavky.[40] Už aj samotné ubytovanie žoldnierov vo vnútri mesta muselo byť veľmi náročné a finančne nákladné. Z tohto všetkého usudzujeme, že trnavský magistrát sa usiloval skrátiť pobyt najímaných žoldnierov v meste na čo najkratší čas.

Záver

Z predkladaných dokladov je možné vidieť, že Trnava mala vytvorenú pomerne širokú základňu špecializovaných výrobcov zbraní, ktorá spolu s vyspelým vojenským a dozorným riadením vytvárala dobré podmienky na úspešnú obranu pred nepriateľom ako aj na udržanie poriadku v meste. Napriek tomu sa ani Trnava nevyhla viacerým prípadom prelomenia obrany napríklad v prípade veľakrát skloňovaného obsadenia husitmi. Na druhú stranu už o niekoľko rokov neskôr sa jej bratríci radšej vyhli. Ono to napokon vždy bola vojna medzi šikovnosťou útočníkov a pripravenosťou obrancov.

Poznámky

[1] SOLČANSKÁ, Andrea: Privilégium Bela IV. pre Trnavu z roku 1238 a jeho konfirmácie (Diplomaticko - paleografický rozbor). In: *Studia historica tyrnaviensia IV*. Trnava: FF TU 2004, s. 23.

[2] STANÍK, Ivan: Pôvodný zámer výstavby stredovekého opevnenia Trnavy a jeho postupná realizácia. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 12. Trnava: Krajský pamiatkový úrad , 2009, s. 23 – 46.

[3] RÁBIK, Vladimír: Mestské hradby vo svetle stredovekých písomných prameňov. In: *Monumentorum Tutela (Ochrana pamiatok)* 16. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky 2005, s. 207 – 219. Pozri tiež viaceré štúdie od Ivana Staníka a archeologické správy publikované na stránkach Pamiatok Trnavy a Trnavského kraja.

[4] Ref. 2, s. 23 – 46.

[5] Pre úplný prehľad je nutné brať do úvahy aj záber archeologických výskumov v širšom trnavskom okolí.

[6] RÁBIK, Vladimír: *Mestská kniha Trnavy (1392/1393) 1394-1530.* Trnava: FF TU 2008, ďalej len MKT (1394-1530), záp.: 79, 183, 184, 203, 207, 210.

[7] VARSIK, Branislav: Vznik Trnavy a rozvoj mesta v stredoveku. In: *Trnavský zborník I.* Bratislava,1975. Pozri tiež: VARSIK, Branislav: *Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia.* Bratislava: SAV, 1956, s. 122.

[8] MKT (1394-1530), záp.: 742, 755, 960, 961. Pozri tiež: RÁBIK, Vladimír: *Mestská kniha príjmov trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495.* Trnava: FF TU 2006, ďalej len: MKP (1495), záp.: 246. Pozri tiež: RÁBIK, Vladimír: Kniha farských účtov trnavského farára Václava. In: *Studia Historica Tyrnaviensia IV.* Trnava: FF TU, 2004, ďalej len KFU (1481-1545), záp.: 228.

[9] ŠAB - T, MG TT- L- 193, fol. 12r.

[10] KFU (1481-1545), MKP (1495), MKT (1394-1530).

[11] WALDMAN, John: *Hafted weapons*

in medieval and renaissance Europe. Boston, 2005, SNOOK, George: *The halberd and other European polearms 1300 - 1650.* Museum restauration service, 1998, pozri tiež: KLUČINA, Peter: *Človek, zbraň a zbroj v obraze doby.* Praha: Naše vojsko, 1983, s. 231-252.

[12] Ján- MKP (1495), záp.: 114, 133, 294, 303, 358, 463, pozri tiež: KFU (1481-1545), záp.: 338. Juraj -MKP (1495), záp.: 276, pozri tiež: KFU (1481-1545), záp.: 138, 205. Stanislav- MKP (1495), záp.: 89, 198, 414, 721, 732.

[13] KAZIMÍR, Štefan: Obchod Trnavy v 16. storočí. In: *Trnava okres a mesto.* Bratislava: Obzor, 1980, s. 221.

[14] RADVANI, Hadrián: *Stará Trnava v obrazoch.* Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1994, s. 9.

[15] MKT (1394–1530), záp.: 601, 603, pozri tiež: ŠIMONČIČ, Jozef - WATZKA, Jozef: *Dejiny Trnavy.* Bratislava: Obzor, 1988, s. 52.

[16] MKT (1394–1530), záp.:135, 604.

[17] "pro pulveribus bombardarum, globulis, telis et aliis rebus" MKP (1495), záp.: 798.

[18] MKT (1394 – 1530), záp.: 35, 36, 41, 42.

[19] GRAVETT, CH.: *Medieval siege warfare.* Osprey, 2000, s. 20.

[20] Ref. 2, s. 23 – 46.

[21] MKT (1394 – 1530), záp.: 507, 521. Hneď niekoľko zápisov upozorňuje na opravné práce v rokoch 1394 - 1395 na hradbách za kostolom sv. Jakuba. MKT (1394 – 1530), záp.: 371, 418, 14.

[22] ČELKO, Mikuláš: *Mestské a banské právo Kremnice.* Košice: Banská agentúra, 2004, s. 100, 122.

[23] ŠIMONČIČ, Jozef: *Mojej Trnave, K dejinám Trnavy a okolia.* Trnava: B-Print, 1998, s. 15- 16, pozri tiež: ŠIMONČIČ, Jozef - WATZKA, Jozef: Ref. 15.

[24] MKT (1394 – 1530), záp.: 103. Nikuš Bogner, Ján Talkner, Michael Lell, Mendel Tuechberaiter.

[25] MKT (1394 – 1530), záp.: 726. Vincencius, Jakub Mogerdorfer, Nicolaus Rassel.

[26] MKT (1394 – 1530), záp.: 733, 734. V tomto období boli kapitánmi dvaja významní mešťania Vavrinec a Pavol Holý. Ešte v roku 1507 sa nám však podarilo zistiť pôsobenie dvoch kapitánov Václava a Mikuláša Nepcze, no bola to už skôr výnimka. KFU (1481-1545), záp.: 85. a MKP (1495), záp.: 799.

[27] BOTŤANKOVÁ, Mária: Ku topografii mesta Trnavy v 16. storočí. In.: *Trnava okres a mesto.* Bratislava: Obzor, 1980, s. 61. Botťánková síce hovorí o 4 mestských štvrtiach až v 16. storočí, no z prirodzeného vývoja zástavby treba predpokladať existenciu týchto štvrtí už pre skoršie obdobie.

[28] Ref. 22, s. 122 – 127. V Kremnici sa dokonca zachovali nariadenia pre týchto štvrtníkov.

[29] MKT (1394-1530), záp.: 129.

[30] Presnejšie máme napríklad lokalizovaných strážcov na bránke za farou. MKT (1394-1530), záp.: 478.

[31] MKT (1394-1530), záp.: 135, 237, 330, 398, 456, 280, 331, 478. Podarilo sa nám nájsť len niekoľko zápisov o vyplatení jedného strážcu. Z rokov 1394 - 1395 tak vieme o mzdách: 3 groše, 2,5 libri, 1libra a 50 denárov. Keďže však nemožno zistiť za aké časové obdobie boli tieto mzdy vyplácané, ich výpovedná hodnota je čisto informatívna a nedá sa bližšie analyzovať a paušalizovať.

[32] ŠIMONČIČ, Jozef - WATZKA, Jozef: Ref. 15, s. 57.

[33] MKT (1394-1530), záp.: 424.

[34] KFU (1481-1545), záp.: 196.

[35] MKP (1495), záp.: 309b, 420, 421, 434, 696, 701.

[36] Pre obdobie stredoveku sa nám podarilo priamo identifikovať 5 trnavských cechov- kúpeľníkov, zámočníkov, krajčírov, kožušníkov a drevorubačov. Pozri: MKT, MKP, KFU, pozri tiež: RÁBIK, Vladimír: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. In: *Studia historica Tyrnaviensia VII.* Trnava: FF TU 2008,s.70 – 87

[37] MKT (1394-1530), záp.: 592, 605.

[38] ŠIMONČIČ, Jozef - WATZKA, Jozef: Ref. 15, s. 53.

[39] MKT (1394-1530), záp.: 593, 594, 605.

[40] MKT (1394-1530), záp.: 595, 596, 597, 598, 599, 600.

Martin Tibenský

Die Organisierung der Verteidigung der Stadt Trnava/Tyrnau im Mittelalter

Die Stadt Trnava wurde kurze Zeit nach ihrer Entstehung nicht nur zu einer bedeutenden königlichen Stadt, sondern vor allem zu einem wichtigen Zentrum des Weinhandels. Das große Kapital, das sich in der Stadt aus dieser Tätigkeit konzentrierte, zwang nicht nur den Herrscher, sondern auch die städtische Kommunität Schritte zu seiner Sicherung zu unternehmen. Am markantesten kamen diese Bestrebungen im verhältnismäßig schnellen Baubeginn der Stadtbefestigungen zum Ausdruck.

Seit ältesten Zeiten waren die Stadtkapitäne, deren Anzahl von ursprünglich vier auf einen einzigen Oberkapitän sank, für die Verteidigung verantwortlich. Verfolgbar ist auch die teilweise Änderung in der Verantwortlichkeit der Beamten. Um die Sicherheit der Stadt kümmerten sich Professionelle, die von der Stadt regelmäßig entlohnt worden sind (in den Quellen *custodes civitatis, vachtern, torhuttern*), und außer diesen auch die örtliche jüdische Kommunität.

In der Stadt gab es außer anderen Handwerken auch die Waffenherstellung. Verhältnismäßig früh finden wir Spuren der Herstellung kalter Waffen, Pfeile und Bogen. Die Herstellung von Feuerwaffen, die in Trnava bereits 1404 belegt sind, gilt es besonders zu erwähnen.

Dank eines umfangreichen Handelsnetzes, das die Trnavaer Kaufleute schufen, gelangten eine Menge Waffen durch Einfuhr in die Stadt, z. B. Kriegsmaschinen – Ballisten, die wahrscheinlich entlang der Stadtmauer platziert gewesen waren.

Schriftliche Quellen, die für das mittelalterliche Trnava erhalten sind, ermöglichen eine verhältnismäßig gute Rekonstruktion des Verteidigungssystems, das auch für andere Städte in der Umgebung typisch gewesen ist.

Daniel Pivko

Unikátna kamenná výzdoba Baziliky Sedembolestnej Panny Márie v Šaštíne

Úvod

Bazilika Sedembolestnej Panny Márie patrí k najvýznamnejším barokovým pamiatkam na Slovensku. Okrem veľmi hodnotných umeleckých diel boli v nej veľkoryso použité vzácne mramory hlavne rakúskeho pôvodu.

Bazilika bola postavená ku cti milostivej Sochy Sedembolestnej Panny Márie z roku 1564, ktorá predstavuje symbol Sedembolestnej Panny Márie patrónky Slovenska. V roku 1733 sa paulíni, ktorí prišli do Šaštína, podujali postaviť pútnický chrám a kláštor. Stavba začala v roku 1736 a už v roku 1751 bola dokončená. Financovaná bola zo zbierok prostého ľudu a s prispením cisárovnej Márie Terézie. Slávnostná vysviacka chrámu a prenesenie sochy na hlavný oltár za účasti ostrihomského arcibiskupa Barkóczyho, cisárovnej Márie Terézie a jej manžela Františka Lotrinského sa udiala v roku 1764. Pokračovala vnútorná výzdoba chrámu aj stavba mramorového hlavného oltára, ktorý bol dokončený v roku 1770. Postupne od roku 1771 do 1773 postavili 5 bočných mramorových oltárov, šiesty nedokončili v pôvodnom návrhu. Je len iluzívny s maľovanou napodobeninou mramorov. V roku 1864 dostavili obidve veže do dnešnej výšky.[1]

Kamenný materiál Baziliky

Z prírodného kameňa, leštiteľných vápencov a mramorov, nazývaných kamenármi mramory sú najmä oltáre v interiéry. Zvonku je pórovitým vápencom obložený sokel chrámu (**obr.1**).

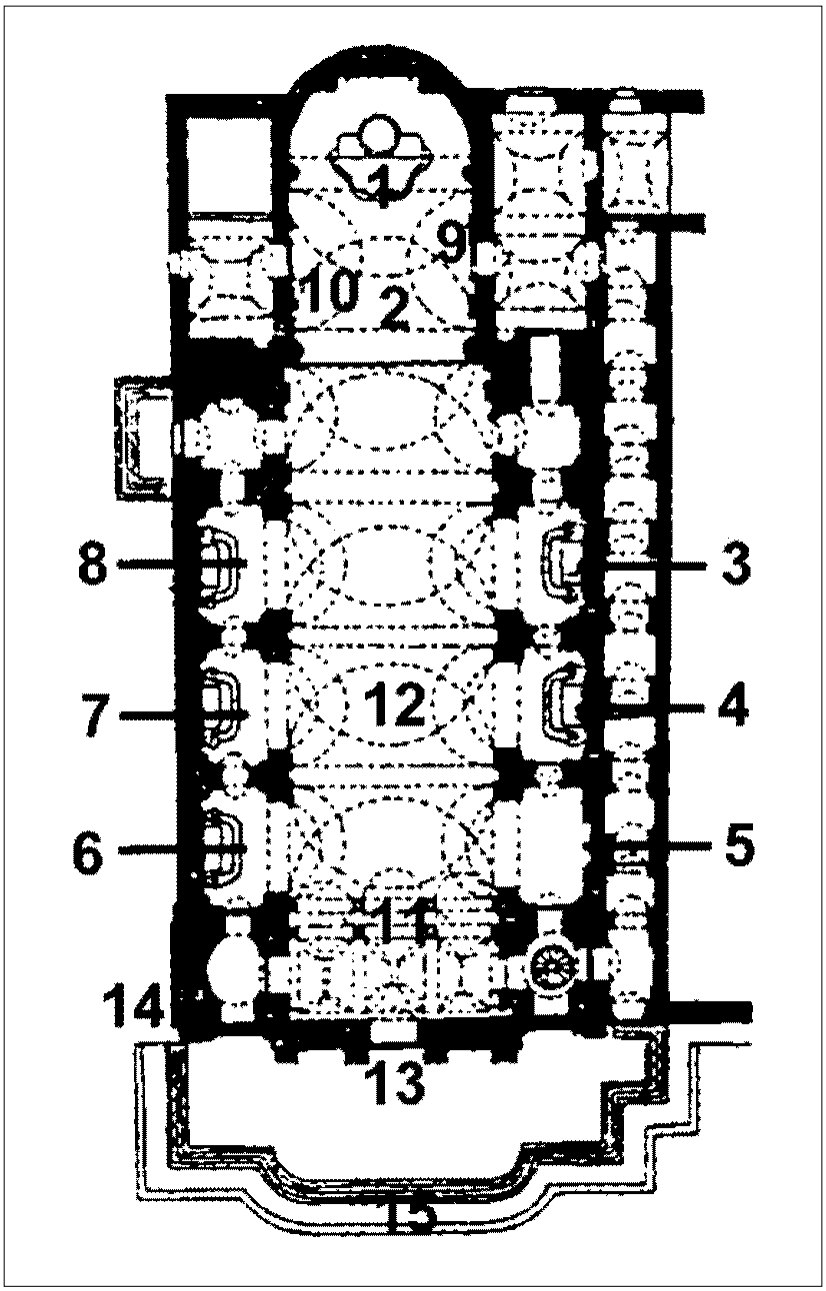

Obr. 1. Pôdorys Baziliky Sedembolestnej Panny Márie v Šaštíne. Hlavný oltár (1), obetný stôl (2), Oltár sv. Dona Bosca (3), Oltár sv. Pavla Pustovníka (4), Oltár sv. Anny (5) len iluzívny, Oltár sv. anjelov (6), Oltár sv. Jána Nepomuckého (7), Oltár sv. Rodiny, sv. Jozefa (8), pamätné dosky (9, 10), sväteničky (11), dlažba (12), vstupný portál (13), obklad sokla (14), schody (15) .

Sarmatský vápenec

Sokel Baziliky je obložený platňami sivobielych, krémových, miestami do hrdzava sfarbených niekoľkých typov piesčitých vápencov, prípadne pieskovcov. Zrnitosť sa mení od veľmi hrubej po strednozrnnú. Hornina obsahuje hlavne úlomky skamenelín a kremenné zrná. V niektorých typoch je veľa ooidov (chemicky vzniknuté guličky v teplých plytkých moriach), v iných je veľa odtlačkov ulitníkov alebo lastúrnikov (**obr. 2**). V niektorých platniach vidno horizontálne a šikmé zvrstvenie, ktoré poukazuje na plytkomorské podmienky. Skúmané horniny patria do holíčskeho súvrstvia neogénu, časti sarmat.[2] Nachádzajú sa v okolí Holíča a Skalice, kde ich využívali pri výstavbe mestských budov od stredoveku. Obdobné horniny našli i v slovanskom hradisku Mikulčice.[3]

Gerečský červený mramor

Z geologického hľadiska sú to spodnojurské hľuznaté vápence – pisznický vápenec, ktoré sa nachádzajú na viacerých lokalitách v pohorí Gereče v severozápadnom Maďarsku.[4] Vápenec sa vyznačuje hnedočervenou až hnedoružovou farbou. V tmavšej základnej hmote sa nachádzajú svetlejšie hľuzy s neostrými okrajmi a drobné ostré hľuzky z tmavými okrajmi. Často viditeľné sú skameneliny, amonity, články krinoidov a drobné úlomky lastúrnikov. Gerečský červený mramor (Gerecsei vörös márvány) sa využíval v stredoveku od poslednej štvrtiny 12. stor. do 16. stor. na

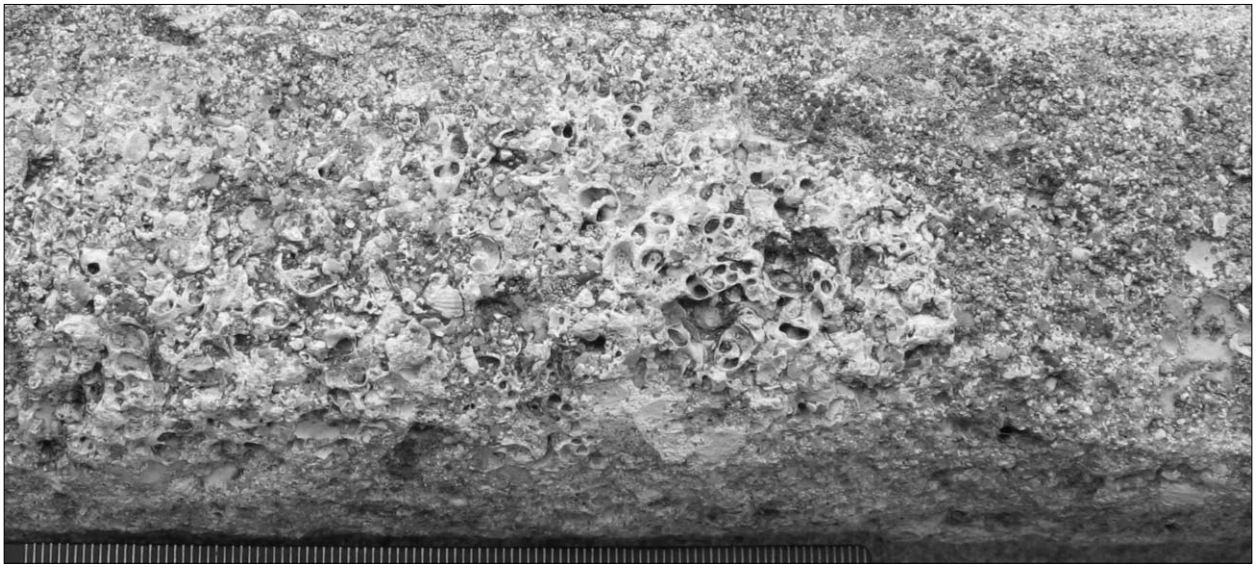

Obr. 2. Sokel Baziliky je obložený platňami sarmatského vápenca z okolia Holíča a Skalice.

Obr. 3. Voluta nad menzou Oltára sv. anjelov. Mierka je položená na páse z Adnet Lienbacher. Spodok voluty je vytvorený zo sivo-červeného mramoru Adnet Rotgrau Schnöll, vrch voluty z Adnet Scheck a pozadie z Adnet Tropf.

výrobu náhrobníkov.[5] Podľa historických zdrojov kameňolomy boli zavreté počas tureckej okupácie (1526-1686). Kameňolomy znovu otvorila v 18. stor. Mária Terézia.[6] Prvý známy náhrobník z červeného mramoru je u nás v trnavskej Bazilike sv. Mikuláša zo 14. stor. (1373).[7]

Z gerečského červeného mramoru je zhotovená pamätná doska s textom v maďarčine z roku 1910 umiestnená v presbytériu baziliky.

Adnetský červený mramor

Adnetský mramor (Adneter Marmor) obsahuje niekoľko druhov červených vápencov druhohorného veku. Ťažba týchto „mramorov" je prinajmenšom 800 rokov pri obci Adnet neďaleko Salzburgu.[8]

Adnet Lienbacher sa vyznačuje hnedočervenou farbou. V tmavšej základnej hmote sa nachádzajú svetlejšie hľuzy s neostrými okrajmi a drobné ostré hľuzky často až s čiernymi okrajmi. Typické pre tento typ kameňa sú drobné kruhové vybielenia. Geologicky sú to spodno-jurské hľuznaté vápence vznikajúce v hlbokom mori.[9] Adnet Lienbacher vystupuje v kameňolomoch v podobe niekoľko desiatok cm hrubých vrstiev, čiže výrobky z neho sú ploché. Z neho sa robili náhrobné dosky už od neskorej románskej doby, prudký nárast sa udial v 15. stor. až do pol. 16. stor. V období baroka sa využíval na oltáre.[10] U nás sa používal najmä na západnom Slovensku od 2. pol. 16. až do 18. stor.

V Šaštínskej bazilike je použitý v hlavnom a bočných oltároch. Na hlavnom oltári je z neho vytesaný spodok a vrch menzy a vrch podstavcov bočných sôch. Zo zadnej strany oltára vidno biele prierezy krinoidových článkov, asi ide o podtyp *Motzau*. V bočných oltároch je Adnet Lienbacher použitý na pás nad menzou (**obr. 3**) a pod obrazom, na rímsu pod pätkami stĺpov. Z tohto kameňa je pravdepodobne i náhrobník Imrich Czobora umiestnený na murive kostola.

Adnet Schnöll na rozdiel od Lienbacheru nemá tak zreteľné hľuzy. Základná hmota je zrnitá, môže byť sfarbená i do siva a žlta. Okrem červenohnedej farby svetlejšej ako Lienbacher má veľké odfarbenia sivej farby. Červený sa volá Rotschnöll a s prevahou červenej farby Rotgrau Schnöll. Veľmi podobný na Schnöll je typ Langmoos Marmor[11]. Geologicky sú to spodnojurské vápence, ktoré sa tvorili na dolnej časti podmorského svahu.[12] Môžu obsahovať časti hubiek, krinoidové články ľalioviek (krinoidov) a dierkavce. Schnöll mramory sa využívali hlavne na oltáre a dlaždice v období baroka s vrcholom na konci 17. a začiatkom 18. stor.[13] Na západnom Slovensku sa objavujú podobne ako predošlý typ od 2. pol. 16. až do 18. stor.

V Bazilike Sedembolestnej Panny Márie sú najkrajšie ukážky tohto typu adnetského mramoru. Prevažuje červenohnedo- až ružovohnedý kombinovaný so sivou až béžovou farbou - Rotgrau Schnöll. Z neho sú vytesané masívne menzy bočných

oltárov i bočné časti menzy hlavného oltára. Menza Oltára sv. Jozefa je celá sivá a menza Oltára sv. Pavla Pustovníka sivá až béžová (Grauschnöll). Z Rotgrau Schnöll sú i boky bočných oltárov Dona Bosca a sv. Jozefa vedľa obrazov, pravdepodobne i ostatných 3 bočných oltárov. Na hlavnom oltári sú z Rotgrau Schnöll bočné podstavce na sochy, na Oltári sv. Jána Nepomuckého a Oltári sv. Pavla Pustovníka sokle podstavcov stĺpov, na Oltári sv. anjelov (**obr. 3**), Oltári sv. Dona Bosca a na Oltári sv. Jozefa i doska voluty nad menzou. Červenohnedo- až ružovohnedo-žltý typ sa nachádza na hlavnom oltári (**obr. 4**). Je v ňom hojne prierezov schránok hlavonožcov – amonitov. Z typu Rotschnöll sú pravdepodobne i spodné časti podstavcov stĺpov v Oltároch anjelov, sv. Jozefa a sv. Dona Bosca ako i hlavný portál. Dajú sa v ňom nájsť tiež prierezy amonitov.

Adnet Tropf je pomenovaný podľa zoskupenia svetlých oblých škvŕn – „kvapiek“ v tmavšej najčastejšie hnedočervenej jemnej mase.[14] Z geologického hľadiska sú to koralové vápence vrchno-triasového veku, ako svedok dávnych koralových útesov s koralovými trsmi.[15] Mramor sa používal v neskorej gotike v 2. pol. 15. stor. a začiatkom 16. stor., hojne v baroku i neskôr.[16] U nás sa používal výnimočne, Šaštínska bazilika je najlepším príkladom.

Vo veľkej miere je Adnet Tropf použitý na bočné oltáre Baziliky. Najčastejšie je červený až ružový s bielymi škvrnami. Vytesané sú z neho vrchné časti podstavcov stĺpov (**obr. 5**) a telá stĺpov bočných oltárov, u Oltára sv. anjelov sú ružovkastej až žltkastej farby. Taktiež sú z neho vytvorené pásy medzi menzou a obrazom bočných oltárov. V nich vidno okrem najhojnejších koralov lokálne schránky ramenonožcov - brachiopodov a ulitníkov. U Oltára sv. Jána Nepomuckého a Oltára sv. Jozefa je použitý svetlejší typ, u ostatných troch bočných oltárov tmavší typ.

Adnet Scheck je nazvaný podľa strakatej stavby, kde sú väčšinou oblé červenohnedé obliaky v bielej základnej hmote. Z geologického hľadiska to je vápencový zlepenec spodno-jurského veku, ktorý vznikal najpravdepodobnejšie pohybom sedimentu po morskom svahu. Používal sa hlavne v baroku.[17] Na západnom Slovensku sa používal od 2. pol. 16. až do 17. stor. (Bratislava, Nitra, Trnava).

V Šaštínskej bazilike z 18. stor. je sporadicky použitý. Nachádza sa

Obr. 4. Adnet Rotgrau Schnöll použitý na menze hlavného oltára.

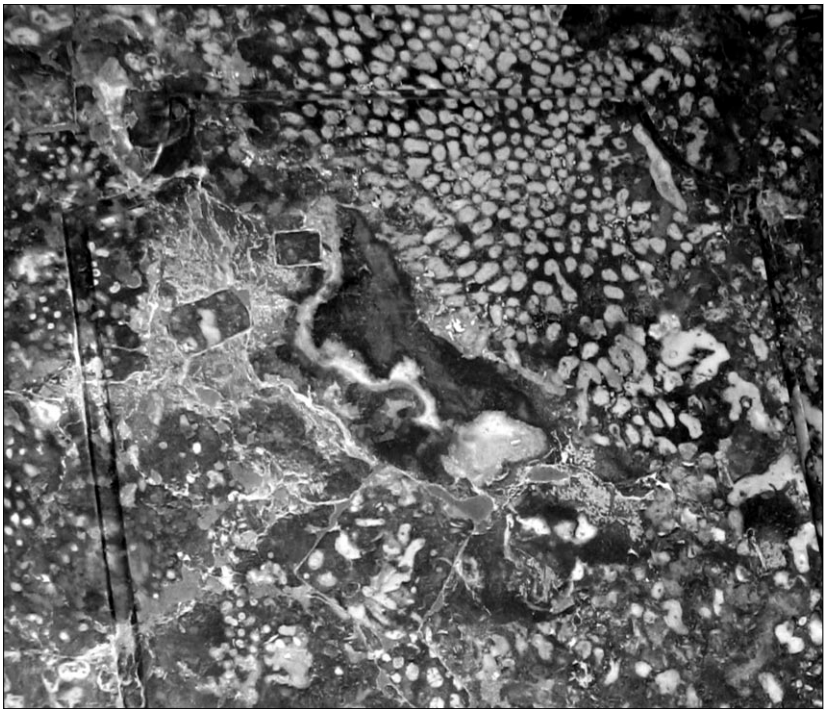

Obr. 5. Podstavec stĺpa oltára sv. Dona Bosca zhotovený z mramoru Adnet Tropf. Svetlé „kvapky“ sú prierezy koralov.

len na vrchu volút nad menzou na Oltári sv. anjelov (**obr. 3**) a Oltári sv. Jozefa. Na druhom spomínanom je z neho ešte úzky pás medzi volutou a stupienkom nad menzou.

Mramor Schwarzensee

Pestrofarebný ostrohranný vápencový zlepenec (brekcia) bol ťažený pri St. Wolfgang východne od Salzburgu.[18] Hornina patrí pravdepodobne medzi spodno- až strednojurské brekcie severných vápencových Álp.[19] Hlavnými odtieňmi je béžová, ružová, červená, žltá a svetlosivá farba. Ostrohranné úlomky sú rôznej veľkosti od niekoľkých milimetrov až po desiatky centimetrov. Všetky použitia u nás sú z baroka, zo 17. a 18. storočia.

V Bazilike Sedembolestnej Panny Márie je použitý na svätostánok i strednu časť menzy hlavného oltára. Tu sa nachádza ružový a béžový hľuznatý vápenec, ktorý prechádza cez mierne brekciovitý vápenec až do výrazne ružovo-bordovo-červeno-béžovej brekcie. Zo spomínaného mramoru sú vyhotovené i svätostánky Oltára sv. Jána Nepomuckého (**obr. 6**) a Oltára sv. Pavla Pustovníka.

Solnhofenský vápenec

Solnhofenský vápenec (Solnhofener Kalkstein) je z hľadiska ge-

Obr. 6. Svätostánok Oltára sv. Jána Nepomuckého vytesaný z mramoru Schwarzensee.

Obr. 7. Hlavica stĺpa bočného oltára sv. Pavla Pustovníka vytesaná z untersbergského mramoru.

ologického mikritický vápenec jurského veku, ktorý vznikal v plytkom mori s veľmi slanou vodou. Ťaží sa v Solnhofene pri meste Eichstätt v Bavorsku a robili sa z neho prevažne dlaždice do interiérov. Vo Viedni sa prvýkrát objavili z neho reliéfy v 15. stor. a dlaždice začiatkom 16. stor.[20] Na Slovensku bol prvý raz použitý v pol. 16. stor.

Dlaždice zo solnhofenského vápenca sú použité na dlažbe lode Baziliky a na chodbách priľahlého kláštora. Otvor na uloženie relikvií je prekrytý platňou tohto vápenca na menze Oltára sv. Pavla Pustovníka, pravdepodobne i ostatných oltárov.

Untersbergský mramor

Untersbergský mramor je z geologického hľadiska väčšinou drobnozrnný vápencový zlepenec vrchno-kriedového veku. Zložený je z okruhliakov rôznych druhohorných vápencov i úlomkov fosílií, najmä rudistov, i rozptýlených červených zŕn bauxitu. Najbežnejšia je béžová a krémová farba. Mramor sa ťaží už od čias Keltov pri Untersbergu neďaleko Salzburgu. V 2. pol. 16. stor. sa objavil vo Viedni. Od obdobia baroka sa dajú nájsť realizácie z tohto kameňa v celej strednej Európe[21], u nás v 17. až 19. stor.

V Bazilike sú z neho zhotovené leštené pätky stĺpov a neleštené hlavice stĺpov (**obr.7**), štíty a snáď i vázy bočných oltárov.

Kararský mramor

Kararský mramor (Marmo di Carrara) sa ťažil už od antických čias v Apuánskych Alpách v Taliansku. Je to jemnozrnný mramor väčšinou bielej až sivobielej farby, v ktorom so objavujú najmä sivé škvrny, šmuhy alebo žilky. Vznikol premenou (metamorfózou) jurských vápencov. V Bratislave sa kararský mramor objavuje v 18. stor. v Kaplnke sv. Jána Almužníka v Konkatedrále sv. Martina. V Šaštínskej bazilike je z neho vytesaný reliéf Sedembolestnej Panny Márie v presbytériu, od Riegeleho z roku 1927.[22]

Čierny mramor

Otázka pôvodu čiernych žilkovaných mramorov nie je doriešená. Čierny mramor je použitý na rámy oltárnych obrazov v Bazilike Sedembolestnej Panny Márie. Do úvahy prichádzajú štyri lokality. Najbližšia domáca lokalita je triasový vápenec z Veľkého Klíža. Najbližšia cudzia lokalita je dębnického mramoru z Poľska z okolia Krakova, ktorý je v skutočnosti mikritový vápenec devónskeho veku.[23] Vzdialenejšou lokalitou je čierny žilkovaný až brekciovitý mramor, ktorý sa ťažil v Karnských Alpách na hranici Korutánska a Talianska.[24] Je to slabo premenený vápenec – skutočný marmor devónskeho veku. Najďalej od Šaštína pochádza čierny mramor Schupbach Schwarz, petrograficky devónsky biomikritový vápenec z Hessenska z okolia Limburgu.[25]

Vo Viedni je známe použitie mramoru Schupbach Schwarz v Karlskirche z 18. stor.[26] Na hlavný oltár z r. 1647 v Stephansdome sa použil poľský čierny mramor od Krakova.[27]

Svetlý hrubozrnný mramor

Veľké sväteničky vzadu v bazilike, asi pôvodné barokové, sú vytvorená z hrubozrnného sivobieleho mramoru s veľkosťou zrna okolo 2 mm (**obr. 8**). Najviac sa podobá na Sterzinger Marmor z južného Tirolska (Sterzing), dnes severné Taliansko (Vipiteno). Používal sa vo Viedni v 16. stor. až 19.stor.[28] Do úvahy pripadá i rakúsky mramor

Wachauer i sliezsky mramor z okolia kúpeľov Jeseník.[29]

Kamene z 2. polovice 20. storočia

Stupne pri obetnom stole z roku 1975 sú obložené chorvátskym vápencom Kanfanar z poloostrova Istria, ktorý je kriedového veku. Schody pred Bazilikou sú vytesané z andezitu asi z Dobrej Nivy pri Krupine. Trojuhoľníková kaplnka pri Bazilike má parapety okien z ružovo-žltej čínskej žuly Yellow Rock a sivej pravdepodobne Talila grey. Kríž, pri ktorom slúžil svätú omšu Ján Pavol II, má podstavec obložený sardínskou svetlosivou žulou Bianco Sardo.

Záver

V neskorobarokovej Bazilike Sedembolestnej Panny Márie v Šaštíne boli použité dekoračné kamene, ktoré pochádzajú hlavne z územia mimo Slovenska. Z okolia Skalice a Holíča je vonkajší obklad sokla chrámu. Na oltároch prevažujú adnetské mramory od Salzburgu, ktoré sú vrchnotriasové a spodnojurské vápence. Najhojnejšie používaný je červeno-sivý typ Adnet Rotgrau Schnöll a na bočných oltároch pestrý Adnet Tropf. Menej sa využívali červené Adnet Rotschnöll, Adnet Lienbacher a ojedinele Adnet Rotscheck. Na oltároch bola použitá i pestrá jurská brekcia Schwarzensee od Salzburgu a na stĺpoch bočných oltárov béžový untersberský mramor, čo je kriedový vápenec a na rámy obrazov čierny mramor z Poľska, Rakúska alebo Nemecka. Na dlažby použili solnhofenský vápenec z Bavorska. V najväčšom rozsahu na Slovensku je v tomto chráme použitý typ Adnet Tropf a Adnet Schnöll. Šiesty bočný oltár (dnes v iluzívnej podobe) nedokončili, zrejme preto, že cisár Jozef II. v roku 1786 zrušil rehoľu paulínov.

Mramorová výzdoba Baziliky je výnimočná, veľkorysá, čo podčiarkuje význam chrámu v rámci vtedajšieho Rakúsko-Uhorska. Hovorí to i o štedrej donácii panovníčky Márie Terézie. Rovnako veľkoryso v baroku vyzdobené chámy sú len Katedrála sv. Emeráma v Nitre, Bazilika sv. Mikuláša v Trnave a Kaplnka sv. Jána Almužníka v Kostole sv. Martina v Bratislave.

Obr. 8. Svätenička vyhotovená asi z rakúskeho mramoru Sterzing.

Poznámky

[1]RADVÁNI, Hadrián: *Naša národná svätyňa Bazilika v Šaštíne.* Trnava, 1990.

SCHMIDT, Zoltán: *Sedembolestná.* Šaštín - Stráže, 1996.

MEDVECKÝ, Jozef: Šaštínska bazilika a jej baroková umelecká výzdoba. In: *Pamiatky a múzeá.* Roč. 52, 2003, č. 1, s. 2-9.

BOTEK, Andrej: Bazilika Sedembolestnej Panny Márie v Šaštíne. Nové poznatky o výzdobe bočných kaplniek. In: *Pamiatky a múzeá.* Roč. 52, 2003, č. 4, s. 7-15.

[2]BAŇACKÝ, Vladimír (ed.) – ELEČKO, Michal – POTFAJ, Michal – VASS, Dionýz: *Geologická mapa Chvojnickej pahorkatiny a severnej časti Borskej nížiny 1: 50 000.* Bratislava: MžP – GSSR, 1996.

[3]ŠTELCL, Jindřich – TEJKAL, Jiří: Petrografické příspěvky k výzkumu velkomoravských hradišť Mikulčic a Pohanska. In: *Folia Facultatis Scientiarum naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis.* Roč. 6, 1963, č. 1, s. 19.

[4]PINTÉR, Farkas – SZAKMÁNY, György – DEMÉNY, Attila – TÓTH, Mária: The provenance of „red marble" monuments from the 12th-18th centuries in Hungary. In: *Eur. J. Mineral.* Roč. 16, 2004, č. 4, s. 621.

[5]LŐVEI, Pál: A tömött vörös mészkő- „vörös márvány" – a középkori magyarországi művészetben. In: *Ars Hungarica.* Roč. 20, 1992, č. 2, s. 3–28.

[6]HÁLA, József: *Ásványok, kőzetek, hagyományok – életmód és tradició.* Budapešť: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1995, s.189-201.

[7]PIVKO, Daniel: Dekoračné a stavebné kamene kostolov centra Trnavy. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 11.* Trnava: Krajský pamiatkový úrad, 2008, s. 42.

[8]KIESLINGER, Alois: *Die nutzbaren Gesteine Salzburgs.* Salzburg: Berglandbuch, 1964, s.148.

[9]DELECAT, Stefan: Adnet. In: PÁLFY, József – OZSVÁRT, Péter (eds.): *Program, Abstracts and Field Guide.* 5th Field Workshop of IGCP 458 Project. T-J boundary events recorded in platform to basinal marine depositional environments of the western Tethys (Tata and Hallein, September 2005), 2005, s.19-20.

[10]Ref.8, s.173, 232-237.

[11]Ref.8, s.177-178.

[12]Ref.9, s.21-25.

[13]Ref.8, s.237-239.

[14]Ref.8, s.152.

[15]Ref.9, s.15-18.

[16]Ref.8, s.230-232.

[17]Ref.8, s.180, 240-241.

[18]BÖRNER, Klaus – HILL, Detlev: *Große Enzyklopädie der Steine.* Hasede: Abraxas Verlag, 2007, CD-ROM.

[19]Ref.9, s.399, TOLLMANN, Alexander: *Analyse des klassischen nordalpinen Mesozoikums.* Vienna: Deuticke, 1976, 580s.

[20]KIESLINGER, Alois: Wiener Baustoffe bis um 1600. Solnhofener Kalkschiefer an Steinarbeiten des Spätmittelmittelalters und der Renaissance in Wien. In: KOLLER, Manfred – PRANDTSTETTEN, Rainer (eds.): *Steinkonservierung und Steinrestaurierung.* Restauratorenblätter. Band 3, Wien,1979, 366s.

[21]Ref.8, s.262-263,303-317.

[22]JURČOVÁ, Simonne: Je Pieta v múzeu dielom Jána Koniarka? In: *Novinky z radnice.* Roč.18, 2007, č.6, s.18-20.

[23]RAJCHEL, Jacek: *Kamienny Kraków.* Kraków: Uczelniane wydawnictwa naukowo-dydaktyczne, 2004, s.27-32.

[24]TOLLMANN, Alexander: *Geologie von Österreich. Band 2.* Wien: Deuticke, 1985, 710s.

[25]GRIMM, W.D.: *Bildatlas wichtiger Denkmalgesteine der Bundesrepublik Deutschland.* Arbeitsheft 50, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, 1990, München.

[26]KIESLINGER, Alois.: Die Bausteine der Karlskirche in Wien. In: *Kirchenkunst.* Roč.9, 1937, č.4, s.79-86.

[27]KIESLINGER, Alois: Exkursion II/8: Bausteine Wiens. Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft in Wien, 57 Band, Heft 2, 1964b, s.217-223.

[28]Ref.20, SEEMANN, Robert – SUMMESBERGER, Herbert: *Wiener Steinwanderwege.* Wien: Verlag Christian Brandstätter, 1999, 159s.

[29]RYBAŘÍK, Václav: *Ušlechtilé stavební a sochařské kameny České republiky.* Hořice: Nadace SPŠSK v Hořicích v Podkrkonoší, 1994, 218s.

Daniel Pivko

Die einmaligen Steinverzierungen in der Basilika der schmerzensreichen Jungfrau Maria in Šaštín

In der spätbarocken Basilika der Schmerzensreichen Jungfrau Maria in Šaštín sind Dekorationssteine verwendet worden, die vor allem aus Gebieten stammen, die außerhalb der Slowakei liegen. Aus der Umgebung von Skalica und Holíč stammt der äußere Belag des Sockels der Kirche. An den Altären überwiegt Adneter Marmor aus Salzburg, der Riffkalk oder Knollenkalk ist. Am häufigsten wurde der rot-graue Typ Adnet Rotgrau Schnöll und für die Seitenaltäre der bunte Adnet Tropf verwendet. Seltener wurde der rote Adnet Rotschnöll, der Adnet Lienbacher und vereinzelt der Adnet Rotscheck verwendet. An den Altären kam auch die bunte Juraformation Schwarzensee aus Salzburg und an den Säulen der beige Untersberger Marmor zum Einsatz, der ein Kreidekalkstein ist. Die Umrahmungen der Bilder sind aus schwarzem Marmor, der aus Polen, Österreich oder Deutschland stammt. Für den Plattenfußboden wurde Solnhofer Kalkstein aus Bayern genommen. Der Typ Adnet Tropf und Adnet Schnöll wurde in dieser Kirche in der Slowakei in größtem Umfang verwendet. Der sechste Nebenaltar (heute in illusiver Form) ist nicht fertiggestellt worden, gewiss deshalb, weil Kaiser Josef II. 1786 den Pauliner-Orden aufgelöst hat. Der Marmorschmuck der Basilika ist außergewöhnlich großzügig, was die die Bedeutung der Kirche im damaligen Österreich-Ungarn unterstreicht. Es wird über eine freigiebige Donation der Herrscherin Maria-Theresias berichtet. Ähnlich großzügig geschmückt sind lediglich die Kathedrale des hl. Emmeram in Nitra, die Basilika des hl. Nikolaus in Trnava und die Kapelle des Johannes des Almosengebers in der Kirche zu St. Martin in Bratislava.

Abbildungen

Abb. 1. Grundriss der Basilika der Schmerzensreichen Jungfrau Maria in Šaštín. Hauptaltar (1), Opfertisch (2), der Altar Don Boscos (3), der Altar Pauls des Einsiedlers (4), der Altar der hl. Anna (5) – nur illusionistisch -, Altar der hl. Engel (6), Altar des Johannes von Nepomuk (7), Altar der hl. Familie, des hl. Josephs (8), Erinnerungstafeln (9, 10), Weihwasserbecken (11), Fliesenfußboden (12), Eingangsportal (13), Sockelbelag (14), Stufen (15).

Abb. 2. Der mit Platten aus sarmatischem Kalkstein aus der Umgebung von Holíč und Skalica belegte Sockel der Basilika.

Abb. 3. Volute an der Mensa des Altars der hl. Engel. Das Kaliber ist auf einen Streifen von Adnet Lienbacher gelegt. Der Unterteil der Volute ist aus grau-rotem Marmor Adnet Rotgrau Schnoll, der Oberteil der Volute aus Adnet Scheck und der Hintergrund aus Adnet Tropf gefertigt.

Abb. 4. An der Mensa des Hauptaltars verwendeter Adnet Rotgrau Schnöll.

Abb. 5. Der Sockel der Säule am Altar des hl. Don Boscos ist aus Marmor Adnet Tropf gefertigt. Die hellen „Tropfen" sind Perlenquerschnitte.

Abb. 6. Das am Alter des hl. Johannes von Nepomuk aus Marmor Schwarzsee herausgemeißelte Tabernakel.

Abb. 7. Das aus Unterberger Marmor gemeißelte Kapitell des Altars des hl. Johannes des Einsiedlers.

Abb. 8. Ein wahrscheinlich aus dem österreichischen Marmor Sterzing gefertigtes Weihwasserbecken.

Zborník finančne zabezpečilo Mesto Trnava.

Zostavila: Ing. arch. Jaroslava Žuffová, CSc.
Preklad resumé: Thea Leixnerová
Vydal: Krajský pamiatkový úrad Trnava pod záštitou Pamiatkového úradu Bratislava
Rok vydania: 2010
Neprešlo jazykovou a štylistickou úpravou.
Tlač: Rotap Trnava
Náklad: 300 ks
ISBN 978–80–89175–43–7

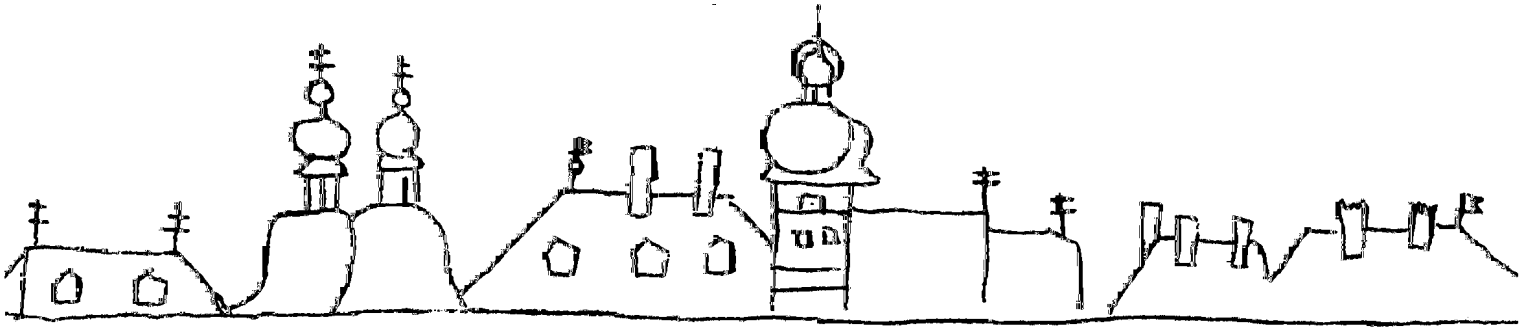

ISBN 978–80–89175–43–7